

Samenstelling van het bestuur van de Historische
Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken:

Dr. H.P. Deys, voorzitter

J. Combrink, secretaris en redacteur Oud Rhenen
Rozenlaan 111, 3911 DR Rhenen
telefoon 08376-13411

Dr. A.J. de Jong, te Voorthuizen, penningmeester
Amro-bank rek.nr. 41.98.73.708
postgiro nr. 1211163

H.E. Dekhuijzen, 2e voorzitter

H.B. Gieszen, 2e secretaris

mevr. Ch.H. Delfin- van Mourik Broekman, werkgroepen

mevr. M. Koning- v.d. Veen, lid

JAARVERSLAG 1987

Het jaar 1987 is voor onze vereniging gedenkwaardig geweest. Behalve de steeds goed bezette vergaderingen, vormde de bijeenkomst op 19 september, ter gelegenheid van het 80-jarig bestaan een hoogtepunt. De ontvangst die het gemeentebestuur ons in het Oude Raadhuis aanbood werd als receptie door meer dan honderd personen bezocht, waaronder afgevaardigden van de meeste zusterorganisaties in de regio. De aanwezigheid van de Gedeputeerde de heer Hoekstra als vertegenwoordiger van de provincie gaf een bijzonder cachet aan deze bijzonder gezellige herdenking. Een zestal "normale" avonden bracht ook dit jaar de leden bijeen.

Achtereenvolgens spraken voor ons:

in januari de heer G. Brinkgreve over "Amsterdam en zijn monumenten";

in februari de heer Van Baarle over het "Wegenverloop op de Veluwe";

in maart de heer Staal over het "Catherijne Convent";

in april de heer V.d. Westeringh over "Stroomverloop van de rivieren";

in oktober de heer Prins over "De Blauwe Kamer";

in november de heer Van de Braber over "De monumenten in Amersfoort".

Tijdens de herdenkingsbijeenkomst werd een summier overzicht gegeven van "Rhenen onder de bisschoppen en in het Gewest" door J. Combrink.

Het periodiek verscheen drie maal, waaronder een speciaal Kunera-nummer, tijdens de dit jaar voor de eerste maal gehouden "Kunera-week" in de maand juni.

"Oud-Rhenen" is tot een "driemaal-per-jaar-verschijnen" teruggebracht, niet zozeer door gebrek aan copy, als wel door de hoogte van de porti voor het verspreiden en de drukkosten.

Een groter ledental zou vaker verschijnen mogelijk maken. Dit ledental bleef vrijwel stabiel (140) doordat vermindering (verhuizen, overlijden e.d.) goedgeemaakt werd door aanwinst van nieuwe leden.

Het bestuur bestond gedurende 1987 uit:

- Dr. H.P. Deys, voorzitter;
- H.E. Dekhuijzen, 2e voorzitter;
- J. Combrink, secretaris;
- Jr. H.B. Gieszen, 2e secretaris;
- Dr. A.J. de Jong, penningmeester;

- mevr. Ch.H. Delfin-van Mourik Broekman, werkgroepen;
- mevr. M. Koning-v.d. Veen, lid.

Er werd door het bestuur zes maal vergaderd.

De contributie werd gehandhaafd op f 25,-- per jaar ofschoon de 80 jaar-viering aanmerkelijke kosten met zich bracht.

Een bijzonder evenement vormde de onverwachte opgraving tijdens de afbraak en "verbouw" van de middeleeuwse huisjes in de Weverstraat. Onder leiding van mevrouw Delfin en Eduan Verhagen werd aldaar uitgebreid gegraven en kwamen er vele belangrijke zaken te voorschijn, die een plaats krijgen of kregen in het Rhenense Streekmuseum "Het Rondeel".

Om het Museum op de duur een financiële steun in de rug te geven, werd door een aantal leden van onze vereniging de "Stichting Vrienden van het Streekmuseum Het Rondeel te Rhenen" opgericht. Tijdens de jubileumbijeenkomst werd deze nieuwe stichting ten doop gehouden en meldden er zich reeds een aantal begunstig(st)ers en donateurs(trices) aan. Leden van het bestuur o.a. de heer Dekhuijzen waren actief betrokken bij de organisatie van de gehouden Landelijke Open-Monumentendag, waarin Rhenen een rol speelde.

Door de verkoop van "Kunera-plastieken", die door mevr. Koning met de hand beschilderd werden, wordt gepoogd de geldmiddelen te vergroten.

De door de Vereniging uitgegeven plaatwerken van en over Rhenen vinden gretig aftrek.

1987 is alzo een levendig jaar voor de Vereniging geweest, dat zijn voortzetting hoopt te vinden in 1988.

Mogen we alle leden verzoeken mede activiteiten te ontwikkelen, die onze organisatie ten goede komen, opdat we ook over het nieuwe jaar met enthousiasme kunnen melden.

J. Combrink, secretaris.

FINANCIEEL JAARVERSLAG 1987

INKOMSTEN

Contributie	f 3662,50
Entreegeld	5,-
Periodiek	10,-
Rente	13,22
Cunerabeeldjes	175,-
Verkoop prenten, boeken Rhenen etc.	f 101,20
Schenking i.v.m. jubileum	f 40,-
	f 4106,92
Saldo 31.12.1986	f 2299,72
Teveel betaald, terug te storten	11,50
	f 6418,14

UITGAVEN

Verenigings- en administratiekosten	f 988,41
Zaalhuur	f 425,-
Lezingen	f 676,-
Kosten Cunerabeeldjes	f 267,40
Kamer van Koophandel	f 79,10
Drukkerijkosten periodiek en prenten	f 3222,37
Inkoop boeken Rhenen	f 49,50
Jubileumkosten gem.h.	f 192,30
	f 6000,08
Saldo 31.12.1987	
bank + giro + kas	f 418,06
	f 6418,14

BEGROTING 1988

Contributie	f 3500,-
Entreegelden	f 30,-
Rente	f 20,-
Diversen (beeldjes etc.)	f 100,-
	f 3650,-

Verenigingskosten	f 600,-
Zaalhuur	f 500,-
Periodiek	f 1900,-
Lezingen	f 650,-
	f 3650,-

HET GIPONUMMER BIJ DE POSTBANK VAN DE
HISTORISCHE VERENIGING IS GEWORDEN
1211163

DE MELATEN- EN DE SINT ANTHONISKAPEL TE RHENEN.

De Stad Rhenen heeft in de middeleeuwen diverse kapellen gekend, waaronder o.a. een St Cunerakapel, vermoedelijk op het Cuneraheuveltje buiten de Bergpoort, de St Pancratiuskapel op het slot de Horst, de Gasthuiskapel, die wonderlijk genoeg het bombardement van Rhenen heeft doorstaan, maar helaas na de tweede wereldoorlog werd afgebroken, de St Anthoniskapel en de Melatenkapel.

Over de laatste twee kapellen is slechts weinig bekend. Recent archiefonderzoek heeft enige opheldering gegeven over de tijd waarin deze middeleeuwse gebouwen ophielden te bestaan voor het houden van erediensten.

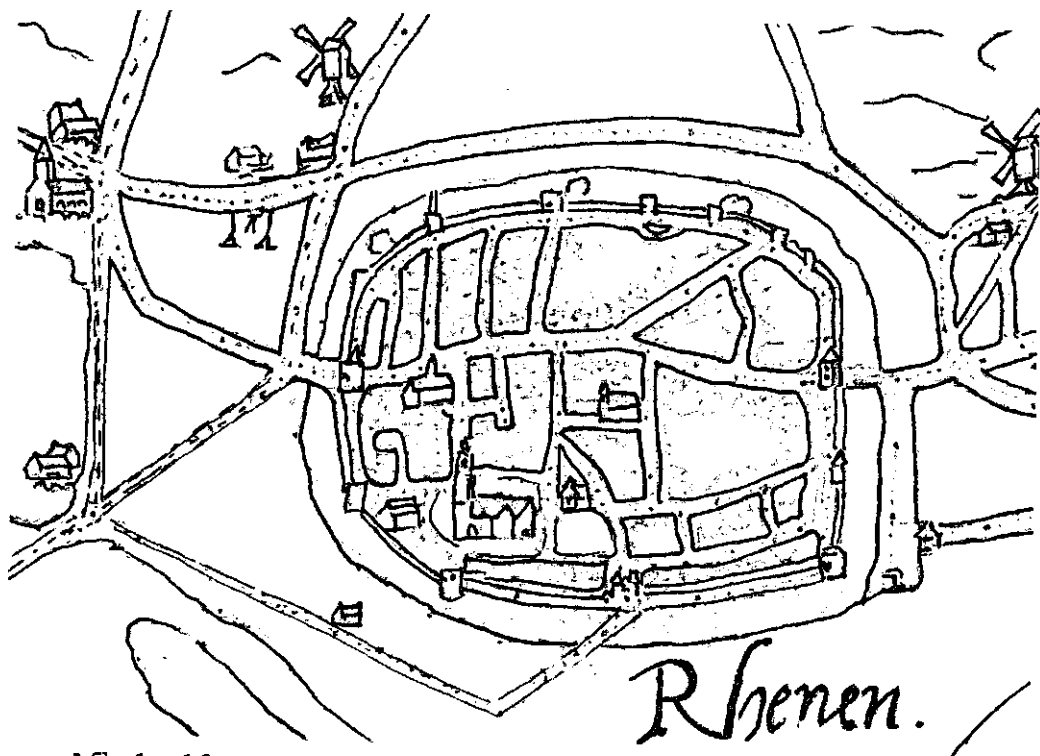
De melatenkerk (of kapel).

Reeds in de 15e eeuw werd melding gemaakt van een "lazarhuys" (leprozen-, of melatenkerk) buiten de Westpoort van de Stad Rhenen ¹. De exakte ligging van het melatenkamp (leproserie), de kerk (of kapel) en het bijbehorende kerkhof is aangegeven op een kaart van Jacob van Deventer ² (zie Afb.1). Ook is de melatenkapel weergegeven op een tekening uit 1552 (zie Afb.2) ^{2,3}. Deze kerk of kapel stond op het veldje onderaan het Paardenveld, ongeveer waar nu de Rhenense kei staat (zie afb.3).

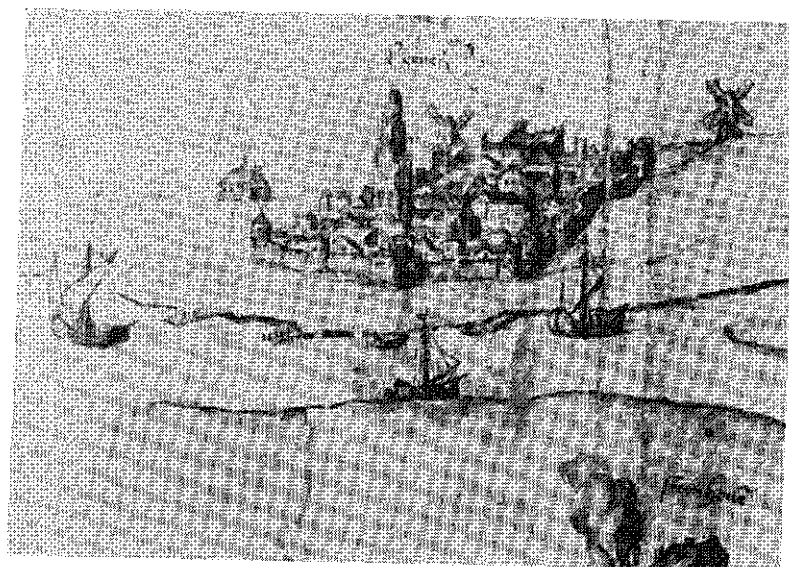
Mogelijk werd op de fundamenten later de meubelfabriek "De Kroon" gebouwd, die in 1930 afgebrand is.

De weg naar Utrecht maakte in vroeger tijd ter plaatse een bocht en liep enkele tientallen meters noordelijker dan heden het geval is. Net ten N.W. van de kruising van de Utrechtse weg en de weg naar de koerheuvel lag het melatenkamp.

Van Iterson neemt aan dat het Melatenhuis tussen 1546 en 1591 heeft opgehouden te bestaan en mogelijk in de strijd tegen de Spanjaarden zou zijn verwoest.



Afb.1. 16e eeuwse kaart van Jacob van Deventer, met linksboven onder aan het Paardenveld de Melatenkerk



Afb.2. Tekening uit 1552, met hierop links de Melatenkapel

Men kan zich afvragen waarom een van de strijdende partijen een melatenkamp -een plaats die waarschijnlijk zowiezo gemeden werd- zou willen aanvallen of verwoesten. In de Rhenense archieven zijn hiervoor dan ook geen aanwijzingen gevonden. Waarschijnlijk was de kapel in verval geraakt en bestond er gezien de opkomende Hervorming geen aanleiding deze opnieuw op te bouwen.

Gebleken is dat de Melatenkapel in 1581 werd afgebroken. Hierover werden in de stadsrekeningen van Rhenen de volgende uitgaven aangetroffen⁴, die tevens een aardig beeld geven van de werklonen in die tijd:

Cornelis van Gelder ende Dirck Jansz timmerlieden bet 4£ 4
ß van dat zij elckx gearrebeyt hebben 24 dagen int aff-
brecken der melaten capelle buyten Rhenen des daechs elck
12 ß daer ome hier Vij £ iiij ß.

Thonis den timmerman die mit zijnen knecht aen tvoorsz
werck gearrebeyt gelijcke elcken daer voir hem een caeme-
laer betaelt heeft des daegs 1 pont comen ter some van vi£

Betaelt Evert Thonisz metselaer 6 £ 9 ß 8 stuyver ter
oirsaecke van arrebeytsloon dat hij met zijnen knecht
twijntich en halven dach gearrebeyt heeft het steenwerck
aff te brecken van dvoorsz. Capelle ende den steen schoon
te maecken vj £ ix ß viij

Noch Michiell Lambertsz ende Dirck Gijsbertsz vehouwe van
9 £ 9 ß ter oirsaecke dat zij elckx xiiij daech gearre-
beyt hebben aen tvoorsz. werck iij £ xiiij ß viii st.

Claes Cornelisz heeft mede op den cap van der voorsz.
kerck gebroocken sdaegs x ß, geeft ij £ 1 ß

Dirck Henricx Hollen bet 28 ß over vier daech arrebeyts
aen tvoorsz. werck daarom hier 1 £ viij ß

Desen cameraer heeft van den steen deser capellen geres-
tatueerd Dirck Jansz bouwer sess dauysent steene die hij
in vorigen tijden den cameraer Walraven Lucasz zalige
geleent hadde tot reparatie dezer stadtmuiren dan zoe hier
van in ontfanck niet gebracht ende is om hier van te
hebben
Memorie.

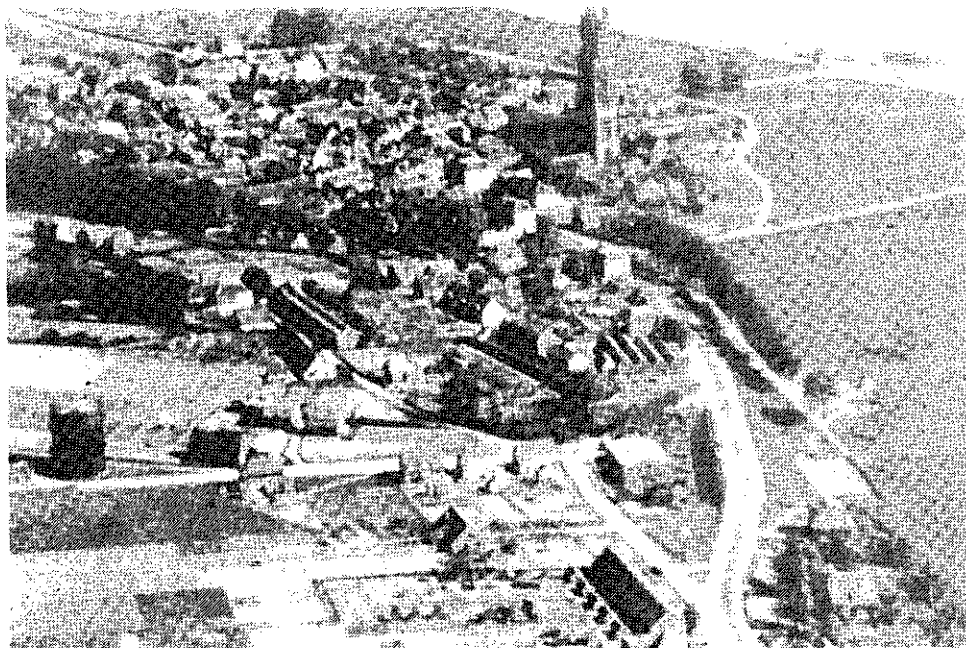
Noch hebben die Regierders geleent den voorsz. Dirck Jansz
eenen balcken gecomen van deze cappelle in geijke lencte
ende dicte als die weer gaey nach leyt in de groote kercke
welcke hij belooft heeft te vergelden tot goeder manig
ende mert alhier gestelt om in gedachtenisse te blijven
pro memorie.

Jan Aertsz Quyndt heeft all het houtwerck van den melaten
cappell voor die groote kerck gevoert daer over de geding
xviij menningen elcke voeder tot vier ss compt ter some
van
iij £ xij $\frac{3}{4}$.

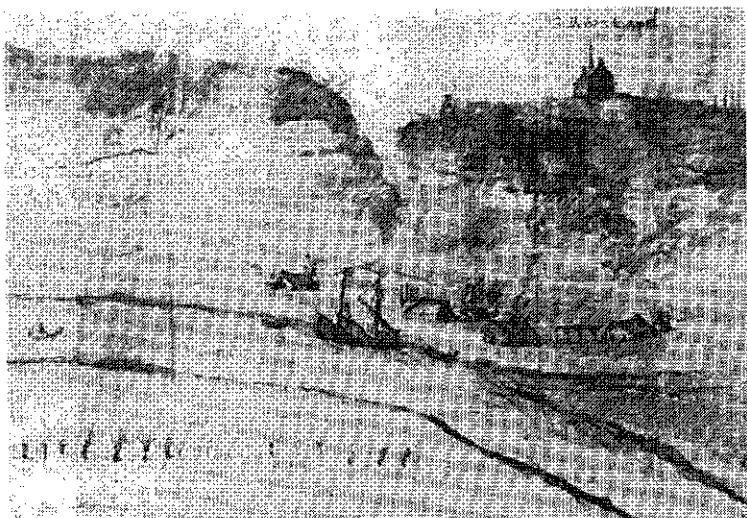
Den Cameraer heeft int afbrecken dezer capelle vuureert 5
keerzen dat hij van den mergen tot den avont op licht
heeft gehad ergo hier
1 £ x $\frac{1}{2}$.

Evert Lijster gerichtbode is voor zijn toesicht op dit
werck toegeleyt
1 £ x $\frac{1}{2}$.

Aangenomen moet worden, dat hiermee in 1581 een einde ge-
komen was aan het voortbestaan van een melatenkerk te
Rhenen. In 1546 waren er nog leprozenmeesters in functie,
echter later b.v. in 1591 ging het Gasthuis te Rhenen de
verhuur van het melatenkamp beheren. Uiteindelijk werd
in de 17e eeuw ook het perceel van het melatenkamp aan een
partikulier, Peter Hendricksz van Noort, verkocht.



Afb.3. Luchtfoto met de meubelfabriek "De Kroon" in de kuil onder aan het Paardenveld, waar vroeger de melatenkerk heeft gestaan.



Afb.4. Tekening uit 1552 met de Sint Anthoniskapel boven op de Heymenberg, nu Grebbeberg geheten.

De Sint Anthoniskapel.

Deze staat ²duidelijk afgebeeld op een tekening uit 1552 (zie Afb.4). De kapel stond op de Heymenberg, nu Grebbeberg geheten. Over de exakte plaats moeten we gissen, maar gezien de situering t.o.v. de plaats waar de Grift in de Rijn uitmondde, stond deze kapel vrijwel op de plaats waar in de 17e eeuw de Koningstafel kwam.

Hoogstwaarschijnlijk is deze kapel ook weergegeven op het schilderij van de inname van Rhenen in 1499, namelijk op de top van de heuvel achter de oprukkende hoofdmacht van de Geldersen die via de Bergpoort Rhenen binnenkwamen. In die tijd was de Heymenberg veel minder bebost; de kapel was daarom vanaf de Rijn goed zichtbaar. Aangenomen kan worden dat met name schippers en reizigers op de Rijn of Bischoep Davids Grift van deze kapel gebruik maakten. Schepen konden waarschijnlijk onder aan de berg aanleggen, getuige ook de eerdergenoemde tekening uit 1552.

Ook deze kapel raakte einde 16e eeuw in onbruik getuige de volgende passage in de rekeningen van de Gasthuismeesters in 1570/71.

"Alsoo Sinte Anthonis Cappel op Heymenberch geheel ondict is sulcks dat men daer geen diensten inne en mach doen soe heeft desen gasthuysmr op Sinte Anthonisdach den capellaen van Rienen in de gasthuyskercke den Misse laeten doen en predicken ende hem betaelen voor sijn sake vij³ .

De Schoolmr gegevene dat hij ten voorsz. daegen de misse heeft helpen singen *iiij³*

In de gasthuisrekeningen van 1571 tot 1574 wordt nog voor het laatst melding gemaakt van de vervallen Sint Anthonis kapel, o.a.:

"..... heeft desz gasthuismr op Sint Anthonisdach den cappellaen van Rhenen in het gasthuys Cappel die misse laten doen en predicken gelijk men dat op heymenberch plach te doen en den Capellaen daer van gegeven vj^f

Ook de schoolmeester kreeg hier weer zijn loon voor het helpen zingen van de mis.

Tenslotte werd ook de Sint Anthoniskapel op de Heymenberg afgebroken en wel in 1579, zoals blijkt uit de volgende passages uit de stadsrekeningen:

Betaelt Evert Thonisz metselaer xv ss dat hij die steen op heymenbergh van die cappell gebroocken op die wagen geladen heeft also hier xv^f

Michiel Lambertsz ter oirsaecke voorsz 'dat hij een mand geleverd heeft x^f

..

Uiteindelijk kwamen er een Gast- en Weeshuisstichting, ontstaan door samenvoeging van Gasthuis, het Melatenhuis en het Weeshuis, die voor het beheer van de goederen en gelden ging zorgdragen^{1,6}.

LITERATUURVERWIJZINGEN

1. Prof. Dr W.van Iterson, De Stad Rhenen (Assen 1960), p.243.
2. Dr H.P.Deys, Achter Berg en Rijn, Afb. 2, 3, en 8.
3. Dr A.J.de Jong, Oude wegen naar het veer bij Rhenen, Mededelingenblad Oud Rhenen, november 1985, Fig.2.
4. Financien der Stad Rhenen, Oud Archief Gemeente Rhenen No 181. 181.
5. Rekeningen van de kameraar-gasthuismeeester van het Gasthuis, Oud Archief Gemeente Rhenen, No 845.
6. Dr H.P.Deys, Een eeuw bejaardenzorg in Rhenen (Rhenen 1986); ook verschenen in Oud Rhenen, oktober 1986.

A.J.de Jong
Voorthuizen.

Hoe oud is eigenlijk "De Koning van Denemarken"

Op oude prenten zien we de "Koning van Denemarken" gesitueerd bij de huidige Fred. v.d. Paltshof. Het was een logement, dat is bekend en vaak de verblijfplaats van schilders en tekenaars.

In het Archief der Hervormde gemeente troffen we echter onder fol 40.22, fol 40.23 en fol 40.24 de volgende verkoop aan:

"Door Jan van Ommeren, ondertekende conditiën waarop hij van H. van Deventer, Rentmeester van St. Agnieten Convent gehuurd heeft, des convents huizinge cum annexis "daer de Bok uithangt" staand binnen de Stad Rhenen in de Lange Heerestraat, schuyns tegenover des Konings Hoff."

11 maart 1715.

en verder:

"Publikantie van de verhuur van voornoemde huizinge en herberghe."

maart 1715. W.H. v. Deventer.

later:

"Verhuring van hetzelfde perceel "daar den Bok uithangt" aan Wessel Veldhuyzen."

Dit perceel moet ongeveer op dezelfde plaats gelegen hebben als "De Koning van Denemarken" of waren er twee "herberghen" naast elkaar.

Oude afbeeldingen geven geen oplossing.

J. Combrink.

Gratis entree tot het Museum voor leden van de Historische Vereniging.

Het Gemeentebestuur berichtte ons dat leden van onze Vereniging voortaan gratis toegang hebben tot het Museum.

Ze zullen dan wel dat lidmaatschap moeten kunnen aantonen. Aan de mogelijkheid daartoe wordt met spoed gewerkt, hetzij door een "lidmaatschapskaart" (kost ons extra geld), hetzij door een "betalingsbewijs" (bijv. via girobetaalkaart o.i.d.) beschikbaar te stellen.

Al met al een zeer positieve ontwikkeling, waarvoor we zeer erkentelijk zijn.

DE KAMPERFOELIE- OF STRONTSTEEG

Twee namen voor een interessant straatje.

De teerling was geworpen. Toen ik in de Weversstraat kwam, meerdere maanden geleden, had de zgn. "renovatie"-koorts reeds toegeslagen. Van de bekende drie oude huisjes aan de Weverstraat, stond er nog één koppig overeind, gesteund door houten balken, tegen het instorten. Aan één zijde begrensd door een betonnen vloer en een ontluisterde muur, waartegen oud behang op betingeling van jute in de wind klapperde. De jute leverde oude kranten op uit 1982 en door de geschiedenis van het behang kwamen we tot een lezing hierover van de heer Maes.

Diezelfde muur toonde een schoorsteen met een opengebroken gedeelte, waaruit men - zo heet het - een metalen beeldje heeft gehaald, dat aan de éne zijde een soort Mariafiguurtje, aan de andere zijde een geharnaste ridder voorstelde.

De een of andere werkman zal er meer van weten.

Ter plaatse van het derde huisje aan de Oostzijde, was reeds een schuchter begin van nieuwbouw aangebracht.

Waren we dus weer te laat om archeologische waarnemingen te doen? ...

Aan de Noordzijde doorsneed de bouwput de Weverstraat, tot op een diepte van - naar schatting - meer dan een meter. Een beeld van verstoorde grond, waar allerhand leidingen zich doorheen slingerden.

Aan de Oostzijde echter had de bouwput een strookje van de Kamperfoeliesteeg doorsneden, van Noord naar Zuid, met de helling mee. In dit profiel waren de kleuren van de bodem veel belovend. In de sleuf tussen de aanleg van de nieuwbouw en het steegje in was nog juist gelegenheid om op anderhalve voet te staan. En zó - met zo nu en dan een prik van de stalen betonpennen in een been of zij - gelukte het nog aardig, de opbouw van de steeg te onderzoeken. Onder de recente baksteenlaag, rustend op een ophoging van zand, kwam een wirwar van baksteenbrokken en cement te zien, met in de diepere lagen, zwarte, vette bewoningsaarde.

Zonder enige beroering rolde er zowaar een fragment van een "Jacoba-kannetje" (Middeleeuws steengoed) naar beneden.

Meerdere vondsten volgden: randen bodems en oren van grijs en donker geblakerd laat-middeleeuws aardewerk. Ook de restanten van maaltijden ontbraken niet: de dierenbotten. Het was mooi te zien hoe oorspronkelijk, ongeveer vuistgrote natuurstenen het steegje geplaveid hadden.

Het gehele pakket lag op onberoerde zandgrond, volgens de eerste indruk, hoewel dit misschien bij een uitgebreider onderzoek tegengesproken kan worden, wanneer er mogelijk nog préhistorische sporen blijken voor te komen.

Edwin van Hagen kreeg van de gemeente verlof om een proefsleufje met de schop uit te steken. Hij maakte hiervan een verantwoorde schets, die nog gepubliceerd zal worden. Alle scherven uit de bovenbeschreven situatie, dateren van de 12e en 14e eeuw. Dit inclusief voor de bruin geglazuurde scherven, die een andere kleur hadden dan de 17e eeuwse.

Nog even het volgende over middeleeuwse veldkeien-stratjes. Juist in de periode dat we in de Weverstraat bezig waren, ontmoette ik twee wegwerkers, die verwoedde pogingen deden door zo'n straatje heen te breken met de schop. Dit gebeurde ten zuiden van de kerktoren te Rhenen, op een diepte van 40 cm.

Hier en daar hebben de middeleeuwen hun sporen goed bewaard!

Lot Delfin.

Wat een provinciaal inspectrice zoal in de gemeente-archieven tegen komt

Mevrouw Erkelens-Buttinger hield voor ons op 13 januari een bijzonder goede causerie.

We hadden eerst wel wat vreemd gestaan tegenover een "uitsluitend praatavond", dus zonder dia's, maar we zijn volkomen in het ongelijk gesteld.

Op enthousiaste, duidelijke en vaak humoristische wijze heeft de spreekster ons haar beroep voorgeschoteld.

Haar voortdurend rondreizen door de provincie, langs alle gemeenten, waar (nog) archieven zijn of konden zijn gaf haar een inzicht over veel wat te loven, maar nog meer te bekritisieren viel.

Een feit is dat vele gemeentebesturen een goed en verantwoord beheer van hun archieven niet bepaald op de eerste plaats stellen.

Omdat de Archiefwet de gemeenten verplichtingen oplegt en ze toch wel iets moeten doen, laten ze het beheer aan een ambtenaar over die dit werk bij zijn andere bezigheden doet. Meestal zijn deze personen niet deskundig, ook vaak niet geïnteresseerd.

De openbaarheid die de wet voorschrijft komt nog al eens in het gedrang, omdat het opbergen van de oude stukken dikwijls veel te wensen overlaat, daar dit dan op plaatsen geschiedt, die ongeschikt zijn. Te droog, te vochtig, niet beveiligd of onjuist ingericht.

Tijdens deze avond werden voorbeelden getoond. Er waren wel-verzorgde (ingepakte) charters, goed gebonden dossiers en boeken, maar ook zwaar beschadigde exemplaren uit archieven, die ver onder de maat waren.

Een goed beheerd archief vraagt voortdurend toezicht door een deskundig persoon: een archivaris.

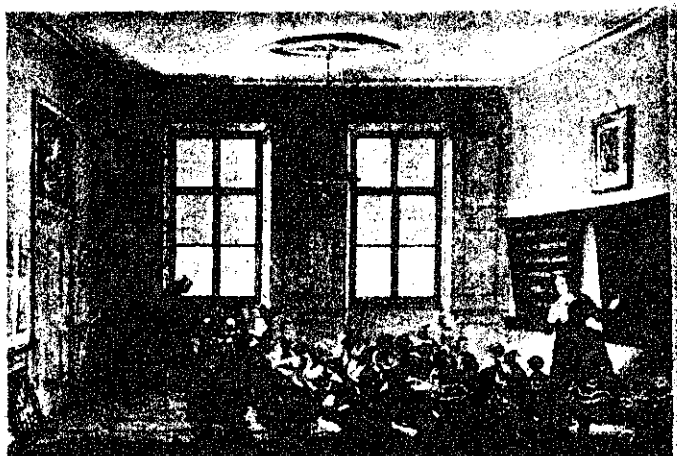
Het aanstellen van zulk een functionaris is voor kleine gemeenten echter te kostbaar, daarom is een gezamenlijke aanstelling voor drie of vier gemeenten van één persoon in part-time dienst een oplossing.

Rhenen is een voorbeeld van een redelijk goed ingericht en bereikbaar archief, doch het toezicht (vindbaarheid van stukken, voorkoming van vermissing en onderhoud) ontbreekt. Gelukkig is bij vele gemeentebesturen de belangstelling voor het onderhoud rijzende, zo ook bij ons, maar het aanstellen van een archivaris blijft een noodzakelijke wens. Kortom, de causerie boeide van begin tot eind en de "expositie-tafel" trok grote belangstelling.

J.C.

Het Onderwijs in Rhenen in de 19e eeuw

Zoals we in het voorgaande artikel ("Oud Rhenen", sept. 1987) reeds schreven: ook in onze stad onderging het onderwijs verandering; het werd van "hoofdelijk" (les van de leerling aan de "katheder"), "klassikaal". Dat daarbij van het ene uiterste in het andere werd overgegaan, is te begrijpen. Het klassikale onderwijs vraagt een totaal andere instelling van de leerkracht, maar ook het lesmateriaal en de aanbieding van de leerstof vragen een nieuwe aanpak en dat laatste vond in Rhenen maar zeer langzaam zijn weg. Maar het kwam er wel, zoals wij reeds schreven.



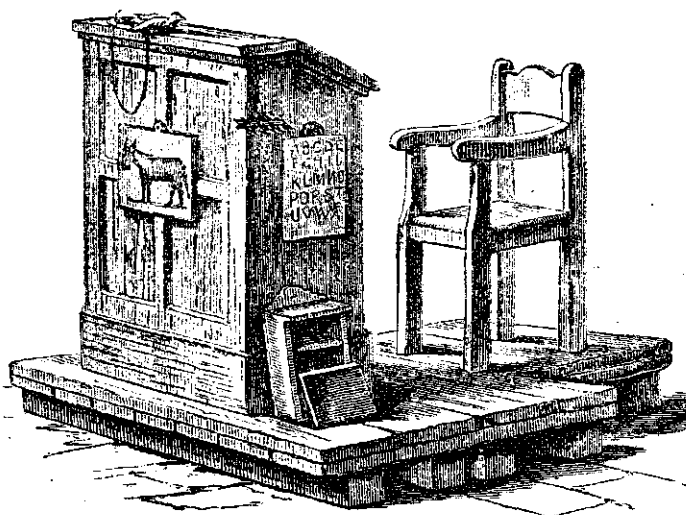
De onderwijzeres in de 19de eeuw die, met behulp van op het bord getekende punten, bezig is de kinderen tellen te leren; op de achtergrond de breimatres met enkele leerlingen

Een belangrijke stimulans was daarbij het feit dat "hogerhand" streng toezicht ging houden op wat er in de school geschiedde, daarbij gesteund door de Wet (1806).

In het Departement, waartoe Rhenen behoorde, werd een "Bijzondere Schoolorde" afgekondigd. De voornaamste voorschriften hieruit waren dat:

- er werd voorgeschreven tenminste 10x per week "school" te houden;
- het houden van avondschoolen werd aangemoedigd;

- verder dat de schoolmeester er voor diende te zorgen dat de "pennen" (ganzeveren) vóór schooltijd "versneden" dienden te zijn (om tijdens de lessen geen tijd te verliezen). Dat "versnijden" bestond uit het aanbrengen van een nieuwe schuine afsnijding aan de "pen", waarna deze vanaf de punt gespleten werd. Dit alles geschiedde met het vlijmscherpe "pennemes";
- het "opzeggen aan de stoel" werd uitdrukkelijk verboden;
- men diende te openen en te sluiten met gebed; er mocht ook gezongen worden, maar dan "op zachten bevalligen toon";
- in de hoogste klassen dienden de jongens zoveel mogelijk van de meisjes "afgezonderd" te zijn (!);
- de zitplaatsen dienden genummerd te zijn, waarop de leerlingen dienden plaats te nemen in rangorde verdeeld volgens "gedrag, ijver en vorderingen". (Onze hedendaagse grap: "een griffel, een zoen van de juffrouw en een bank vooruit" dagtekent nog van dit voorschrift, de "zoen" stond echter niet voorgescreven);



- er was een halfjaarlijkse verhoging;
 - na afloop van de lessen moesten de leermiddelen worden opgeborgen; bij het begin dienden ze uitgedeeld te worden door "de oppersten van elke klasse of smaldeel";
 - straffen, werden opgetekend in het "zwartboek". Ze bestonden uit: verlaging van plaats, verwijzing naar een "afzonderlijke hoek" en zelfs uit "aanklacht bij de schoolopziener";
 - de schoolmeester had zich te "beijveren" om "het gevoel van Eer en Schande" in de harten der scholieren op te wekken;
 - lichamelijke straffen waren in het algemeen verboden, maar konden bij "ernstig misdrijf" toegepast, maar dienden dan direct aan de schoolopziener gemeld te worden;
 - voorts diende men de scholieren aan te sporen "hun (eigen) catechisatie" te bezoeken;
 - er moest toezicht op gehouden worden, dat de kinderen "gewassen en zuiver aan het lijf" op school kwamen, zo niet ze dan op "de onderste plaatsen" zetten of ze bij "onreinheid" naar huis zenden. Ook mocht men geen kinderen "met aanstekende ongemakken of ziekten" op de school toelaten;
- en tenslotte:
- de lokalen moesten schoongehouden worden en op tijd worden gelucht.

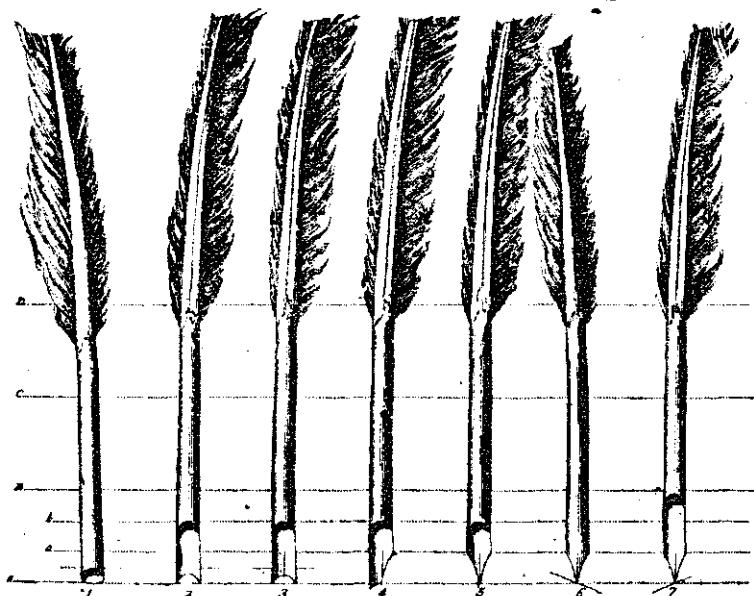
De school werd dus duchtig onderhanden genomen. Wat de leerstof betreft, kwamen er nieuwe boeken, waarbij de gedachte aan de "vrije mens" als product van de Franse Revolutie voorop stond. Had men voordien als leesstof nog vaak godsdienstige boeken gebruikt, nu werd er gekozen voor een moraliserende en vaak belerende toon, indien mogelijk afgestemd op een meer kinderlijke denkwijze. In Rhenen veranderde er de eerste jaren niet zo veel, het onderwijs had echter wel zijn eigen voorschriften. De school bestond uit drie klassen. De leerstof zelf was vrij nauwkeurig omschreven, waarbij het lezen op de voorgrond stond.

Voor de klassen gold het volgende:

- 1e klasse : lezen; de beginselen van rekenen en het uitspreken van getallen;
- 2e klasse : voortzetting uit de eerste klasse en daarbij de beginselen van de "Moedertaal";
- 3e klasse : lezen met natuurlijke "toonval". Oefenen in schrijven en rekenen en de gronden der Nederlandse taal (hierbij het boekje van Hendrik Wester gebruiken), met telkens controle op het verstaan (begrijpen) van het gelezene;
- hogere klassen: verder het schrijven van brieven, (een soort rekeningen, kwitantien en andere voortgezet opstellen. Het versnijden van pen- onderwijs dus) nen. Daar waar zulks gevoeglijk kon geschieden: de beginselen der aardrijkskunde, natuurkunde, geschiedenis en zedekunde.

Veel gebruik maken van het zwarte bord.

Bij de leesles een leerling hardop laten lezen en



Versnijdingsperioden van de veeren pen.

(om de aandacht gespannen te houden) andere leerlingen "laten doorgaan".

Er mochten alleen "goedgekeurde" boeken gebruikt worden.

Tijdens het lezen: "genen temenden, dreunenden of half-zingende toon gewinnen" (dus normale leestoon).

Er diende op een goede schrijfhouding gelet te worden.

Om de ijver te bevorderen moesten er elke week "Kampschriften" (dat zijn wedstrijden in 't schrijven) gehouden worden, waarna de "rangorde" in de klasse bepaald werd.

Ieder jaar waren er zulke wedstrijden om "schoolprijzen".

Voorts kreeg de schoolmeester boven de 70 leerlingen een ondermeester, maar ook goede leerlingen konden als "hulp" optreden.

Er werd "loffelijk ontslag" ingevoerd.

Beloningen in de klasse bestonden uit:

- verhoging van plaats;
- zitten op de "Erebank";
- naam zetten op het Ereboek of in 't Wetboek;
- het uitreiken van een "schriftelijk bewijs".

Straffen bestonden dan uit:

- optekenen in het zwartboek;
- verlaging van plaats.

Bij het overzien van al deze voorschriften en maatregelen is het voornaamste dat we eruit kunnen leren wat er voordien aan het onderwijs ontbrak. De lokalen waren niet goed, de didaktiek verouderd en de wijze van beheer sloot niet aan op de nieuwe denkbeelden. Dat er groot verzet was is duidelijk, vooral van kerkelijke zijde. De wet mocht nog zo duidelijk zeggen: "dat het onderwijs, onder het aanleren van gepaste en nuttige kundigheden, dienstbaar moest zijn aan het aanbrengen van christelijke en maatschappelijke deugden", men vond dat het leerstellige bij het onderwijs ontbrak. De gehele 19e eeuw heeft men tegen de wet gestreden en pas aan het eind is bij de "gelijkstelling" van het openbaar en bijzonder onderwijs een oplossing gevonden.

In het algemeen stond het onderwijs in Utrecht op een behoorlijk peil, zoals we uit de verslagen van de schoolopzieners kunnen vernemen, maar er waren ook uitzonderingen. Zo schrijft W.A. van Goudoever, hoogleraar en schoolopziener in de wijsbegeerte en letteren te Utrecht, in 1842 over Rhenen onder andere:

"Er is slechts eene school, doch in tweeën gedeeld, zijnde het eene voor de Nederduitsche armen- en burgerkinderen, het andere de Fransche school. Beide waren op den vorigen goeden voet gebleven. Zij zoude nog beter zijn, indien er een alleszins bekwame ondermeester, zoo noodig voor het getal leerlingen, niet ontbrak."

Over Achterberg schrijft hij:

"Ik vond er een net schoolgebouw en woning, liggende op eene hoogte (?) vanwaar men een verrukkelijk uitzicht heeft, maar waar een put of waterpomp ontbrak, zoodat de onderwijzer genoodzaakt was dagelijks een kwartier uur ver het water te halen. Ik (de schoolopziener) heb op verzoek van den onderwijzer den burgemeester hierover onderhouden, met dat gevolg, dat er kort daarna eene pomp gezet is, waarvan ik door den schoolopziener (zijn opvolger) onderrigt ben geworden."



Wat voorts het onderwijs van J.J. Landman betreft, het is doodeenvoudig en beperkt; er wordt gespeld, eentonig gelezen, een weinig gerekend en matig geschreven. Gelukkig hebben de eenvoudige boeren hier geen hooge opleiding nodig (!)."

Over Elst schrijft hij:

"Hier is het onderwijs van E. van Altena op eenen beteren voet. De klankmethode (tegenover de in vroeger tijd gebruikte "spelmethode" J.C.) is ingevoerd, de leestoon, het schrift, het rekenen uit het hoofd, het rede- en taalkundig ontleden en het gezang, alles beviel mij."

Latijnse scholen waren toen al niet meer in Rhenen, Elst of Achterberg, hooguit werd er aan de school "franse" les gegeven, maar dit hing af van de bekwaamheid van de meester.

Feitelijk is de gehele negentiende eeuw door het onderwijs op bovenstaande leest geschoeid geweest, met hier en daar kleine veranderingen, andere boeken of rekenmethodes, aanvulling met aardrijkskunde- of/en geschiedenisonderwijs. Dit laatste dan meestal in streng nationalistische zin. Het zou de twintigste eeuw worden voordat er echter veranderingen zouden plaatsvinden.

J. Combrink.

De komende bijeenkomsten worden gehouden op:

17 februari: Bert Maes over "Behangsel"

24 maart: H.E. Dekhuijzen over "Kasteel Ammersoyen"

21 april: Dr. A.J. de Jong over "De Posthistorie
van Rhenen"

in het najaar:

14 september: mevr. W.H. de Vries-Metz over
"Luchtarcheologie"

19 oktober: mevr. M. Koning-v.d. Veen over
"Diane de Poitiers"

november volgt nog.

De Stichting Vrienden van het Streek-
museum Het Rondeel te Rhenen

Musea zijn instellingen die een voortdurende ook financiële steun van node hebben.

Rhenen heeft zo'n instelling: Het Rondeel.

Gehuisvest in de volledig gerestaureerde ruimte van de vroegere brandweer, kan het vele jaren opvang zijn voor al die goederen en voorwerpen die Phenens historie en cultureel bestaan voor het nageslacht levendig houden.

De gelden daarvoor komen nu vrijwel uitsluitend van de gemeente en van entreegelden. Maar dat is onvoldoende. Aankopen kunnen alleen geschieden als er fondsen beschikbaar zijn. "Gebroken Lente" hielp al een paar maal aan zulke aankopen. De nieuw opgerichte stichting wil een extra steun in de rug zijn.

De jaarlijkse bijdragen zijn zo laag mogelijk gehouden. Minimaal f 10,--, meer mag natuurlijk ook. Als men begunstiger voor het leven wil zijn is een eenmalige betaling van f 100,-- voldoende.

De gelden zullen jaarlijks in een verslag verantwoord worden met vermelding, onder initialen, van de gevers. Oud-Rhenen zal, naast orgaan van de Historische Vereniging, voortaan ook Mededelingenblad zijn van de Stichting.

Als speciale premie krijgen de donateurs en donatrices, maar ook de begunstigers en begunstigsters voor het leven jaarlijks als premie, nadat de donatie voldaan is, een prent van Rhenen.

Het zal ditmaal voor de eerste keer (1988) een tekening zijn van mevrouw Anneke Kaai, die zij maakte als ontwerp voor het geschenk aan Koningin Beatrix bij haar bezoek aan Rhenen.

Mogen wij uw speciale aandacht vragen voor het inliggend (gekleurde) formulier. Ingevuld kunt u dit zenden aan de secretaris van de Stichting: de heer H.E. Dekhuijzen, Dahliastraat 41, 3911 WB Rhenen.

De penningmeester, de heer Dr. A.J. de Jong, zal de bedragen gaarne op girorekening van de Stichting 461330 ontvangen.

Bij voorbaat onze hartelijke dank.

Het Bestuur van de Stichting.

Wat een provinciaal inspectrice zoal in de gemeente-archieven tegen komt

Mevrouw Erkelens-Buttinger hield voor ons op 13 januari een bijzonder goede causerie.

We hadden eerst wel wat vreemd gestaan tegenover een "uitsluitend praatavond", dus zonder dia's, maar we zijn volkomen in het ongelijk gesteld.

Op enthousiaste, duidelijke en vaak humoristische wijze heeft de spreekster ons haar beroep voorgeschoteld.

Haar voortdurend rondreizen door de provincie, langs alle gemeenten, waar (nog) archieven zijn of konden zijn gaf haar een inzicht over veel wat te loven, maar nog meer te bekritisieren viel.

Een feit is dat vele gemeentebesturen een goed en verantwoord beheer van hun archieven niet bepaald op de eerste plaats stellen.

Omdat de Archiefwet de gemeenten verplichtingen oplegt en ze toch wel iets moeten doen, laten ze het beheer aan een ambtenaar over die dit werk bij zijn andere bezigheden doet. Meestal zijn deze personen niet deskundig, ook vaak niet geïnteresseerd.

De openbaarheid die de wet voorschrijft komt nog al eens in het gedrang, omdat het opbergen van de oude stukken dikwijls veel te wensen overlaat, daar dit dan op plaatsen geschiedt, die ongeschikt zijn. Te droog, te vochtig, niet beveiligd of onjuist ingericht.

Tijdens deze avond werden voorbeelden getoond. Er waren wel-verzorgde (ingepakte) charters, goed gebonden dossiers en boeken, maar ook zwaar beschadigde exemplaren uit archieven, die ver onder de maat waren.

Een goed beheerd archief vraagt voortdurend toezicht door een deskundig persoon: een archivaris.

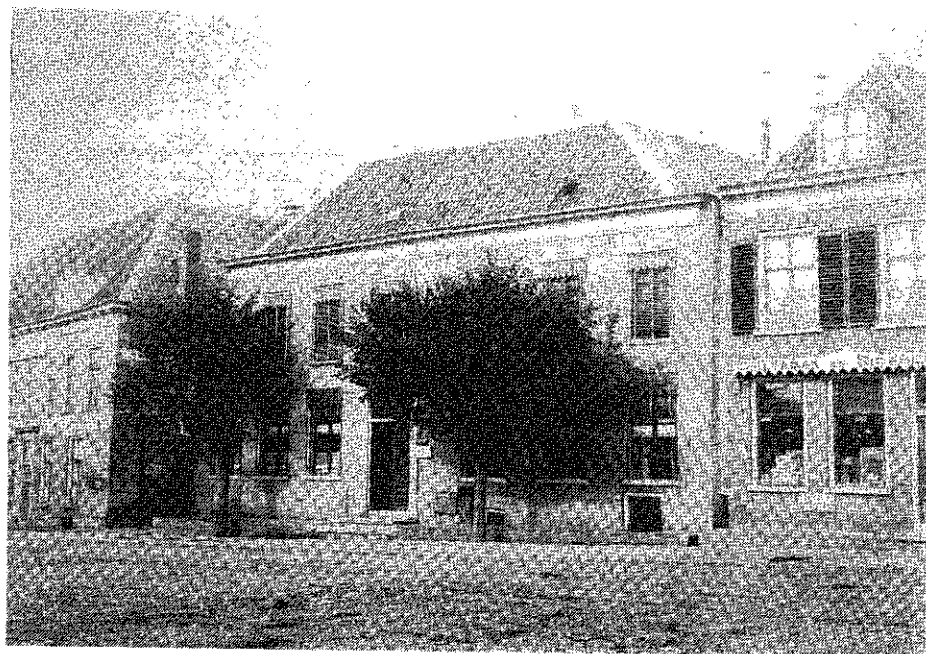
Het aanstellen van zulk een functionaris is voor kleine gemeenten echter te kostbaar, daarom is een gezamenlijke aanstelling voor drie of vier gemeenten van één persoon in part-time dienst een oplossing.

Rhenen is een voorbeeld van een redelijk goed ingericht en bereikbaar archief, doch het toezicht (vindbaarheid van stukken, voorkoming van vermissing en onderhoud) ontbreekt. Gelukkig is bij vele gemeentebesturen de belangstelling voor het onderhoud rijzende, zo ook bij ons, maar het aanstellen van een archivaris blijft een noodzakelijke wens. Kortom, de causerie boeide van begin tot eind en de "expositie-tafel" trok grote belangstelling.



RHENEN, — Harscostraat.

Links: "De Koning van Denemarken"
in het begin van deze eeuw.



Verslag Jubileum Bijeenkomst in het Oude Raadhuis

Burgemeester Schoonderbeek opende de Jubileum Bijeenkomst -op za 19 september 1987- om 3 uur met verwelkoming van alle aanwezigen. Hij haalde daarbij verschillende herinneringen op aan de herleving van de historische vereniging in 1980, o.a. bij zijn contacten met dhr Combrink, die zich in die tijd sterk maakte voor het herstel van vele verwaarloosde -al of niet geregistreerde- monumenten van Rhenen. De burgemeester merkte daarbij op, dat naar zijn mening het toen van dhr Combrink ontvangen lijstje van zorg behoevende monumenten thans wel afgewerkt was : als laatste noemde hij de huisjes Weverstraat 31, 35 en 37 expliciet (!).

Vervolgens nam Gedeputeerde J. Hoekstra het woord. In een -toch wel lange- toespraak haalde hij herinneringen op aan Rhenen. Hij bood dhr Deys een geschenk aan, een kaart met alle archeologische monumenten in de provincie Utrecht : een herdruk van de uitgave van 1968. Dhr Hoekstra besloot zijn toespraak met een verwijzing naar de zorg voor de monumenten ná 1850, die óók in Rhenen aandacht verdienen. Binnen het kader van het MIP-project moeten deze geïnventariseerd worden, een gezamenlijk project van Provincie en Gemeente. De provincie neemt een behoorlijk deel van de kosten op zich, doch ook van de Gemeente Rhenen zal medewerking en inzet gevraagd worden, o.a. bij de publicatie t.z.t. van de inventarisatie van de "jongere" monumenten.

Na dhr Hoekstra begon de voorzitter dhr Deys aan zijn feestrede, zoals hij het noemde. Hij verwelkomde allereerst de vele aanwezigen, met name het bijna voltallige College van B&W, Gedeputeerde Hoekstra, de vele vertegenwoordigers van zusterverenigingen en uiteraard vele leden van de Historische Vereniging. Hij verontschuldigde zich, dat er kennelijk enkele personen niet uitgenodigd waren.

Dhr Deys noemde het toch vaak parallel lopen van Gemeente Rhenen en de Historische Vereniging t.a.v. de gedachten omtrent historische zaken. Toch botste het daarnaast ook wel eens : verschil van inzicht en verschillende belangen. De historie op zich is daarbij rijker dan de overgebleven restanten in materiele zin, gevolg o.a. van de tweede wereldoorlog.

De voorzitter noemt ook nog de opgraving van de resten van het Oude Veerhuis en beklemtoont daarbij de vruchtbare samenwerking met de Gemeente Rhenen. Dit geldt ook voor de komende uitbreiding van het Museum Het Rondeel met de ruimte op de verdieping.

Dhr Deys gaat verder in op de verschillen tussen het Utrechtse en het Gelderse. Ook haakt hij even in op de initiatieven in 1979 door dhr Combrink en andere bestuursleden om de "Oudheikamer" te laten herleven.

Naast het positieve gaat dhr Deys ook in op de zorgen van de Historische Vereniging : hoe het nu niet moet ! Dit geldt met name voor de huisjes aan de Weverstraat, waar de Vereniging een plan voor had laten ontwikkelen met behoud van de voor-gevels. Wat is hier van terecht gekomen : sloop van de 3 huisjes, wel met een plan tot herbouw van de voorgevels. Bij de wijze waarop dit zal gaan gebeuren zet het bestuur -euphemistisch gezegd- grote vraagtekens ! Gelukkig is het wel mogelijk gebleken archeologisch onderzoek te laten verrichten : vele vondsten, die een verrijking van de historie van Rhenen hebben opgeleverd.

Voor het beheer van museale voorwerpen in het Museum, die deels via de Gemeente, deels via de vroegere Oudheidkamer zijn verkregen, is enige jaren geleden een gezamenlijke beheersvorm opgezet, waar de Vereniging erg content mee is.

Om echter uitbreiding van de museumcollectie mogelijk te maken, wil het bestuur van de Vereniging

de Gemeenschap van Rhenen een Stichting aanbieden onder de naam van Stichting Vrienden van het Streekmuseum Het Rondeel, om het -via het verkrijgen van donaties en schenkingen- mogelijk te maken uitbreiding van de museumcollectie te verkrijgen.

Ook bij de tentoonstellingen in het Museum, wordt via de Begeleidingscommissie de Vereniging betrokken door commissielid Deys, die namens de Vereniging zitting heeft in deze commissie. Het komende jaar 1988 zal in het Museum een belangrijke tentoonstelling te zien geven over oude kaarten van de Gelderse Vallei.

Met de verzuchting dat ook een 80-jarige Vereniging soms een lichte dementie vertoont, o.a. bij het uitnodigen van sommige personen, besluit dhr Deys zijn openingstoespraak.

Hierna vindt -na omkering van de stoelen- een causerie plaats door de secretaris dhr Combrink, met diapresentatie, over de geschiedenis van Rhenen, als belangrijke stad van Bisdóm en Gewest. Een en ander tot ca 1800 : de stadsontwikkeling, de loop van de doorgaande wegen, het oudste deel van de stad, het Kasteel de Horst, de plaats van de Cuneralegende, de reformatie, de 80-jarige oorlog, het verblijf van de Winterkoning in Rhenen, de Plooiërijen en vele andere interessante historische zaken, die deels Rhenen, deels Holland betroffen, krijgen de nodige aandacht.

Deze causerie, die door de vele aanwezigen met grote aandacht gevolgd wordt, sluit het officiële deel van deze middag. Na nog ern gezellig samen-zijn -het merendeel van de ongeveer 100 aanwezigen maakt hiervan gebruik- wordt de bijeenkomst om kwart over vijf gesloten.

H.E.Dekhuyzen 21 sept.'87

TENTOONSTELLING LANDKAARTEN VAN DE GELDERSE VALLEI

In de maanden juni en juli zal er in het Streekmuseum **Het Rondeel** te Rhenen een unieke tentoonstelling te bewonderen zijn van oude landkaarten van de Gelderse Vallei. Een keur van meer dan 90 kaarten geeft daarbij een indruk van drie eeuwen karteringswerk in dit gebied. De oudst aanwezige kaart is van omstreeks 1590, de jongste kaarten stammen uit het eind van de 19de eeuw.

De kaarten zijn afkomstig uit enkele van de belangrijkste Nederlandse archieven: het Algemeen Rijksarchief te den Haag, de Rijksarchieven te Utrecht en Gelderland, de befaamde collectie Bodel Nijenhuis van de Leidse Universiteitsbibliotheek, enkele gemeentearchieven en waterschapsarchieven. Voorts is uit particuliere collecties aanvullend kaartmateriaal aanwezig.

De kaarten uit de genoemde archieven zijn, met één uitzondering, handgetekende kaarten waarvan er dus maar één exemplaar bestaat. De keuze van de getoonde kaarten is gebaseerd op enkele thema's: de afwateringsproblematiek in het gebied, de Rijn, aspecten van de Grebbelinie, enkele provinciekaarten, de Bisschop Davidsgrift, de Overlaat van te veel water van de Waal naar de Rijn en een algemene rubriek Diversen. Bij de keuze van de geëxposeerde werken is getracht, naast de historische lijn het onderlinge verband aan te geven dat bestaat tussen enkele kaarten van éénzelfde maker, welke in verschillende archieven worden bewaard. Voor het eerst sinds hun vervaardiging zullen dan weer kaarten van bekende landmeters, zoals van de 17de eeuwse Gelderse landmeter Nicolaas van Geelkercken en van de vroeg 18de eeuwse Utrechtse landmeter Justus van Broeckhuijsen, kaarten die door het lot van de geschiedenis werden verspreid, nu weer gedurende enkele weken naast elkaar te bestuderen zijn.

Van enkele Nederlandse kaarten, indertijd besteld door Karel V en Philips II en thans bewaard te Brussel en Madrid, zal foto- en diamateriaal aanwezig zijn.

Tijdens de opening van de tentoonstelling zal een nieuw boek worden gepresenteerd over alle bekende kaarten van de Gelderse Vallei 1). Wij volstaan daarom naar dit boek te verwijzen. Slechts één enkel aspect willen wij hier

toelichten, ter illustratie van problemen, welke zich bij het bestuderen van kaarten kunnen voordoen.

Eén van de geëxposeerde kaarten is een op perkament getekende kaart van de provincie Utrecht 2). Het is helaas niet bekend wanneer deze werd gemaakt. Gezien het wapen van Philips II, dat rechtsboven op de kaart is getekend, moet dit vóór 1581 (de afzwering) zijn geweest. Op de kaart staat ook de schans bij Woudenberg aangegeven. Hiervan wordt echter aangenomen, dat deze omstreeks 1590 werd aangelegd, zodat de kaart van iets jonger datum moet zijn. Waarom dan toch het wapen van Philips II?

Omdat deze kaart naar alle waarschijnlijkheid gediend heeft als voorbeeld voor de gedrukte kaarten van Cornelius Hornhovius (1599, 1650) en van Pieter van der Keere (of Petrus Kaerius) 3), resp. als foto en als origineel op de tentoonstelling aanwezig, willen wij iets dieper op de kaart in gaan.

Op de oude, anonieme kaart 2) vallen enkele aspecten op. Het is, zoals reeds gezegd een manuscriptkaart, getekend op perkament. Alle wegen zijn in goud getekend, alle plaatsen, kastelen en landhuizen zijn in rood, met een gouden stip weergegeven. De kaartuitsnede is nagenoeg dezelfde als die bij de kaarten van Hornhovius en Van der Kaere: in het westen de duinen bij Haarlem, in het zuidwesten enkele Hollandse eilanden met Poortugaal. In het noordoosten Harderwijk en in het zuiden Ravesteijn en Nijstenruch (bij Kaerius Grave!).

In de Gelderse Vallei valt een aantal bijzonderheden op. Ten eerste is er open water getekend tussen Spakenburg-Bunschoten en Amersfoort, Em Flw genoemd, dus Eem rivier. In werkelijkheid liep de Eem hier niet. Halverweg deze waterloop, tussen de Haer en het Huis ter Eem, loopt eveneens een open water. Hierdoor zijn enkele polders benoorden Amersfoort als een eiland weergegeven.

Een ander markant feit is dat de schans bij Woudenberg is ingetekend, ongetwijfeld op het moment van vervaardiging van de kaart en niet van later datum. Zoals in 1) is beschreven, moet deze schans tussen 1580 en 1590 zijn aangelegd. Koeman 3) geeft op grond van enkele argumenten een oudere datering op: vóór 1580.

Opvallend is, dat de Schoonderbeekse Grift niet is weergegeven, deze Grift staat wel op de kaart van Hornhovius,

maar weer niet op die van Kaerius. De vraag doet zich voor: hoe is Hornhovius aan zijn gegevens gekomen?

Gezien de vele overeenkomsten tussen de anonieme kaart en de kaart van Hornhovius moet worden aangenomen, zoals door Koeman ook reeds vermeld, dat Hornhovius zijn kaart heeft getekend naar de anonieme kaart, maar dan vermoedelijk naar een andere versie ervan. Hierop wijst in elk geval de kwestie van de Schoonderbeekse Grift. Verwantschap tussen de kaarten blijkt vooral uit de vele stijlovereenkomsten. Ook het idee, in de 'witte' delen van de kaart verschillende dieren, zoals koeien, een paard en in de Gelderse Vallei schapen te tekenen, is overgenomen. Bovendien zijn er enkele fouten die op deze samenhang wijzen zoals bijv. 'Hoenclaken' voor Hoevelaken. Op de oudste, de anonieme kaart staat in handschrift geschreven Hoeueleken, waarbij de u (vroeger gebruikt voor de v) gemakkelijk als n zou kunnen worden gelezen en de e erna als een c. Waar de graveur van Hornhovius met 'Hoenclaeken' wel de ae vandaan haalde blijft een open vraag.

Joan Blaeu graveerde op zijn provinciekaart van Utrecht VLTRAIECTUM DOMINUM van ca. 1630 Hoefflaecken. Bestudering van deze kaart 4) toont aan, dat in elk geval de kaart van Kaerius als voorbeeld heeft gediend. Merkwaardig is daarbij, dat op Blaeu's kaart het stratenpatroon van Rhenen vrij natuurgetrouw is weergegeven. Dit is des te merkwaardiger, daar hij in zijn Stedenboek mededeelt, dat hij van Rhenen nog geen kaart heeft kunnen bekomen, reden waarom hij jammerlijk genoeg hierin geen plattegrond van deze stad heeft opgenomen.

De tentoonstelling biedt een ieder voldoende stof tot bestudering van vele andere kaarten. De expositie wordt de lezer van harte aanbevolen.

- 1) Deys, H.P., De Gelderse Vallei - geschiedenis in oude kaarten, Utrecht, 1988.
- 2) Rijksarchief Utrecht, Top. Atlas 6. Kaart 56 op de tentoonstelling.
- 3) Koeman, C. en N.S.L. Meiners, Toelichting bij de facsimile-uitgave van de kaart van de provincie

Utrecht door Cornelius Anthonisz. Hornhovius 1599,
Alphen aan den Rijn, 1974.

De kaarten no 57 en 58 op de tentoonstelling.

4) Kaart 59 op de tentoonstelling.

fragment van de kaart van Van de Kaere

H.P.Deys



"Het Leven van Sinte Kunera"
in transcriptie

Hoewel het zeldzaam is, is het boekje "Het Leven van Sinte Kunera" bij de belangstellenden wel bekend.

Een bezwaar is echter dat niet iedereen tegenwoordig nog dit in Gothische letters gedrukt geschrift kan lezen.

Jammer, want interessant is het!

We hebben geprobeerd dit boekje over te zetten in Romeinse letters (ons huidige letterstelsel dus) en daarbij tevens gepoogd de tekst door een uitgebreide annotatie begrijpelijk te maken.

De uitgave, mede bekostigd door Anjerfonds-Utrecht, het K.F. Heinfonds en de Rabobank-Rhenen-Wageningen, omvat met de oorspronkelijke houtsneden een 50-tal bladzijden.

Vooraf gegaan door een inleiding, toont het aan, dat dit boek, met het bekende schilderij van de "Innemering van Rhenen door de Geldersen" (Rijksmuseum Amsterdam en reproductie in Oude Raadhuis Rhenen), beide vroeg-16e eeuwse voortbrengselen, de enig bekende, toen eigentijdse producten waren, die de gang van zaken rond de Kunera-verering in en om Rhenen laten zien.

De tekst van het boekje licht ons namelijk in over hetgeen op het schilderij te zien is.

Het Bestuur.

HET BOEKJE IS VERKRIJGBAAR BIJ DE
BOEKHANDEL WAIBOER, HERENSTRAAT 7 TE RHENEN
EN KOST f 19,50.

LEDEN VAN DE HIST. VER. OUDH. KAMER KUNNEN
TEGEN OVERLEGGING VAN HUN LIDMAATSCHAPSBEWIJS
(t STROOKJE AAN DE GIROKAART 1988)
EEN EXEMPLAAR VOOR DE PRIJS VAN f 14,-- BIJ
WAIBOER AFHALEN.

ANTOON COOLEN'S LEGENDESPEL "ST CUNERA VAN RHENEN"

Volgens kronieken en overlevering zou er in het jaar 451 een grote vloot voor Tiel voor anker zijn gegaan, die uit Engeland kwam en was "bemand" met vele vrouwen onder leiding van de later heilig verklaarde St Ursula.

Deze vloot zou in dat jaar de Rijn op zijn gevaren met als reisdoel Rome, de eeuwige stad, die inderdaad ook zou zijn bereikt. Ook de terugreis werd aanvaard, doch geen van de vrouwen zou ooit terugkomen. Bij Keulen zouden zij alle om het leven zijn gebracht op één na, Cunera, die naar Rhenen werd gevoerd. Cunera zou daar op 28 oktober 454 de marteldood hebben gevonden.

De gedachtenis aan de Rhenense maagd Cunera heeft zich vermoedelijk in Brabant en Limburg vanuit Berlicum verspreid, waar haar overblijfselen in de Reformatietijd heen gevoerd werden door de Rhenense burger Botter, om via Kaathoven, Bedaf bij Uden en Heeswijk naar Helden in Midden Limburg te worden gebracht.

Er zijn in die buurt nog diverse herinneringen aan Cunera; zo is er bij het gehucht Heibloem aan de rand van de Peel een "Cunerahoeve", en heeft de kerk te Buggenum aan de Maas een gebrandschilderd raam met Cunera's beeltenis met de bekende sjaal om haar hals, waarmee zij zou zijn gewurgd.

Ter gelegenheid van het 15e eeuwfeestjaar van de dood van Cunera heeft de bekende schrijver Antoon Coolen een legendespel "St Cunera van Rhenen" geschreven.

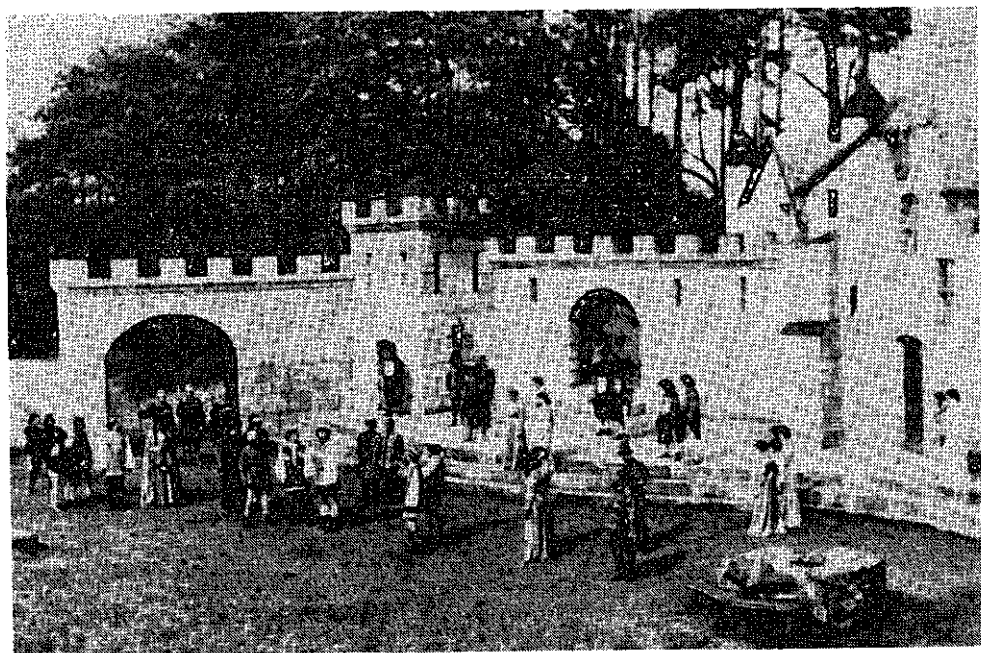
De Heeswijkse Openluchttheatergroep "De Kersouwe", een toen circa 80 medewerkers tellende groep, heeft dit spel in 1954 voor het eerst opgevoerd in de open lucht tegen de achtergrond van een bijzonder fraai kasteeldecor, waarvan hiebij enige afbeeldingen.

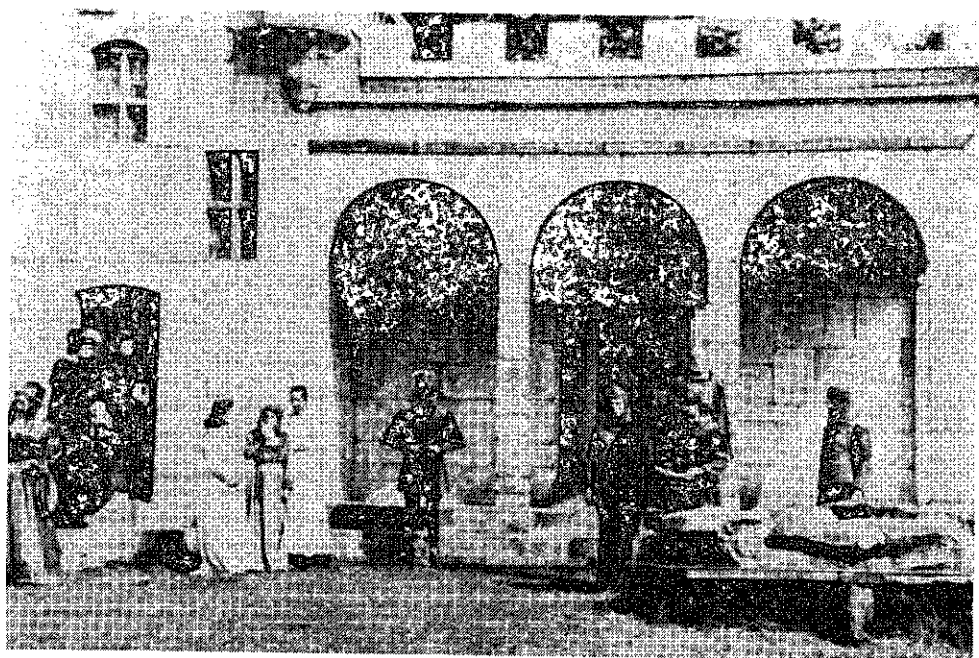
Deze groep heeft dit spel onder leiding van regisseur J. van Erp ruim dertig jaar geleden ook te Rhenen opgevoerd en wel op zaterdagavond 28 augustus 1954 in Ouwehands Dierenpark. Hoewel het omvangrijke eigen decor niet mee was gekomen, is er daar op een podium ook een fraai decor opgebouwd aan de hand van werktekeningen van de Brabantse kunstschilder, beeldhouwer en glazenier Michel van Helvert.

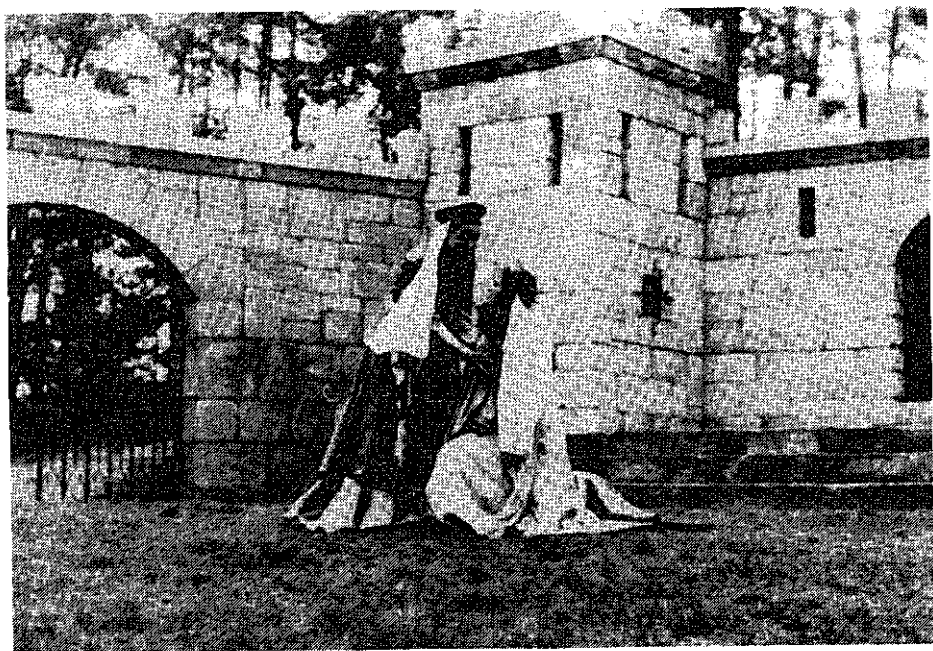
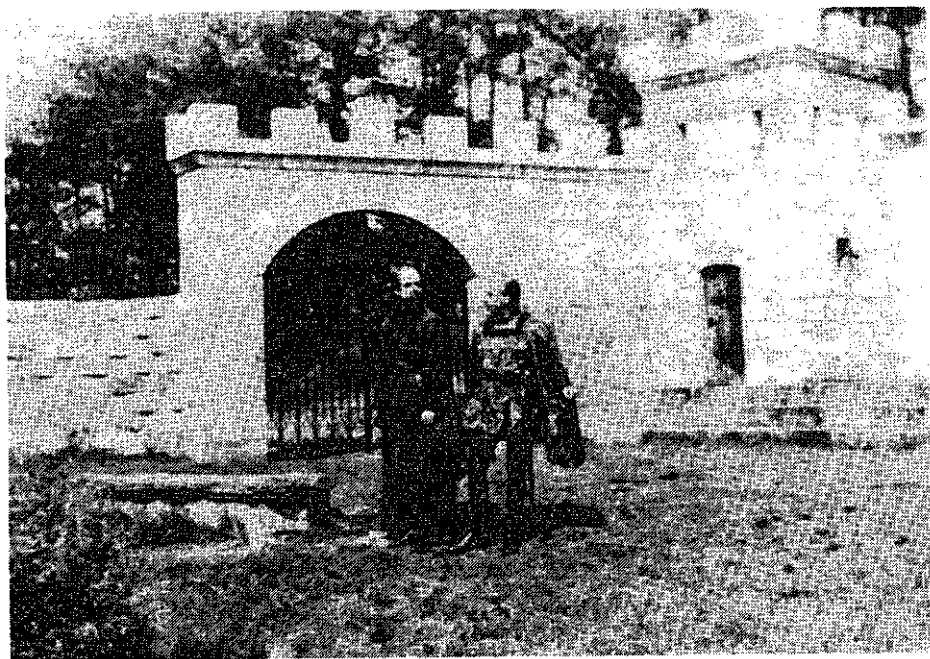
Niet alleen Rhenen kent dus opvoeringen van een Cuneraspel.

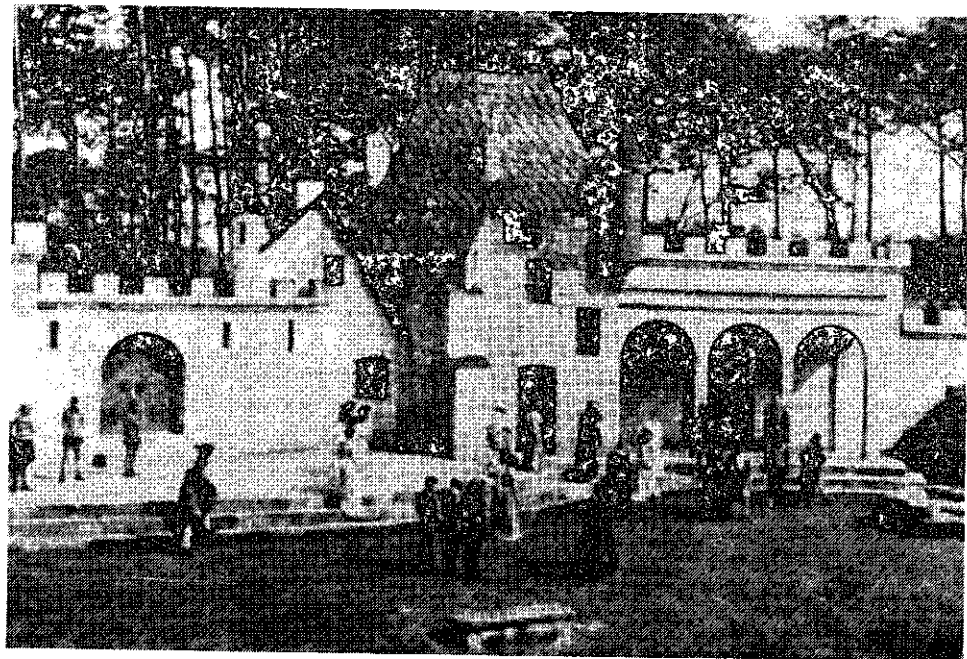
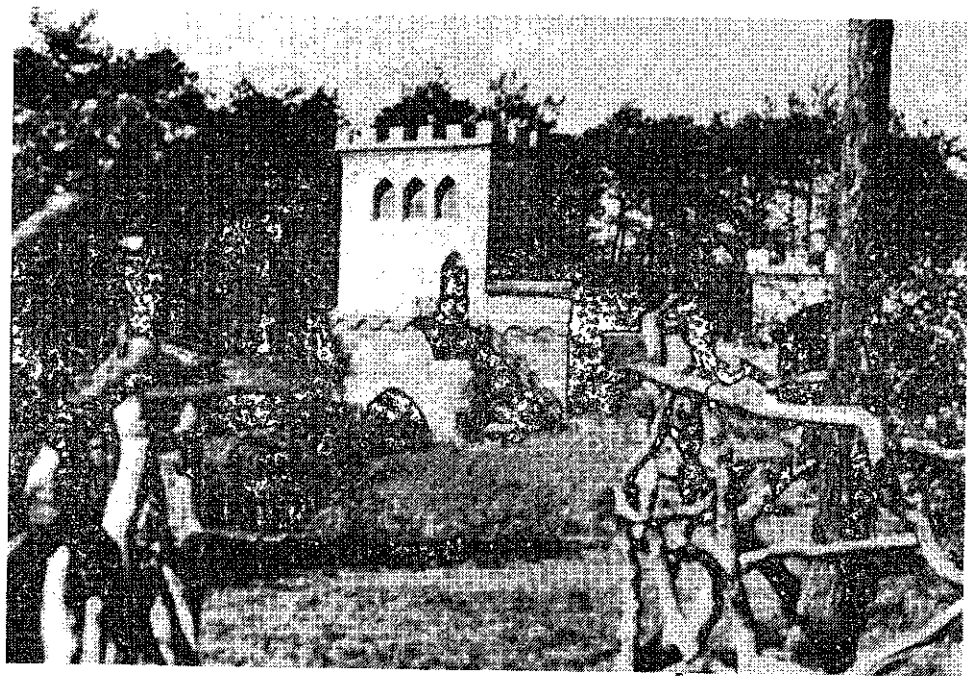
ADJ

..









De laatste levensjaren van de Gasthuiskapel

In het artikel van A.J. de Jong over "De Melaten- en de Sint Anthoniskapel te Rhenen", gepubliceerd in Oud-Rhenen 1988, nr. 1, wordt terloops gesproken over de Gasthuiskapel. Deze kapel, of beter, het restant ervan, overleefde het bombardement van mei 1940, maar helaas niet de sloopziekte na 1945.

Toch hebben er plannen bestaan het koor van deze kapel op te nemen in een aldaar te bouwen kerk voor de destijds zeer kleine r.k.-gemeenschap van Rhenen.

Doch eerstens iets over de voorgeschiedenis. Tot 1937 gingen de katholieken van Rhenen e.o. 's zondags naar de Mis in Wageningen. In genoemd jaar vond er een belangrijke uitbreiding plaats van de zeepfabriek "Rhenus". De directeur van deze fabriek, de heer Nijdam, was katholiek en zegde toe na het gereedkomen van de uitbreiding een ruimte voor kerkgelegenheid beschikbaar te stellen. Het kerkbestuur van Wageningen huurde alvast voor f 6,50 per week de achterzaal van een hotel (?) aan de Fred. v.d. Paltshof en richtte deze in voor de Zondagse diensten. Zo'n 30 à 40 mensen kwamen er toen naar de Mis. In augustus 1937 kwam een groot vertrek boven de kantoren van "Rhenus" vrij. 15 Augustus werd deze "kerk" ingezegend en vond de eerste dienst plaats.

Inmiddels was door de Aartsbisschop van Utrecht in Wageningen een tweede kapelaan benoemd in de persoon van A.J. van Bekkum. Bij de functieverdeling kreeg deze kapelaan de zielzorg in Rhenen op zich. De kerkdiensten op Zondag - om 7 en 10 uur - zouden de pastoor en kapelaans van Wageningen om beurten verrichten.

Voor de te bouwen kerk kocht het kerkbestuur in 1938 een stuk grond, de zgn. Spitsberg. Maar wat gebeurde. Na mei 1940 moest ook Rhenen opgebouwd worden. Voor het zover was kon er eerst enorm veel puin geruimd worden. Uit de herinneringen van oud-pastoor A.J. van Bekkum ontleen ik het volgende: "Voor de opbouw van de stad Rhenen werd aangesteld Ir. Pouderoyen, architect. Iedere verwoesting brengt dikwijls nieuwe ontdekkingen. Zo kwam aan de Gasthuisstraat te voorschijn een achthoekige absis met een plattegrond van een kapel, een gedeelte van de Gasthuiskapel. De architect, vol enthousiasme, wilde deze situatie weer her-

stellen. Was dit dan tevens niet een pracht gelegenheid voor de katholieken voor een definitieve kerkgelegenheid? Contact werd opgenomen met het Bisdom. De heer Starmans, bouwinspecteur van het Bisdom, stelde er ook groot belang in. Ontwerp na ontwerp kwam er uit de hand van de heer Pouderoyen. Steeds meer week hij af van het originele plan, vanuit de absis verder te ontwerpen. Tenslotte werd de absis zelfs opgeofferd. Na alle berekeningen en tekeningen en het feit, dat er slechts ruimte geboden werd voor ± 200 zitplaatsen zonder enige uitbreidingsmogelijkheid en de onkosten zo hoog kwamen, zodat het Bisdom van dit plan afzag."

In de notulen van het kerkbestuur van 24 oktober 1940 lezen we dat een schrijven met tekening van een kapel van de heer Starmans ter sprake werd gebracht. Zijn begroting was: voor de bouw f 15.000,--; de grond f 3.000,--. Met de kosten voor de inventaris kwam het geheel op rond f 20.000,--. De aartsbisschop achtte zo'n bedrag in die tijd voor een kapel, die niet voor uitbreiding geschikt was, niet gewenst. Pastoor De Boer heeft nog gesproken met de Commissie van de Wederopbouw dienst. De architect van de gemeente Rhenen, de heer N. Souwerbren, was van mening dat de bouwkosten minder zouden bedragen, indien de gemeente aanwezige oude stenen gratis beschikbaar zou stellen en het terrein of voor niets of voor een klein bedrag wilde afstaan. Genoemde Commissie heeft nog contact gehad met bouwinspecteur Starmans. Uiteindelijk heeft het kerkbestuur gehoor gegeven aan het verzoek van de Aartsbisschop.

Tenslotte werd einde 1942 de Arnhemse kapelaan R.H.N. Verhoeven tot bouwpastoor in Rhenen benoemd. Met ingang van 6 oktober 1943 werd katholiek Rhenen een zelfstandige parochie onder de bescherming van de H. Cunera. Voorlopig kerkte men in een houten noodkerk.

En de Gasthuiskapel? Deze werd uiteindelijk toch gesloopt. Jammer.

A.G. Steenbergen.

Historische vereniging Oud-Wageningen
Archivaris katholiek Wageningen

Bronnen

1. Opgeschreven uitvoerige herinneringen van oud-kapelaan en oud-pastoor A.J. van Bekkum in 1975.
2. Parochie-archief Wageningen. Notulenboek Kerkbestuur, 1933 - 1963.

N.B. In de fotocollectie van Katholiek Wageningen is een foto aanwezig van een groep katholieke meisjes uit Wageningen, die begin 1937 een Cuneraspel opvoerde in de kerkgelegenheid aan de Fred. v.d. Paltshof.



Regeringsplan in 1794 na de Patriottentijd

Nadat het Pruisische leger in 1794 de actie van de Patriotten had neergeslagen en de oude regenten-regering met Stadhouder Willem V aan het hoofd weer op het kussen zat, maakte men plannen om tot een betere verdediging van het grondgebied van de Republiek te komen.

Men zag namelijk de bui wel hangen.

De vlucht van de vele, voornamelijk belangrijke, Patriotten richting Frankrijk wees er wel op vanwaar de vijand te verwachten was.

Men deed toen iets voor die tijd wel unieks: men probeerde een volksmilitie, provinciaal georganiseerd, op te richten.

Daarvoor was geld nodig: een openbare inzameling op lijsten was het middel. Daarnaast kon men zich plaatselijk (men sprak van de kleinere steden) voor de dienst aanmelden. Uniformen en wapens werden verstrekt, een handgeld van 4 ducaten en een soldij van 3 gulden per week werd in het vooruitzicht gesteld, terwijl bij vertrek uit de dienst (die voorlopig tot het einde van 1795 zou gelden) nog eens 4 ducaten zouden worden uitgekeerd.

Ook Rhenen was wervingsplaats, maar de animo bleek nihil, zoals uit de nog aanwezige intekenlijst blijkt. Na 1795 hoefde het ook niet meer, toen vielen de Fransen onder Pichegru ons land binnen.

Dat viel hun gemakkelijk want ze konden over de bevroren rivieren trekken.

J.C.

Plan van eene spoedige Wa- pening van Landzaaten in de Provintie van Utrecht ter defen- sie van het Vaderland, provisio- neel te beginnen met twee Com- pagnien Artilleristen.

Ingevolge de Propositie door Zyne Doorluchtige Hoogheid gedaan op den 4. Augustus 1794. en de daarop gevolgde Resolutien van Haar Hoog Mogende de Heeren Staten Generaal van den 5. September, en die der Heeren Staten dezer Provincie van den 1. October 1794. worden hiermede alle de Vaderlandslievende Ingezetenen dezer Provincie genodigd en gelegenheid gegeven, om ter verdediging van het Vaderland, en ter bewaaring en beveiliging der dierbaarste Panden van Vryheid en Godsdienst, Vrouwen en Kinderen, Eigendommen en Bezittingen, iets mede te kunnen contribueeren, zoo wel met dadelyk zig op de hier na volgende Conditiën tot den Dienst van het Land te laten aanneemen, als door vrywillige contributien tot gedeeltelyke goedmaking der kosten van aanwerving, kleeding en beraling van een goed aantal Manschappen, ten einde met en benevens de Armée van den Staat tot afweering van den vyand, en tot de veiligheid en verdediging der binnenlandfche Frontieren te worden gebruikt, zonder gehouden te wezen tegen hunnen zin, zig buiten de zeven Provinciën te laten employeeren, zulende wat de voorwaarden van den Dienst betreft,

1. Aan elk Man toegelegd worden voor *Handgeld* vier Ducaten, en aan die geenen die den tyd voluit zullen gediend hebben voor *affcheid* insgelyks vier Ducaten, en voor Gagie drie Guldens s'weeks, integaen, als hy gekleed en na de verzamelplaats gezonden zal zyn.
2. De Monteeing zal bestaan in eene blaauwe Lakenfche Buys met gecouleurde kraag en opslagen, waarop een teken van deze Provincie, een blaauw Camifool en Broek, een swarte Das, ronden Hoed en Pluim, alles zoo veel mogelyk Inlands goed.
3. Aan ieder zal gegeven worden een Rantzel, waarin twee Hemden, een paar wolte Kousfen, een paar Schoenen, mede alles, zoo veel mogelyk, Inlands goed.
4. Geweer en Patroontas zullen uit 's Lands Magazynen beforget worden,
5. Ingevalle van quetsuur of ziekte, zullen zy in de Hospitaalen of anderfints, even als de Militairen behandelt en opgepast worden, ten kosten van den Lande.
6. De Weduwen en Wezen der gefneuvelden zullen de vier ducaten voor *affcheid*, toegelegd aan die geenen die den tyd

voluit gedient hebben, ook genieten, en daar en boven met alle andere Weduwen en Weezen van de gefneuvelde Militairen in 's Lands dienst, gelyke aanspraak hebben op de Fondsen voor dezelve opgericht, en nog op te rigten.

7. Al wie genegen is, op de bovengemelte voorwaarden het Land te dienen, kan zig aanmelden by die Personen, welke Zyne Doorluchtige Hoogheid ten dien einde benoemen zal.
8. Die dienst genomen heeft, zal tekenen, dat hy ontfangen heeft vier ducaten *Handgeld*, dat hy aanneemd het Land te dienen ter defensie van binnenlandsche Frontierien binnen de zeven Provinciën op den Militairen Articul Brief, tegen drie gulden 's weeks, tot het einde van den aanstaanden Jare 1795. indien de oorlog zo lang duuren mogt, en zo wanneer, gelyk te wenschen is, de Oorlog eerder door een goede en veilige vrede een einde hadde, zal hy de vier ducaten voor afscheid genieten, even of den tyd voluit gedient was.
9. Ieder Compagnie zal bestaan uit 150 a 160 Man, waar onder de nodige Onder-Officieren, Corporaals, en Tambours, en gecommandeert werden door een Capitein, een Lieutenant, en een tweede Lieutenant of Vaandrig.
10. De verzamelplaats dezer Compagnien zal wezen in de kleine Steden dezer Provincie.
11. De gagie der Officieren, die niet uit de Armée genomen worden, zullen berekent worden na de Tractementen, die Officieren van gelyke rang in 's Lands dienst genieten. — En die uit de Armée genomen worden, zullen een billyk Dedommagement genieten. De Onder-Officieren uit de Armée getrokken zullen de bepaalde drie gulden 's weeks ook trekken — de Onder-Officieren, welke niet uit de Armée genomen zyn, zullen de Sergeanten vyf gulden en de Corporaals vier gulden 's weeks hebben.
12. Er zullen Lysten gedrukt worden, waar op een ieder, die vrijwillig iets zal willen contribueeren tot de kosten van deeze Wapening, zal kunnen tekenen voor wat somma hy gelieft.
13. Gelyke gelegenheid zal ook gegeven worden om te kunnen contribueeren zonder dat de somme geweten word.
14. Alle verdere hulp van wat aart ook, ter bevordering van dit Plan, zal met dank aangenomen worden.

HISTORISCHE VERENIGING OP KONINGINNEMARKT

Voor 30 april 1988 jl. had het Bestuur een kraam gehuurd op het Kerkplein met de bedoeling méér bekendheid te geven aan onze vereniging. Er werden foldertjes uitgereikt waaraan een strook voor aanmelding als lid. Verder werden er diverse dingen verkocht, o.a. handbeschilderde Cunera-beeldjes en reproducties van bekende prenten van Rhenen.

Van dhr. A. van Dijk ontvingen we voor de verkoop een partij Cunera-munten, die vorig jaar bij de ABN waren geslagen. Mevr. Delfin had een prachtig spandoek vervaardigd dat tegen de achterwand van de kraam heel duidelijk de naam van de Vereniging toonde.

Mede dankzij de hulp van enkele enthousiaste leden, t.w. mevr. N. van Drunen-van der Schatte Olivier, de echtparen Van den Bout en Van Wijngaarden en de heren Baars, Hagen, Deys en De Jong, die bij toerbeurt "dienst" deden in de kraam, werd deze activiteit van onze Vereniging een groot succes. Aan het eind van die stralend zonnige dag was er f 300,-- in kas en hadden zich ter plekke 3 nieuwe leden opgegeven! In de afgelopen weken kwamen nog enkele aanmeldingsstroken bij het Secretariaat binnen.

Ondergetekende zorgde voor de opbouw en afbraak van de kraam, hetgeen heel gemakkelijk ging, zo pal voor ons huis.

Een activiteit, die zeker voor herhaling vatbaar zal zijn.

Mia Koning.

Een prentenalbum van de Winterkoning

Bij de Uitgeverij Meulenhoff in Amsterdam is in samenwerking met het Britsch Museum te Londen een prachtig album verschenen.

Het album is een verzameling facsimilé-drukken van tekeningen en prenten vervaardigd door Adriaen Pieterszoon van de Venne (1589-1662), geboren te Delft. De tekst is in het Engels.

Adriaen v.d. Venne was een veelzijdig kunstenaar die naast schilderijen, veel kleiner werk tekende als illustratie bij zedekundige spreuken en gedichten.

Het nu, opnieuw uitgegeven album heeft meer dan twee eeuwen berust in de kunstverzameling van de Engelse Earl Spencer te Althorp in Northamptonshire, terwijl men van de herkomst niet op de hoogte was. Navorsingen en studies, o.a. via het stadje Heusden, brachten aan het licht, dat V.d. Venne de maker was en het merendeel van de figuren rond het Nederlandse hof- en volksleven in de 16e eeuw gegroepeerd dienden te worden.

De relatie Fred. Hendrik, Maurits met hun neef Frederik van de Paltz en zijn vrouw Elisabeth van Engeland loopt als een band door het gehele werk, waarbij de Winterkoning steeds op de voorgrond treedt.

Waarschijnlijk is hij danook de opdrachtgever van de verzameling geweest en waren het afbeeldingen van bestaande personen.

Als zodanig geven zij een eigentijds beeld van het dagelijks doen en laten, van het vermaak en de bezigheden van zowel de Oranjevorsten, als de personen om hen heen. Het album vormt dus een hoogst belangrijk historisch werk, hetgeen door de Engelsen bevestigd wordt.

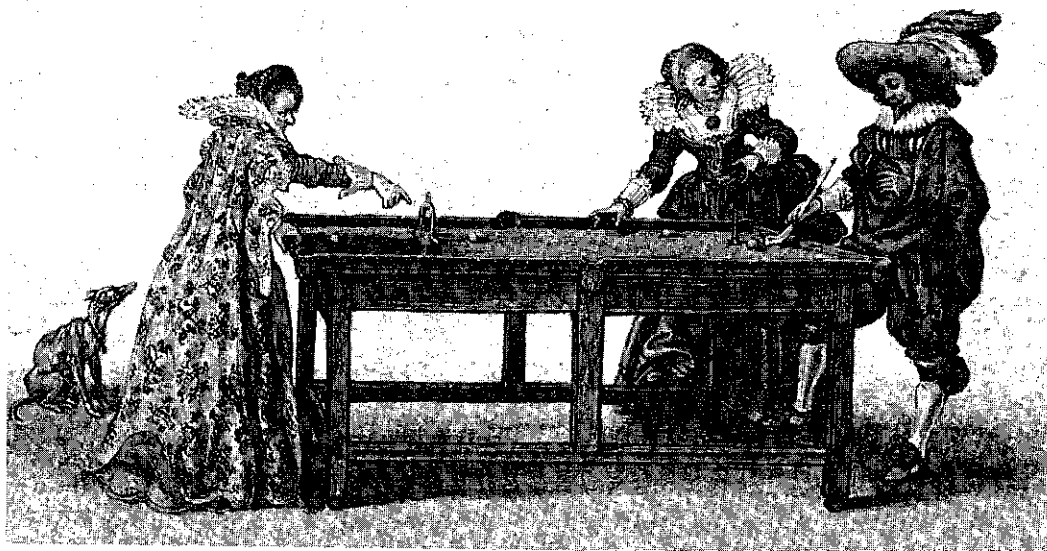
De samensteller en bewerker van het album is Martin Royalton-Kisch, die op voortreffelijke wijze, aan de hand van vergelijkende afbeeldingen, de figuren uit het album tot leven heeft proberen te brengen.

Voor Rhenen heeft het album grote waarde, door de persoon van de Winterkoning, die er enige malen in wordt afgebeeld, terwijl hij met zijn dagelijks vermaak en in zijn omgang met zijn Nederlandse familie bezig is. In zijn soort is het een oranje-album van grote allure.

Het merkwaardige is dat het zelden voorkomt dat op zulk een, vaak humoristische, wijze het doen en laten van de mensen van een 400 jaar geleden in beeld wordt gebracht.



Adriaan v.d. Venne : Kon. Elisabeth van Engeland (links)
en Amalia van Solms.



Adriaan v.d. Venne: Frederik Hendrik, Amalia van Solms (rechts)
en Elisabeth van Engeland een soort biljart spelende.

Het merkwaardige is dat het zelden voorkomt dat op zulk een, vaak humoristische, wijze het doen en laten van de mensen van een 400 jaar geleden in beeld wordt gebracht.

Als in een film trekken de afgebeelde personen aan ons voorbij, waarbij het opvallend is, dat de schilder-tenenaar vaak op rake wijze uitdrukking geeft aan karakter, lichaamshouding en kleding van de afgebeelde.

Met dit album kunnen we ons een beeld vormen hoe de mensen in de samenleving van rondom 1600 ernst zagen, zich bewogen en met hun zaken bezig waren.

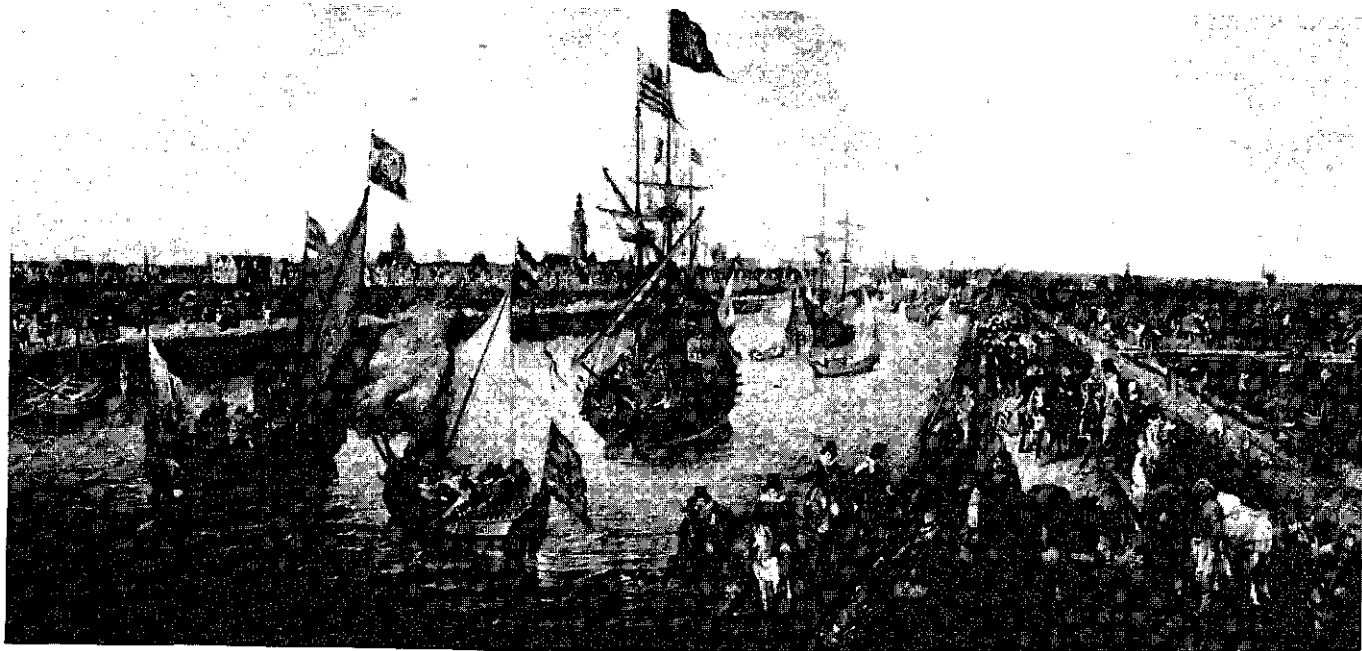
De band met Rhenen bestaat door de zichtbare aanwezigheid van de Winterkoning, zijn echtgenote en hun familie op plaatsen, die we nu nog kennen.

Ons Streekmuseum Het Rondeel zal een fraai kijkboek rijker worden als het een plaats in de collectie zou krijgen.

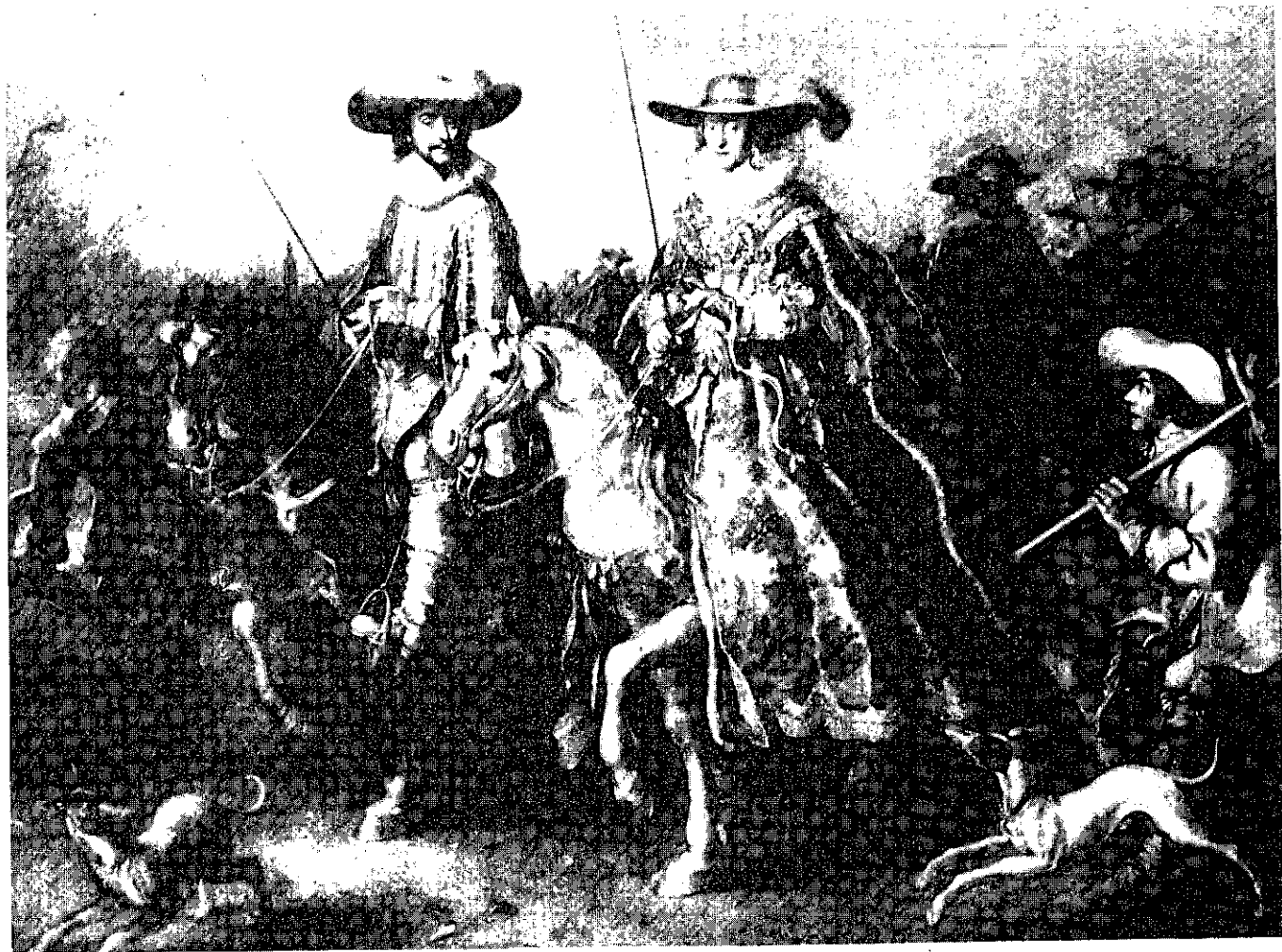
J.C.



Adriaen v.d. Venne: Vertrek van Prins Maurits voor een jachtpartij,



Adriaen v.d.Venne: Bezoek van Koningin Elisabeth.
Aankomst te Vlissingen (1613)



Adriaen v.d.Venne: De Winterkoning en Gemalin (1626)

WAAR MEN NOG LANG OVER SPRAK

Een geruchtmakend voorval uit het begin van deze eeuw

De'n Buffel werd hij genoemd, deze zoon uit het grote gezin van tabaksplanter Jan en zijn vrouw Aartje. Op de Greb, daar waar deze 'Levendaal' werd genoemd, werd door hard werken de kost verdiend. Vader Jan was geboren uit een geslacht van tabaksplanters en moeder Aartje (tante Ort) was een dochter uit de stand van kleine ambachtslieden uit Rhenen.

De vele zonen waren een zegen voor het gezin waarvoor de bewerkelijke tabaksteelt het bestaan vormde. Vaak echter was 'deze' zoon een bron van zorg: de vrijheid waarin hij opgroeide baarde de ouders veel zorg. Opstootjes met leeftijdsgenoten in de stad werden nogal eens op hardhandige wijze beslecht en de bijnaam 'Buffel' spreekt dan ook boekdelen.

Nu was dat nog niet het ergste want, dacht men, 'als hij eenmaal aan de vrouw' komt zullen de wilde haren er wel af gaan. Welnu, zoals men het wenst zo gaat het nu eenmaal niet altijd want die'n Buffel kwam niet zo een twee drie aan een vrouw.

Streupen (stropen), daar hield hij zich liever mee op. Wat te zeggen als je opgroeit in een bosrijke omgeving waar het wild zó voor het grijpen was. Dat hij zich hiermee buiten de wet begaf, daar wilde hij niet van weten, maar dat de gerechtsdienaren hem op spoor waren baarde hem meer zorgen!

Het was burgemeester Jhr. Schimmelpenninck in hoogst eigen persoon, zo was hem ter ore gekomen, die de stroperijen op **zijn** bezit wel eens ongedaan zou maken.

Nu was die Buffel niet zo maar van zijn stuk te brengen, hij liet zich door niemand de wet lezen en zeker niet door de burgemeester. Hij zou hem wel een slag vóór zijn!

Mogelijk verhit door de brandewijn of door het niet willen onderdoen voor zijn eerder gedane grootspraak, bezon hij

zich op wraak.

Dagelijks begaf de burgemeester zich in zijn rijtuig van het Huis Heimerstein naar de stad en keerde daarvan op vaste tijd weer huiswaarts. Dit zou mijnheer de burgemeester noodlottig worden. Op een zekere namiddag, laat in de zomer van 1907 Of daaromtrent wachtte de Buffel hem op, verscholen in het struikgewas van de Heimersteinselaan en gewapend met zijn hagelgeweer.

Bij de nadering van het rijtuig spitste hij zich op zijn doel, hij zou hem mores leren, niemand zou hem de wet lezen. Toen het rijtuig in zijn schootsveld kwam haalde hij over PANG, hij zag de burgemeester omvallen in het rijtuig, nu had hij hem!

Snel smeed hij het wapen van zich af en zette het op een lopen. Toen kwam de vertwijfeling, waar moest hij heen? Het zou immers wel snel duidelijk worden wie de dader was, een blad had hij nooit voor de mond gehouden.

Slim als het wild dat hij zelf zo vaak had bejaagd vond hij een mogelijkheid.... Hij spoedde zich naar de Rijn, keek nog eens om naar de berg waar hij was opgegroeid, kleepte zich uit en begaf zich te water

Heel Rheden was weldra in rep en roer, er was een aanslag op de burgemeester gepleegd en de dader was voortvluchtig. Met de burgemeester viel het (gelukkig) nogal mee, slechts wat lichte verwondingen, maar, hij had de dader herkend: het was de Buffel en hij zou hem krijgen.

Snel werd een speuractie op touw gezet, de omgeving werd uitgekamd, maar vooreerst vond men niets, de vogel was gevlogen.

Pas dagen later werd een spoor gevonden: aan de Rijn ontdekten men zijn bundeltje kleren, had hij zich in wanhoop verdronken?

Dagen en weken verstreken en het lichaam van de Buffel kwam nergens boven water. Vreemd, maar men nam toch aan dat hij zich verdronken had. De familie ging in rouw en het werd stil. Langzaamaan hernam het leven zijn normale gang.

Jaren, vele jaren later, toen niemand meer aan de aanslag

dacht, kwam er een brief uit Denemarken van jazeke,
de'n Buffel. Inmiddels getrouwd met een Deense was hij
daar werkzaam als rietdekker. Klaarblijkelijk had hij zich
dus niet verdronken, zwemmend had hij zich naar de over-
kant van de Rijn begeven, zich daar voorzien van (gesto-
len) kleding en grotendeels te voet was hij naar Duitsland
gevlucht en van daar in Denemarken terecht gekomen.

Aan het einde van de veertiger jaren kwam hij onverwacht
voor een kort bezoek in Rhenen terug, het voorval was toen
reeds lang vergeten.

De bejaarde Buffel had inmiddels nakomelingen uit zijn
huwelijk en hij had zich gevestigd te Bremen. Sedertdien
kunnen we daar in het telefoonboek een omvangrijke familie
met een echte Rhenense naam tegenkomen.

Opheusden, 13 maart 1988

K.van Ingen

De Koning van Denemarken.

Koning Christiaan II (1481-1559) was van 1506 tot 1512 onderkoning van Noorwegen, waar hij te Bergen de Hollandse Dyveke leerde kennen. Zij was een dochter van de Herbergierster Sigbrit. Dyveke kreeg als zijn maitresse grote invloed op zijn regeringsbeleid. Christiaan II werd in 1513 door de Rijksraden tot Koning gekozen in Denemarken, Noorwegen en Zweden. Toen Dyveke in 1517 stierf, beschuldigde Sigbrit 's koningsvijanden ervan haar te hebben vergiftigd. In 1523 volgde een opstand, die hem noopte de wijk te nemen naar de landen van zijn zwager Karel V (broer van zijn gemalin Elisabeth). Hij kwam in 1523 in Veere (Zeeland) aan land. Hij vestigde zich met zijn gezin en Sigbrit te Lier in Brabant. Alhoewel hij reeds in 1521 een bezoek aan de Nederlanden heeft gebracht, zou hij op een van zijn zwerftochten in 1531 vertoefd hebben in een "Herberg in het Centrum van de Stad Rhenen". Hetzelfde jaar ging hij terug naar Denemarken, waar hij werd opgepakt en in een gevangenis werd gezet. Hij werd ziek en stierf in een gevangenis te Kalundborg op 25 januari 1559.

Door het bezoek vereerd en als handig zakenman, gaf de herbergier zijn logement de naam "De Koninck van Denmercken". Als herberg was "De Koning van Denemarken" in 1531 dus al aanwezig en is dus waarschijnlijk van oudere datum. In een akte van 21 oktober 1691 spreekt men van een overdracht van een "huijsing, stallinge, schuer, bakhuys en mestvaelt". Dus een boerderij, die tevens herberg was, met op een uithangbord "De Koninck van Denmercken, waarschijnlijk vergezeld van diens meer of minder gelukkig uitgevallen conterfeitsel van Christiaan II.

Men mag aannemen, dat het huis tot + de eerste helft van de 16e eeuw, niet alleen deel uitmaakte, maar ook het centrum heeft gevormd van de Tinsgoederen van de Van Hemert's, die daarna zijn overgegaan naar het geslacht Van Renen. Het was een gewoon middeleeuws verschijnsel, dat ook de zadelhofstad c.q. het hoofdhof, wat de "Koning van Denemarken" was, ook tinsplichtig was. Eind 18e en begin 19e eeuw, wordt het niet meer als zadelhofstad aangediend. De zitdagen aldaar, tot de ontvangst der tinsen, behoorden tot het verleden. Op 22 juli 1741 wordt "De Koning van Denemarken" nog wel omschreven "zijnde deze huijsinge de sadelhofstad of zitplaats van de successeuren van Jonker Huijbert Vonk van Lynden".

Op een afbeelding (Achter Berg en Rijn, afb. 19) van Andreas Schelfhout "Westpoort te Rhenen", ziet men door de poort heen, waarschijnlijk een gedeelte van de "Koning van Denemarken. Men mag aannemen dat de prent dateert van voor 1831.

In de zomer van 1831 werd n.m. "De Boerenherberg" aanmerkelijk verbouwd en verfraaid en thans zeer doelmatig ingerigt om fatsoenlijke lieden te kunnen ontvangen. Deszelfs uiterlijke heeft door de opsiering van de voorpui met groote glazen, een geheel ander aanzien bekomen. In eene der vertrekken, de gewone gelagkamer, wordt donderdags de wekelijksche graanmarkt gehouden en ook hebben er wel publieke veilingen plaats. Een der bovenkamers is voor eene Societeit afgezonderd, die na de herbouw van het huis door de gegoedste ingezetenen der stad is opgerigt".

Na de verbouwing van 1831 herinnerde de voorgevel in niets meer aan het logement, dat eerder een trapgevel had. Ook de markgenoten "De Gebuurten van Dijk" hielden hier vanaf 1839 hun jaarvergaderingen.

In 1923 is door Prof. Dr. W. Van Iterson een onderzoek ingesteld. Dit onderzoek wees uit, dat zich onder het gebouw, drie onderling verbonden oude kelders bevonden, een bewijs dat het huis in de loop der tijden was vergroot met behulp van aangrenzende percelen.

De tuin van het hotel liep voor 1940, nog door tot de plaats waar vroeger de noordelijke stadsmuur had gestaan.

Schuin t.o. "De Koning van Denemarken", bevond zich het Koetshuis (daar waar nu Autobedrijf de Roter is). Het Koetshuis is gebouwd midden 18e eeuw en werd in de jaren van Haakman (1850) nog "Het Oude Klooster" genoemd.

Het zou gedeeltelijk gebouwd zijn op grondvesten van het Augustijner Nonnenklooster.

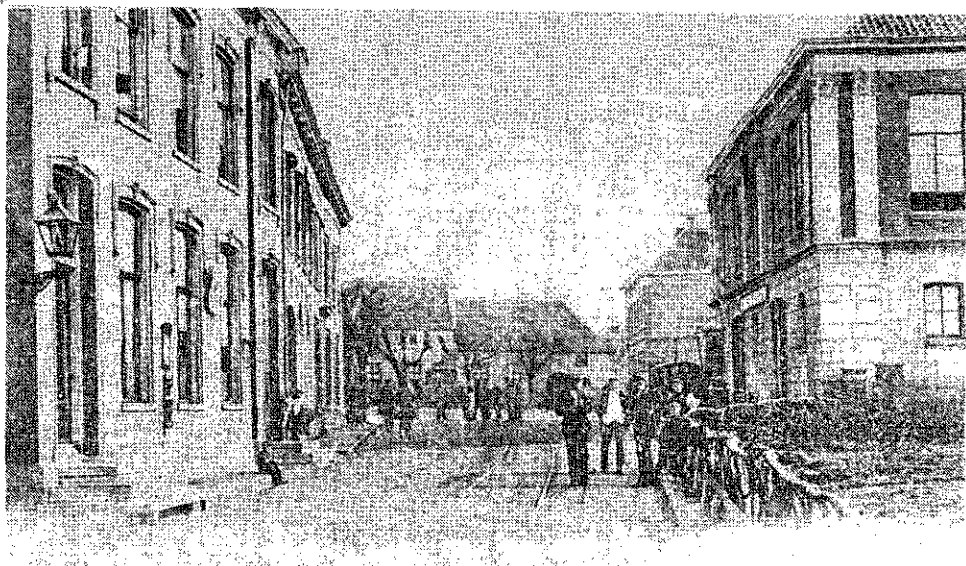
Er liep een onderaardse gang vanaf de benedentuin, buiten de Westpoort, onder de boventuin en het Koetshuis door, nog verder was hij dichtgemetseld. Ook bevond zich hier een grote, oude en diepe put.

In de voorzomer van 1845 zijn de oude met mos begroeide trappen, die naar de boventuin leidden weggebroken.

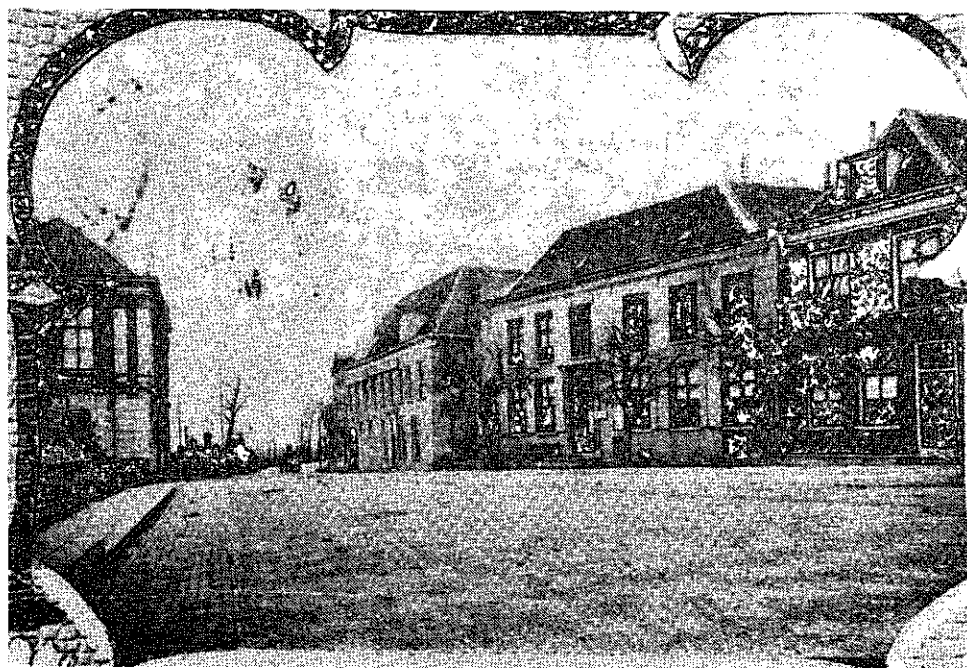
Bij de bouw van het gebouw de Westpoort, werd de ingang herontdekt. Zie Rhenen van Vestingstad tot Grebbestad door J. Combrink blz. 46.

Prof. Dr. W. Van Iterson stelt in het "Jaarboekje OUD UTRECHT" van 1952, dat deze gang deel heeft uitgemaakt, van de voormalige verdedigingswerken. Deze gang zou niets te maken hebben, met de onderaardse gangen van de Agnieten.

In een verslag van de St. Bernulphus Gilde uit Utrecht, over een uitstapje naar Rhenen, in 1886, hetvolgende; "Zij betraden de ruime balkons van het voor dezen dag openstaande Societeitsgebouw", verder; "Maar - de mensch heeft veelvuldige behoeften en in de groote zaal van de Societeit waren wij weldra om de groote, lange tafel geschaard en gebruikten een twaalfuurtje. Een dampend stuk rundvleesch maakte aan de traditionele aangekleede boterham een gelukkige concurrentie enz.". Hier wordt duidelijk de zaal boven het Koetshuis bedoeld.



Gezicht op "'t Hoff" met links het eerste postkantoor van Rhenen, en rechts de stalhouderij behorende bij het hotel "De Koning van Denemarken".



Hotel "De Koning van Denemarken" omstreeks 1900.

De zaal werd rond 1900 "De Zaal van Altena" genoemd, naar de toenmalige eigenaar van "De Koning van Denemarken".

In die en latere jaren werden hier uitvoeringen, dansavonden etc. gehouden. Voor het koetshuis stond een pomp.

Het Koetshuis is in de meidagen van 1940 gespaard gebleven.

"De Koning van Denemarken", daarentegen werd geheel verwoest en ging in vlammen op. Slechts enige antieke tegels en een oud bierpompje werden uit de puinhopen gered.

De tegels hebben hun plaats gevonden in de schouw van het huidige café/restaurant "De Koning van Denemarken".

Bij de wederopbouw van Rhenen, werd aan de toenmalige eigenaar van het Hotel, de Heer de Roder, een andere plaats toegewezen, even buiten de Utrechtse Poort, aan de Noordzijde van de Rijksweg. Ook deze grond behoorde eens aan de Abdij Deutz.

N.B. In de streekromans van de Rhenense schrijver Piet Terlouw, "Mensen in een kleine wereld" en "De tijd zal het leren" speelt "De Koning van Denemarken" een belangrijke rol. De romans spelen zich af, in de eerste helft van deze eeuw. Juni 1988 zal van zijn hand een historische roman verschijnen over de lotgevallen van "Dyveke".

Geraadpleegde bronnen o.a.:

DE STAD RHENEN - Prof. Dr. W. van Iterson

RHENEN EN OMSTREKEN - G.C. Haakman

ACHTER BERG EN RIJN - Dr. H.P. Deys

januari 1988

Mom J.



ACHTERGROND EN ONTSTAAN VAN HET AGNIETENCONVENT TE RHENEN

Over de ligging en de bezittingen van het in de middel-eeuwen te Rhenen gevestigde Agnietencoyent is uitgebreid geschreven door Prof. W. van Iterson^{1,2}, zodat verdere uitwijding hierover nagenoeg achterwege is gebleven. Interessant echter lijkt om nader in te gaan op het ontstaan en de achtergronden van dit klooster dat ooit als een huis van "zusters des gemenen levens" begonnen is.

Sedert de 12e eeuw was er in Europa een groot vrouwenoverschot ontstaan, omdat er onder de mannen veel slachtoffers vielen door oorlogen, gevaarlijke reizen en ziekten. Vooral voor de vrouwen uit de hogere standen waren hierdoor de kansen verminderd om een passende levenspartner te vinden. Einde 12e en begin 13e eeuw beginnen in de lage landen, Italië, Frankrijk en het Duitse Rijk de zogenaamde "Begijnenhuizen" op te komen, die genoemde vrouwen de sociale zekerheid boden die in overeenstemming was met hun afkomst.

In de eerste plaats waren de Begijnen echter vrome vrouwen die zonder kloosterregel bij elkaar woonden. Bij de kerkelijke autoriteiten viel deze beweging van vrome vrouwen niet altijd in goede aarde, en werd ze als bedreigend ervaren voor de kerkelijke orde. In de Duitse landen werden de Begijnen zelfs van "ketterse" praktijken beschuldigd. Op aanklacht van verschillende bisschoppen in Rijnland heeft het Concilie van Vienne in 1311 het instituut en deze "dwalingen" officieel veroordeeld. In Vlaanderen werden de Begijnen over het algemeen wat positiever beoordeeld.

In Utrecht bestond er enige verwarring over de status van de Begijnen en daarom gelastte in 1318 bisschop Frederik van Zierik hen om toe te treden tot de zusters van de Derde Orde van St. Franciscus. Zij die tot deze stap overgingen moesten eerst worden ondervraagd over hun geloof en hun gehoorzaamheid aan de kerk; vervolgens konden zij na een proeftijd van een jaar tot de Derde Orde worden toegelaten.

Van deze maatregel is meer dan eens gebruik gemaakt, omdat het een door de kerk goedgekeurde regel was, waardoor het gevaar van beschuldiging van ketterij goeddeels werd weggenomen.

Later in de 14e eeuw onstonden in Nederland de huizen van "broeders en zusters des gemene levens" een voortvloeijsel van de leer van Geert Grote, die later aangeduid zou worden als de "Moderne Devotie".

Geert Grote werd in 1340 te Deventer geboren als een zoon van eenwelgestelde schepen van de stad. Hij studeerde Latijn, wijsbegeerte en muziek te Parijs en kwam na een werelds leven door een ernstige ziekte in 1374 tot een totale bekering. Hoewel Geert Grote slechts een lagere wijding van diaken had ontvangen, ontpopte hij zich in de jaren 1379 - 1383 als een hartstochtelijk preker, met name in vele plaatsen van Utrecht. Hij trad op tegen in concubinaat levende priesters en ketters, vandaar zijn bijnaam "de ketterhamer", hetgeen verwonderlijk was omdat hijzelf wel beschuldigd werd van ketterse sympathieën.^{4,5,6} Zo bestond er een weinig vriendschappelijke relatie tussen Grote en de bedelorden (Franciscanen, Dominicanen, Augustijnen en Eremieten), die de door hem ingestelde zusters des gemenen levens "verkapte begijnen" noemden.

Deze "Zusters des Gemene Levens" beweging startte in het ouderlijk huis van Geert Gro(o)te. Het was geen religieuze orde. Candidaten werden toegelaten zonder gelofte af te leggen of contract, maar wie eenmaal was weggegaan of weggezonden, mocht nooit meer terugkomen. Het bleven leken onderworpen aan wereldlijke wetten en mochten zich niet van andere vrouwen onderscheiden door een habijt. Er kwamen in 1379 wel statuten. Uit documenten blijkt dat het meer een gasthuis was voor meisjes en vrouwen, niet gebonden door moederschap (klaarblijkelijk werden ook weduwen toegelaten), die behoefte hadden aan een onderdak vanwege armoede of verkozen te leven in een gemeenschap waar ze God beter in onderdanigheid en boetedening konden dienen en tussen de armen konden leven.

Of zoals het in de documenten beschreven staat "to eenre herberghe vor joncvrouwen ende vrouwen onghebunden, die van armoden der herberghen noet is, of die der herberghen begheren om God ende om Gode te bet te dienen mit oetmoede ende penitentie in der herberghen mitten armen luden".

Kennelijk zocht Geert Gro(o)te iets wat tussen begijnen en een religieuze orde in zat, zoals blijkt uit het volgende: "Unde want een mensche op menighe tijt em selven nicht ghenoech en is in deser doghet der religien to verenighene unde to oefenen em in eer, unde in den denste Godes so verkeiset een mensche ghesellen unde gheselscop, of ghesellynnen um te helpen".

Een andere karakteristiek was de nadruk op economische bedrijvigheid. Groote beval handenarbeid aan als een weg tot perfectie liever dan bedelen om een aalmoes. In de statuten van 1379 schreef hij voor dat de zusters zich in levensonderhoud voorzagen d.m.v. handenarbeid en verbood bedelen of maaltijden aannemen in de stad. Voorts stond Groote geen betaling van een bruidsschat toe voor toetreding en de zusters hadden geen prive eigendom. Handenarbeid was de normale bron van inkomsten; hetzelfde gold voor de latere broeders. De zusters specialiseerden zich op spinnen en weven, terwijl de broeders zich toelegden op het overschrijven en verspreiden van boeken, de zorg voor priesterstudenten in internaten en soms ook het geven van onderwijs. Persoonlijkheden als Erasmus en Paus Adrianus VI kregen bij hen hun eerste vorming.

Geert Groote overleed in 1384 aan de pest, maar het aantal gemeenschappen van Broeders en Zusters des Gemene Levens groeide verder in Nederland. Ook bestond er in Rhenen een dergelijke gemeenschap. Zo werd reeds in een akte van 1388 melding gemaakt van " den armen susteren, die woonachtich syn off noch namaels woenen sullen in een huys en hofstede mit heuren toebehoren alsoe als die ghelegen is binnen Rienen" .

Hoewel deze vrouwen te Rhenen niet aan een bepaalde kloosterregel gebonden waren, moesten zij zich toch van de Regeerders van de Stad Rhenen aan bepaalde regels houden, zo regelde men dat "sommighe eerbaerlicke ende redelicke puncten, dair wij uterlichen begeren dat deese voirseide susteren nae leven ende hem regulieren sullen".

Einde 14e eeuw echter namen de aanvallen vanuit de kerk op de Zusters en Broeders des Gemene Levens in hevigheid toe. Vooral de zusters leken veel op de begijnen en de vroegere bepalingen tegen deze vrouwen konden tegen haar worden aangewend. Het werd echt ernst toen in de jaren na 1390 Werembold van Utrecht die later de verschillende zusters de regel van Sint-Franciscus liet aannemen, enige verdachte zusters te Rhenen steunde. Er werd een aanklacht opgesteld en aan inquisiteur Jacob van Soest gezonden, tevens met een rij vragen die bij een onderzoek zouden moeten worden gesteld^{8,9}. De opsteller van het stuk liet uitkomen, dat in dergelijke zustershuizen kloosterlijke praktijken in toepassing werden gebracht als het gemeenschappelijk leven, het schuldkapittel, de voetwassing op Witte Donderdag, zonder dat er een kloosterregel was aangenomen.

De vrouwen te Rhenen stonden onder leiding van een "meysterke", de Martha, die grote macht over hen bezat, omdat slechts met haar goedkeuring naar de mis en naar de biecht mochten gaan. Voorts zou de Martha het recht hebben zelf de biechtvader aan te wijzen, maar daarbij ook de eis stellen dat de zusters voor de eigenlijke biecht bij haar de praeconfessie zouden doen. Toen een priester te Rhenen zijn verwondering had uitgesproken hierover, had de Martha geantwoord dat zij dit deed wegens de jeugd van de zusters, die wellicht geneigd zouden zijn niet om redenen van geestelijke aard doch uit een zekere lichtzinnigheid naar de biechtvader te gaan. In Rhenen was op die manier een grote zonde van een zuster aan het licht gekomen en aan alle zusters bekend geworden. Een tweetal oudere zusters had intussen op advies van een prior van een Karthuizer klooster de gemeenschap verlaten en een boekje opengedaan over de zusters te Rhenen.

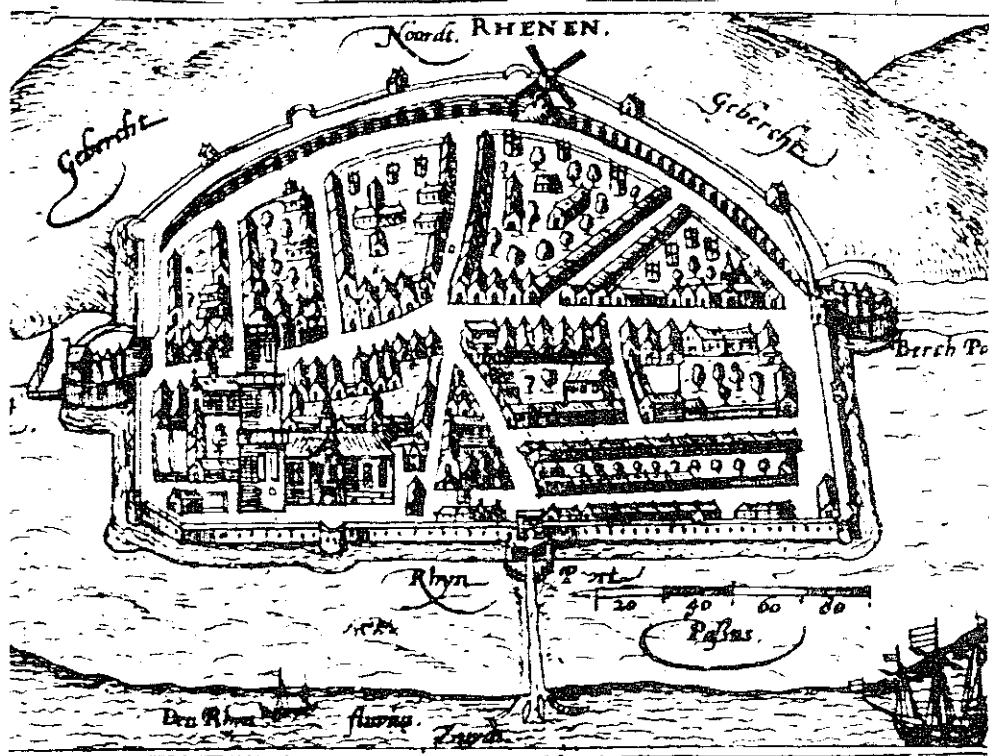


Fig.1. Plattegrond van de Stad Rhenen van circa 1600, met linksboven naast de Cuneratoren het Agnietenconvent.

Werembold van Buscop hield echter voet bij stuk, en zond de Utrechtse Martha Aleidis Clute naar Rhenen om de zusters aan te sporen vol te houden.

Nadat deze klachten waren binnengekomen, heeft er werkelijk een onderzoek plaatsgehad door een inquisiteur, Eylardus Schoneveld, eveneens een dominicaan en door het hoofd van de pauselijke inquisitie in Duitsland voor Nederland als pauselijke inquisiteur aangesteld. Het door hem uitgebrachte rapport van het onderzoek te Rhenen is niet overgeleverd. Het stond echter in 1398 een volgende ongenoemde inquisiteur voor een nieuw onderzoek ter beschikking.

Werembold van Buscop zou ook nog hebben beweerd, dat hij liever aan het hoofd van een veestal stond, dan toe te laten dat de vrouwen een goedgekeurde orderegel aanvaardden. Uiteindelijk echter hebben de zusters te Rhenen wel de Derde Regel van St. Franciscus aangenomen.

Tenslotte volgt hier beknopt de verdere geschiedenis van het Agnietenconvent te Rhenen.

Bij testamentaire wil van Mr Wouter van Rhenen, in leven kanunnik te Dom te Utrecht, werd per 13.5.1410 uitvoering gegeven aan zijn wens om voor de zusters te Rhenen een eigen kapel te bouwen. Dit werd bekrachtigd door bisschop Frederik van Blankenheim. Hiermee werd het zusterhuis tot convent verheven.¹⁰

In 1420 mochten ze de kapel, een altaar en een kerkhof laten consacreren. Tevens kregen ze de bevoegdheid een priester tot biechtvader te kiezen, die echter niet het heilig oliesel als sacrament mocht toedienen (waarschijnlijk behoorde deze tot de Commanderie van de Duitse Orde te Rhenen). Reeds in 1420 werden zij in akten zusters van de Sint-Franciscus orde genoemd. In 1430 hadden ze een stenen huis te Rhenen, een kostbaar bezit in die tijd.

Het Agnietenconvent heeft in de 15e en 16e eeuw aanzienlijke bezittingen verworven in erfpacht of in eigendom zowel binnen de Stad Rhenen als daarbuiten, b.v. in de Marsch, elders in de Betuwe en onder Wageningen. Zo verwierven ze een aantal aan het klooster grenzende percelen. Na verloop van tijd bezaten ze vrijwel de gehele westzijde van de oude Kerkstraat en het hoekperceel Kerkstraat - Herenstraat (nu Frederik van de Paltzhof).

In 1470 kregen ze van Bisschop David van Bourgondie verlof de bestaande kapel afte breken en elders een nieuw klooster plus kerk te bouwen (zie Fig. 1 en 2). Deze werd gebouwd op grond aangekocht van de Commanderie der Duitse Orde, die hier westelijk naast zat vlakbij de Westpoort.

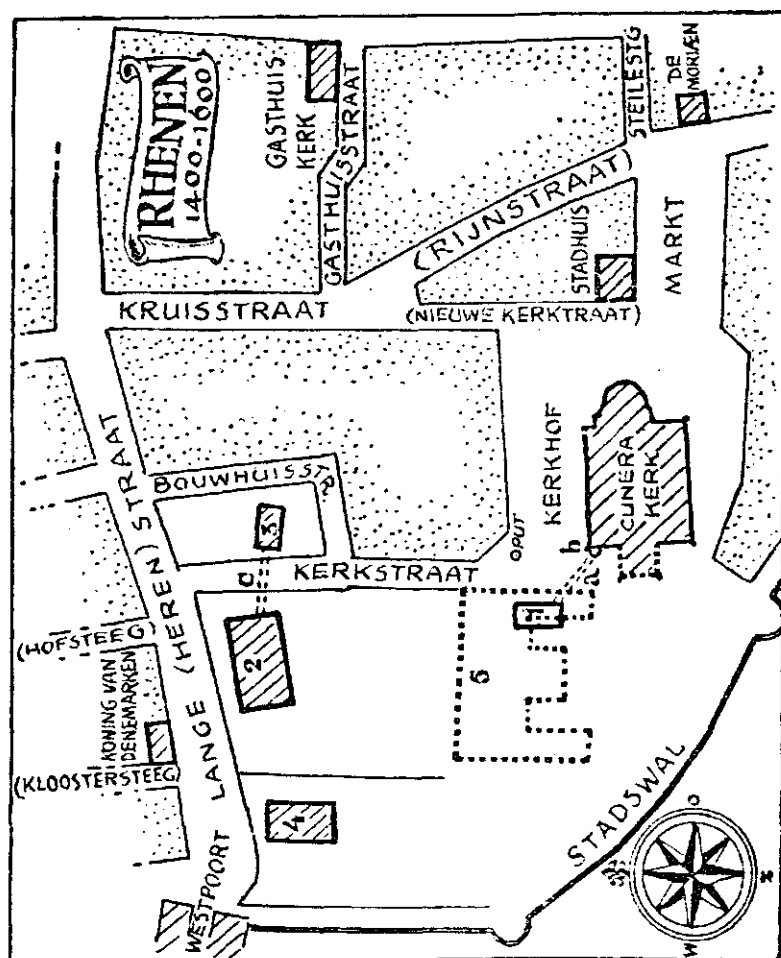
Op de hoek oostkant Kerkstraat - Herenstraat werd in 1469 een perceel aangekocht¹¹ waarop hun "bouwhuis" stond. Vanuit het oude en nieuwe klooster liepen twee onderaardse naar respektievelijk een wenteltrap tegen de westgevel van de Cunerakerk en het bouwhuis, die ze zodoende ongezien en zonder met het publiek in aanraking te komen konden bereiken.

Na de Hervorming werd het Agnietenconvent een z.g. Statenconvent. De Staten van Utrecht benoemden ook een rentmeester voor het beheer van inkomsten en goederen.

Op 15 mei 1629 werden de gebouwen en ondergrond van het convent door Gedeputeerde Staten van Utrecht overgedragen aan koning Frederik V van de Paltz; ¹²dit transport werd door de Staten van Utrecht goedgekeurd.

Frederik V, de z.g. Winterkoning, liet de gebouwen afbreken, en bouwde op die plaats een paleis met voorhof, bekend als het Koningshuis.

Door bombardementen in de tweede wereldoorlog, de wederopbouw van Rhenen en de aanleg van rioleringen zijn de onderaardse gangen helaas gedeeltelijk vernield. Ter plekke bij Garagebedrijf De Rother heet het hedentendage nog wel "Het Klooster", een laatste herinnering aan het middeleeuwse Agnietenconvent te Rhenen.



2. Plattegrond van het zuidwestelijk deel van Rhenen. 1400—1600.

1. Agnietenconvent vóór 1470. 2. Agnietenconvent sedert 1470. 3. Bouwhuis. 4. Kommanderij der Duitse Orde. 5. Paleis van Koning Frederik van Bohemen („Koningshuis”); a. Onderaardse gang van het oude convent naar de Cunerakerk („kerkgang”), b. Toren met wenteltrap, leidende naar de gaanderij in de kerk. c. Onderaardse gang van het nieuwe convent naar het bouwhuis („kelderdoorgang”).

Fig.2. Overzicht van de situering van het Agnietenconvent met bijbehorende gebouwen, gemaakt door Prof. Dr. W. van Iterson.

LIJST VAN GERAADPLEEGDE LITERATUUR

1. Prof. Dr. W. van Iterson, De Stad Rhenen (Assen 1960), p. 234.
2. Dr. W. van Iterson, Het Rhenense Agnietenconvent en zijn onderaardse gangen, Jaarboekje Oud-Utrecht 1952, p. 66.
3. G. Zarnechi, Monniksleven in de Middeleeuwen.
4. Dr. Th. P. van Zijl, Gerard Groote Ascetic and Reformer (Washington DC 1963).
5. Vernieuwde Innerlijkheid, De betekenis van Geert Grote en de Moderne Devotie voor onze tijd, Secretariaat van het R.K. Kerkgenootschap (1984).
6. C. C. de Bruin, E. Persoons en A. G. Weiler, Geert Grote en de Moderne Devotie (De Walburg Pers, Deventer 1984).
7. Archief Kerken Kloosters en Kapittelen No 1224, folio 132/133, Rijksarchief te Utrecht.
8. Dr. R. R. Post, Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen (Utrecht-Antwerpen 1957), p. 344 e.v.
9. Prof. Dr. S. B. J. Zilverberg, Ketters in de Middeleeuwen, Fibulareeks No 38 (1968), p. 79 e.v..
10. Archief K.K. & K No 1280, Rijksarchief te Utrecht.
11. Archief K.K. & K No 1243, Rijksarchief te Utrecht.
12. Statenarchief Nr 231, Deel 24.2.1630 - 6.7.1631, Folio 33vs - 36, Rijksarchief te Utrecht.

Dr A. J. de Jong te Voorthuizen.

Bij het septembernummer

U ontvangt ditmaal een "pakket" met twee nummers van "Oud Rhenen", n.l. het normale derde nummer van 1988 en daarbij als "extra" het herdenkingsboekje van "Heimerstein". Dubbel-op dus.

Zulke dingen kunnen we feitelijk niet doen, gezien onze moeilijke financiële toestand, maar somtijds dwingen de omstandigheden.

Voor alles wat de Historische Vereniging jaarlijks doet, zoals 6 lezingavonden (honoraria sprekers, consumpties, porti, zaalhuur) en driemaal per jaar een periodiek (drukwerk, porti, enz.) is f 25,00 contributie te laag, maar we doen het ermee, vaak door persoonlijke opofferingen van de bestuursleden.

We hebben dus meer geld nodig!

De uitgave "Het Leven van Kunera" is een middel om de financiën te versterken. De helft van een batig saldo uit de verkoop van deze uitgave komt ten goede aan de Verenigingskas en daarom doen we een beroep op de leden deze verkoop te stimuleren.

Het Bestuur



OVER DE DUITSE ORDE EN DE BOUWMEESTER(S) VAN DE RHENENSE CUNERAKERK MET HAAR TOREN

In de middeleeuwen bevond zich vlak bij de Westpoort te Rhenen een commanderij van de Duitse Orde, welke behoorde tot de Balie (Balijs) van Utrecht.

Er is betrekkelijk weinig bekend over de vroegste stichtingen van de Duitse Orde in Nederland. Er waren voornamelijk drie ridderorden die zich in de 13e en 14e eeuw in Nederland vestigden, namelijk de Tempeliers, de Johannieten en de Duitse Orde. Alle drie hadden de beoefening van naastenliefde in hun vaen geschreven en wel in het bijzonder verpleging en verzorging van pelgrims. Daarbij kwamen al spoedig ook militaire verplichtingen, zoals verdediging van het Heilige Land, strijd tegen ongelovigen, ook in Pruisen, en beveiliging van wegen.

De Duitse Orde, die in 1190 te Acre werd gesticht, en zich later met de Zwaard-Broeders verenigde, kwam in 1237 tot een organisatie. De oudste huizen in de Nederlanden dateren van midden 13e eeuw.

Sommige van de nederzettingen heetten later nog kasteel, van andere wordt melding gemaakt van grachten, waarmee ze omringd waren (vergelijk de Commanderij te Ingen).

Dit alles doet enigszins ridderlijk aan en vele leden waren dan ook van adel. Toch is het opvallend hoe zeer de Duitse Orde prijsstelde op het bezit van kerken en deze vaak door eigen leden lieten bedienen.

De leiding van de orde in de Nederlanden berustte bij de landscommandeurs te Utrecht en die van de Oude Biezen (bij Bilsen in België) voor de zuidelijke Nederlanden.

Ofschoon priesters de meerderheid hadden, heeft de Duitse Orde over de eeuwen toch meer het ridderlijk karakter gehandhaafd dan bijvoorbeeld de Johannieten.

Totaal waren er in de Nederlanden begin 15e en 16e eeuw respektievelijk 15 en 21 huizen van de Duitse Orde.²

Nederzettingen zoals in Rhenen hadden meer het karakter van pastorieën. De leden der orde moesten de pastoorsplichten vervullen, maar daarnaast soms ook nog gezamenlijk de getijden bidden, reciteren of zingen. Zo konden zij als zij zongen de hulp inroepen van de schoolmeester en vier choralen.

Commandeurs, zoals te Rhenen, leefden in feite als pastoors, hadden eigen inkomsten en lieten zich door een huishoudster verzorgen. Zij konden tenslotte over hun nalatenschap bij testament beschikken, soms ook ten voordele van zo'n huishoudster.

De geschiedenis van de Duitse Orde is nauw verweven geweest met die van de Rhenense parochiekerk.³

In de 13e eeuw heeft het Duitse Huis verschillende onroerende goederen en rechten verworven te Rhenen. Zo kreeg het van Otto, graaf van Bentheim, bij zij intrede in de orde achtereenvolgens geschonken het patronaatsrecht van de kerk te Rhenen met toebehoren, het recht van gruit en een tiend in de Nede.

Het patronaatsrecht te Rhenen bezat het Duitse Huis nog omstreeks het midden van de 16e eeuw. Er werd toen te Veenendaal, binnen het gerecht en parochie van Rhenen, een nieuwe parochie gesticht, met consent van het Duitse Huis te Utrecht.

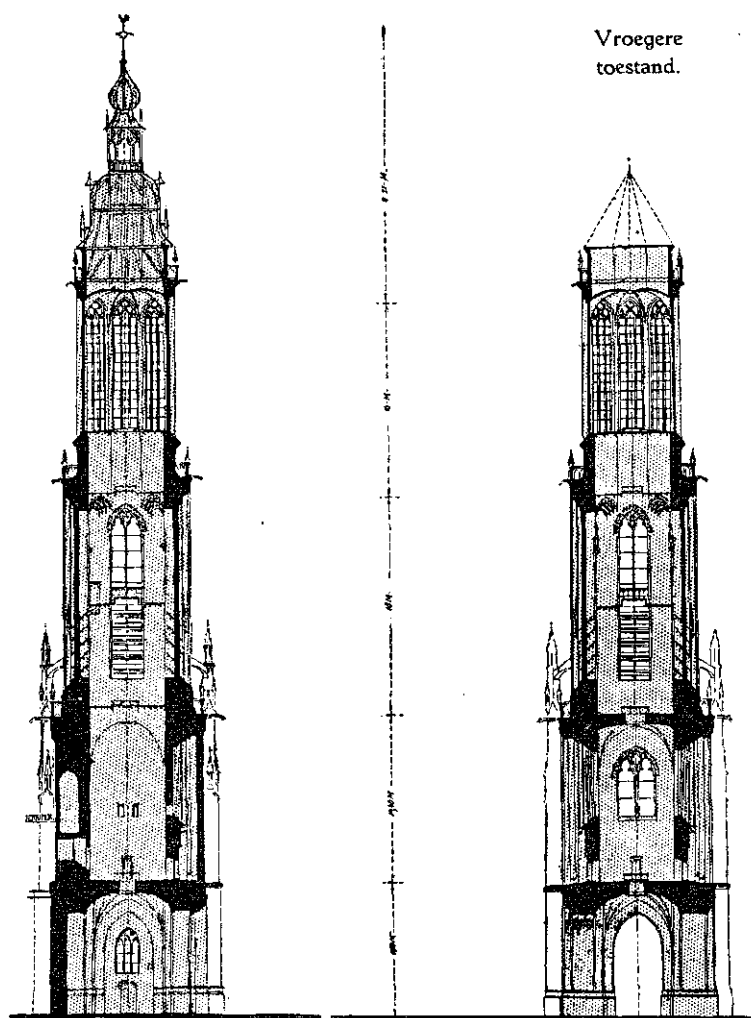
De Duitse Orde werd tijdens de Hervorming door de Staten van Utrecht gereformeerd. Haar Rooms karakter verdween, doch het Duitse Huis te Utrecht bleef echter tot op heden belangrijke bezittingen houden. Naast uitkeringen aan Utrechtse predikanten en scholen, legde men zich ook toe op ondersteuning van aanzienlijke geslachten.

Het Duitse Huis stelt nog steeds commandeurs aan en zetelt in een historisch pand aan de Nieuwe Gracht te Utrecht, waar zich ook het archief bevindt. Hoewel er een goed inventaris van De Geer voor dit archief bestaat, is het archief zelf niet eenvoudig toegankelijk, en wat Rhenen betreft nog onvoldoende bestudeerd. Zeker over de geschiedenis van de middeleeuwse parochie te Rhenen, met name over het bestuur en het beheer, bouw van de Cunerakerk en vestingwerken moet in dit archief nog veel te vinden zijn. In de Bisschoppelijke en Domarchieven te Utrecht is over deze zaken betrekkelijk weinig te vinden. Zo weten we weinig of niets over de bouwers van de fraaie Cuneratoren te Rhenen.

De Cunerakerk te Rhenen heeft in de loop der eeuwen nogal wat gedaanteverwisselingen ondergaan. Waarschijnlijk is het aanvankelijk een houten gebouw geweest, en kwam er een basiliek, die tenslotte eind 14e eeuw, begin 15e eeuw verbouwd is tot een stenen gewelven overkluisde hallenkerk. De Cuneratoren werd, voor zover bekend, pas later in de periode 1492-1531 gebouwd.

De oorspronkelijke kerk te Rhenen was niet aan Cunera, maar door de abdij Deutz gewijd aan St Pieter, die ook de heilige was van de Dom te Keulen, de hoofdkerk van het gelijknamige aartsbisdom, waaronder ook Rhenen ressorteerde. Pas na 1400 heeft men Cunera als patrones van de kerk aangenomen.⁴

Over de eerste bouwmeesters is weinig bekend. Echter onlangs werd hierover enige aanwijzing verkregen door het verschijnen van een transcriptie van "Dat leven van Kunera" door J.Combrink.⁵ Zo vinden we op pagina 29 van dit boekje een mirakel vermeld, dat samenhangt met de bouw van de Cunerakerk, en dat luidt als volgt:



Afb.1. Tekeningen van de Cuneratoren van J.A.Snellebrand
Getekend in 1915

Van een knecht die ghevallen was.

Meyster Jans knecht vanden dom sijn neeve timmerde met meer ander dat choore van Renen ende souden een glas veynster sluyten int choore, dat gedaen wesende soe ginc hy herwert ende ghinswert over dat selve veynster ende het brack boven ende die knecht voerghe-noemt viel van boven neder op die eerde met veel steens ende op veel steens viel hi alsoe datmen ghenen troost van sijn leven en wist. doe wert hy thuys gedragen ende wert op een bedde geleyt. Meyster Jan sijn oem voers ghenen hoep hebbende met veel ander bescheyde mannen ende vrouwen soe heeft hi aen geroepen die gloriose maghet Maria ende de heylige joncfrou Kunera om ghesontheit te vercrijghen voor sinen neve. Hy is ghesont geworden/des anderen daghes heeft hy dat veynster weder gesloten daer hy af ghevallen was betalende die gheloofte dye voor hem ghelooft was.

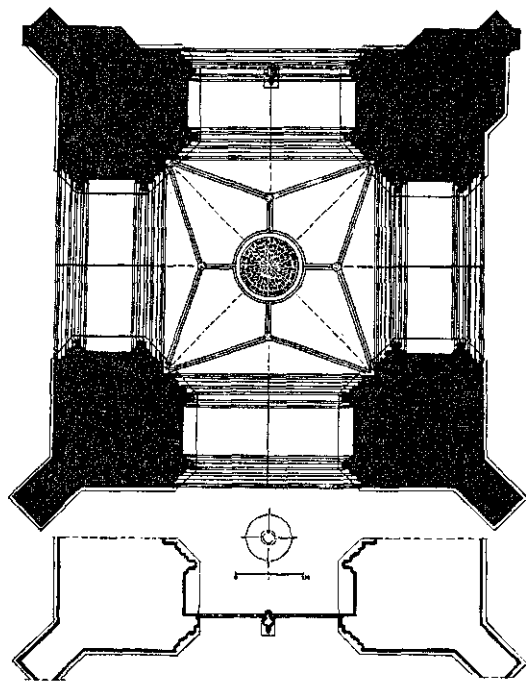
Geen jaartal is vermeld, maar waarschijnlijk heeft dit ongeval zich einde 14e eeuw afgespeeld, toen men het koor van de toenmalige hallenkerk aan het bouwen was (de Cunera toren was er toen nog niet). Alles duidt erop dat meester Jan van den Do(e)m, een van de belangrijkste bouwmeesters van de Dom te Utrecht, ook bij de bouw van de Cunerakerk te Rhenen betrokken was.

Van de periode dat Jan van den Do(e)m betrokken was bij de bouw van de Domkerk te Utrecht (1385-1396) dateren de bovenbouw van het koor, het zuidoostportaal, de oostelijke en zuidelijke arm van de kloostergang en de voltooiing van de Domtoren (de achtkantige "lantaarn"). Zijn opvolger was Aernt "Bruun" van den Doem, die aan de Domkerk werkte tussen 1396-1424.

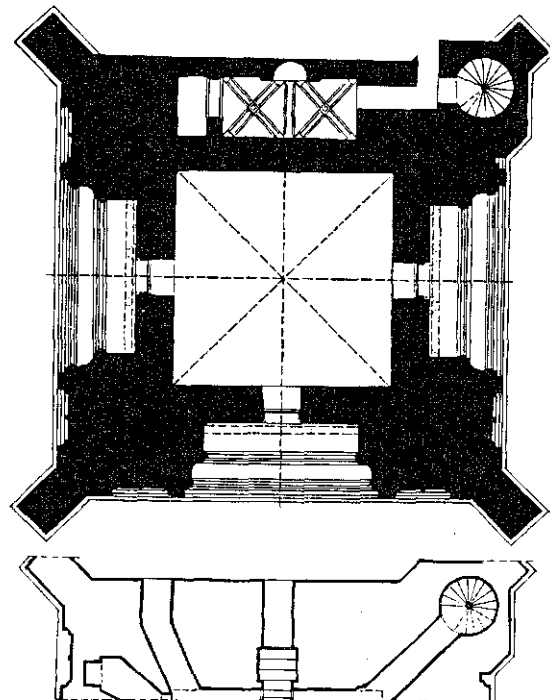
Over de bouwer van de Cuneratoren maakt Van Iterson aan-nemelijk⁴ dat dit Clemens van der Goude zou kunnen zijn geweest. Ook wordt wel meester Keldermans⁶ in verband ge-bracht met de bouw van de Cuneratoren.

Het oorspronkelijke ontwerp van de Cuneratoren lijkt veel op dat van de Dom te Utrecht (zie Afb.1.van Snellebrand).

Onderste of eerste torenruimte

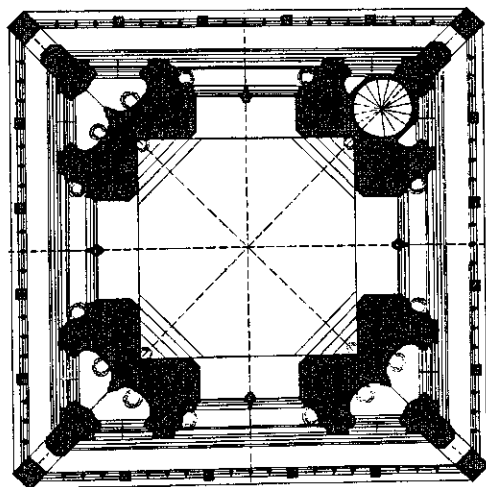


Tweede torenruimte



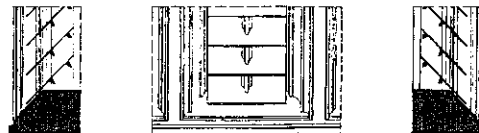
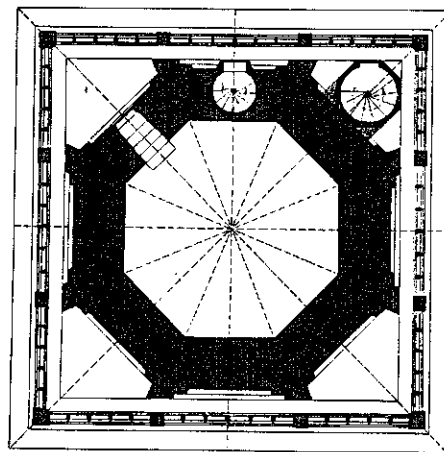
Doorgang naar kerkgewelven

Derde toerenruimte



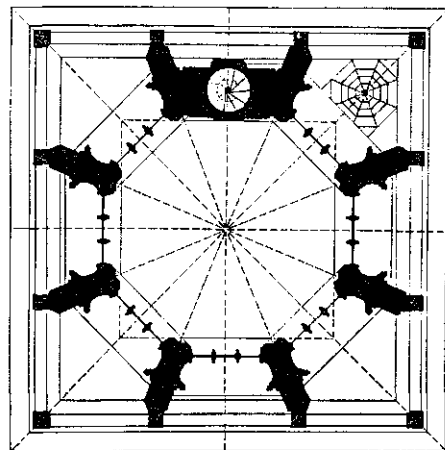
Ballustrade eerste opgang

Gesloten gedeelten van de Vierde toerenruimte



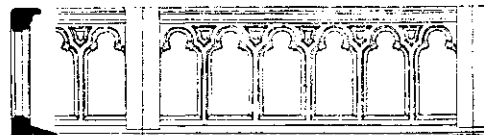
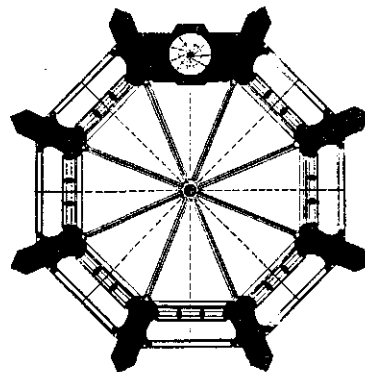
Aanzicht en doorsnede klankborden

Open gedeelte van de Vierde torenruimte



Beëindiging lantaarnbogen

Lantaarn naar gewelf gezien



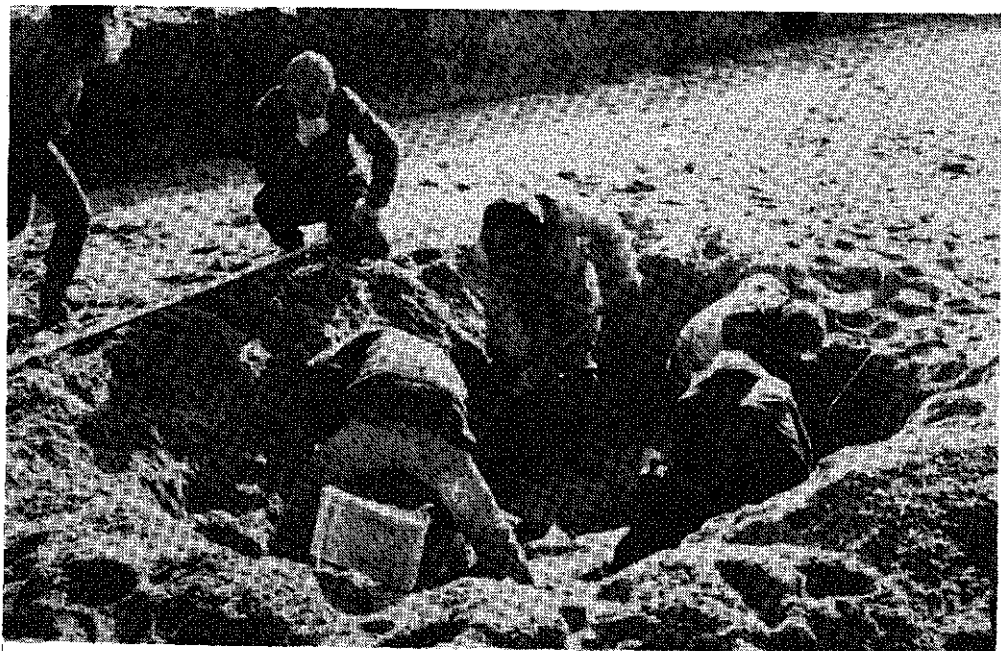
Ballustrade derde omgang

Merkwaardig is dat in de kerkmeestersrekeningen van 1521 en 1522, dus tijdens de bouw van de toren, tevens sprake is van "den ^{ouden} toren". Ook Snellebrand heeft in 1915 geconstateerd dat de eerste aanzetten van de torenbouw tekenen vertonen van een afwijkend ontwerp (Afb.2 e.v.). Men kan dus zijn afgeweken van dit eerdere plan (van Jan van den Doem?), omdat dit minder geschikt zou zijn geweest om het gewicht van de zware luiklokken te dragen, die er later in de toren kwamen. Het is best mogelijk dat de eerste geleding van de toren volgens dit eerdere ontwerp reeds in de 14e eeuw bestaan heeft.

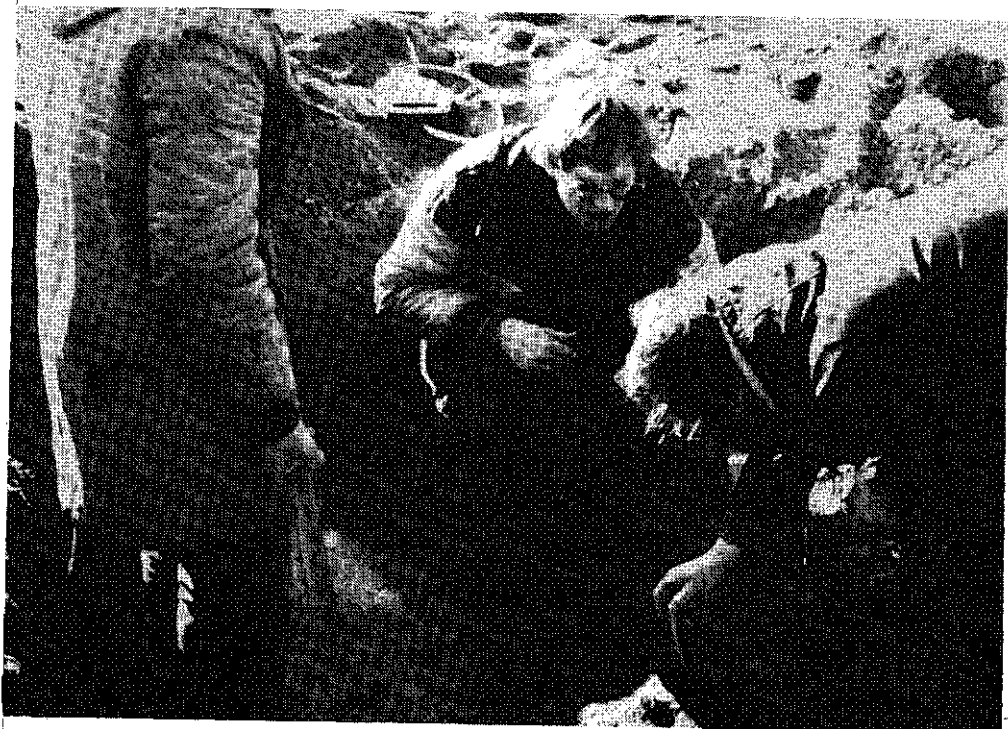
Misschien is weer een tipje van de sluier rond de bouwers van onze Cuneratoren opgelicht. Verder onderzoek, misschien in de archieven van het Duitse Huis, zou meer duidelijkheid hierover kunnen scheppen.

LITERATUURBRONNEN

1. Dr R.R.Post, Kerkgeschiedenis van Nederland in de middel eeuwen (Utrecht/Antwerpen 1952).
2. Dr R.R.Post, Kerkelijke verhoudingen in Nederland voor de Reformatie (Utrecht/Antwerpen 1954).
3. Prof.Dr. W.van Iterson, De stad Rhenen (Assen 1960).
4. Dr. W.van Iterson, De Cuneratoren te Rhenen, Jaarboekje Oud-Utrecht 1964.
5. J.Combrink, Dat Leven van Kunera (Rhenen 1988).
6. J.Combrink, Rhenen - Van vestingstad tot grebbestad (Zaltbommel 1981).
7. J.A.Snellebrand, Het Huis 13(1915), p.361-392.



Leden van de ROB aan het graven op HET WOUD



Archeologische Kroniek van de Prov. Utrecht over de jaren
1980 - 1984

Onze provinciaal archeoloog, de heer W.J. van Tent, heeft op een fraaie, prima gedocumenteerde en aangenaam leesbare wijze over de tijd van 1980-1984 een kroniek van de opgravingen samengesteld. Het is het eerste nummer van een toekomstige serie, die een uitgave vormt van de Stichting Publikaties Oud-Utrecht (SPOU), een onderdeel van onze zustervereniging aldaar.

De auteur koos dit tijdsbestek, omdat het nog vers in het geheugen ligt; voorgaande perioden komen later aan de beurt.

Behalve beschrijvend is de kroniek tevens een voorlichtend document dat de wel-geïnteresseerde maar niet zo vakkundige leek op het juiste spoor zet.

Bij de grote onderzoeken neemt Rhenen een zeer belangrijke plaats in, waarbij de belangrijke rol die ons bestuurslid mevrouw Ch.H. Delfin ("Lot") daarbij speelde grote aandacht krijgt. Praktisch alle opgravingen van de laatste tijd in onze omgeving worden uitvoerig beschreven, waarbij voor hen die nog nader geïnformeerd willen worden de bijgevoegde lijst van publicaties verder de weg wijst. Fraaie foto's en tekeningen verduidelijken het geschrevene, terwijl ook voor ons de namen van de onderzoekers als G. de Blommestein, mevr. M. Krauwer, W.A. van Es, R.E. Luttjes en F. van Kregten geen onbekende zijn.

De gehele provincie komt aan de beurt, zodat we ook uitgebreid kennisnemen van de belangrijke opgravingen op andere plaatsen, zoals Wijk bij Duurstede ("De Horden"), De Meern, Amersfoort en Leusden.

Het boekje is in de boekhandel verkrijgbaar.

Een hoogst interessant en belangrijk geschrift.

J.C.

oud(heidkundig) NIEUWS

De vermaarde tafelberg of koningstafel ontleent naar overlevering zijn naam aan de gewoonte van dezen vorst (den verdreven Koning van Boheme, de keurvorst Frederik van de Paltz, 1596-1632), om als hij in het bosch op den berg ter jagt was, aldaar zijn rustplaats te kiezen en er het noenmaal met zijne gezellen te gebruiken. Ook daarom wordt nog steeds onder de groene linden een soort tafel in stand gehouden, thans van baksteen gemetseld, maar vroeger gedurende langen tijd uit een hardsteenen zerk bestaande in een houten raam op palen. (Rhenen en Omstr., W.J. VAN NAS te Rhenen, deel 1906, p.12 2n 13).



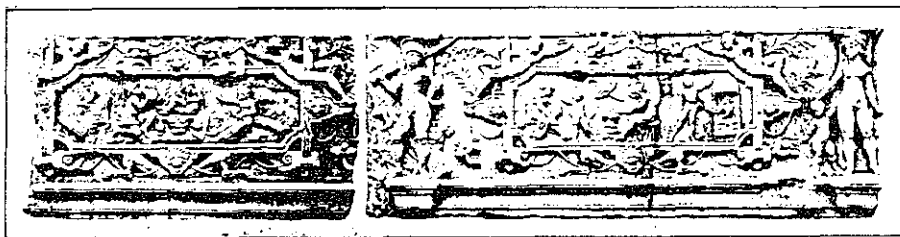
ooo

(Op de "Kaart van het kwartier van Veluwe", door Nic. Geelkercken, 1653/54, wordt de Koningstafel, reeds als zodanig aangeduid (Zie kaart 226, De Gelderse Vallei, H.P. Deys), op de kaart 512, opgezet in 1628 en afge- maakt in 1651, ontbreekt deze benaming, zie ook kaart 529, "Koninckstaffel" van 1655)

oud(heidkundig) NIEUWS

Als ik misschien een jaar geleden den directeur sprak van het postkantoor te Lienden, een dorp in de Betuwe, toen werd mij verteld: dat voor eenige jaren in den muur dier woning twee hardstenen zerken werden gevonden, welke om de ingehouwen opschriften afkomstig schenen te zijn van het bekende koningshuis(paleis) te Rhenen, en welke als merkwaardige overblijfsels toen zijn afgestaan aan het provinciaal museum te Utrecht(Rhenen en Omstreken, W.J. VAN NAS te Rhenen, deel 1910, p. 111).

Onderstaande afbeelding is afkomstig uit het Bull. v.d. Ned. Oudheidk. Bond, mei 1911, 4e jrg., nr.2, "Het Koningshuis te Rhenen" door S. Muller Fz.



Fragmenten van een beeldhouwd fries, afkomstig uit het Koningshuis, thans in het Stedelijk museum van oudheden te Utrecht.

Thans is van het Koningshuis alléén nog slechts over een vervallen, van ouderdom overhangend stuk tuinmuur met eene breede poort, welke muur dient als afsluiting van den tuin der Pastorie, die daar ter plaatse tegenwoordig staat(Eigen Haard, 1909, p.490, "Oud Rhenen" door B.J. Ramspek)

ooo

Jonkheer van Asch van Wijck bewaart op zijn kasteel (Prattenburg) nog eene schilderij, welke Cunera als konings-dochter voorstelt(Rhenen en Omstreken, W.J. VAN NAS te Rhenen, deel 1906, p.68).

"Het Leven van Sinte Kunera"
in transcriptie

Hoewel het zeldzaam is, is het boekje "Het Leven van Sinte Kunera" bij de belangstellenden wel bekend.

Een bezwaar is echter dat niet iedereen tegenwoordig nog dit in Gothische letters gedrukt geschrift kan lezen.

Jammer, want interessant is het!

We hebben geprobeerd dit boekje over te zetten in Romeinse letters (ons huidige letterstelsel dus) en daarbij tevens gepoogd de tekst door een uitgebreide annotatie begrijpelijk te maken.

De uitgave, mede bekostigd door Anjerfonds-Utrecht, het K.F. Heinfonds en de Rabobank-Rhenen-Wageningen, omvat met de oorspronkelijke houtsneden een 50-tal bladzijden.

Vooraf gegaan door een inleiding, toont het aan, dat dit boek, met het bekende schilderij van de "Inneming van Rhenen door de Geldersen" (Rijksmuseum Amsterdam en reproductie in Oude Raadhuis Rhenen), beide vroeg-16e eeuwse voortbrengselen, de enig bekende, toen eigentijdse producten waren, die de gang van zaken rond de Kunera-verering in en om Rhenen laten zien.

De tekst van het boekje licht ons namelijk in over hetgeen op het schilderij te zien is.

Het Bestuur.

HET BOEKJE IS VERKRIJGBAAR BIJ DE
BOEKHANDEL WAIBOER, HERENSTRAAT 7 TE RHENEN
EN KOST f 19,50.

LEDEN VAN DE HIST. VER. OUDH. KAMER KUNNEN
TEGEN OVERLEGGING VAN HUN LIDMAATSCHAPSBEWIJS
('t STROOKJE AAN DE GIROKAART 1988)
EEN EXEMPLAAR VOOR DE PRIJS VAN f 14,-- BIJ
WAIBOER AFHALEN.

"De Gelderse Vallei" door H.P. Deys
Uitgave Hes Uitgevers te Utrecht

"Geschiedenis in oude kaarten" luidt de ondertitel van deze prachtige uitgave, en wel de geschiedenis van een belangrijk gebied in Midden-Nederland.

De Gelderse Vallei is in vele opzichten een streek die archeologisch, waterbouwkundig, aardrijkskundig, agrarisch en strategisch een nadere studie waard is.

Wat men bij deze studie naar goede kaarten zoekt en daarbij de opeenvolgende exemplaren, welke in de loop der eeuwen vervaardigd zijn vergelijkenderwijs naast elkaar legt is te begrijpen: Deys heeft aan deze noodzakelijkheid op bijzondere wijze bijgedragen. Van de tijd af dat men gebieden in kaart ging brengen, zo in de 16e eeuw, zijn er handschriftkaarten, ook van deze streek, vervaardigd.

Vooraf strategische belangen van de Spaanse vorsten hebben tekenaars als Jacob van Deventer (ca. 1505 - 1575) en Christiaan 's Grooten (1527 - 1603(8)) aan het werk gezet. Deys beschrijft hun werk uitvoerig, evenals van de na hen komende landmeter-tekenaars als Nic. v. Geelkerken en Justus van Broeckhuysen zijn de kaarten van deze mensen nauwkeurig bekeken, vergeleken en beschreven.

Aan wat er op die kaarten staat is de loop van de geschiedenis af te lezen. Nauwkeurig zijn bepaalde delen van de Vallei bestudeerd en is hun ontwikkeling gevolgd en dat alles verlucht met eigentijdse afbeeldingen en kaarten, waarvan vele in kleur. Voor hen die geschiedkundig de ontwikkeling in de Vallei willen nagaan zijn de gebeurtenissen nog eens in jaartallen opgesomd.

Dit alles laat zich gemakkelijk lezen, zodat het boekwerk ook voor de belangstellende leek uitmuntende voorlichting geeft.

Deys heeft met "De Gelderse Vallei, een geschiedenis in oude kaarten" een standaardwerk geschapen, dat als naslagwerk, ook in de toekomst, zijn waarde zal bepalen.

De Uitgevers Hes te Utrecht hebben van het geheel een fraai boekwerk gemaakt, dat eigenlijk in geen bibliotheek in Nederland mag ontbreken.

J.C.



60
400 jaar

HEIMERSTEIN

door
H.P. Deys

KORTE GESCHIEDENIS VAN HEIMERSTEIN EN HAAR BEWONERS

Wie aan Rhenen denkt, denkt aan de Rijn, de Cuneratoren, de Grebbeberg en Ouwehands Dierenpark. Maar we denken zeker ook aan De Horst, Remmerstein, aan Prattenburg en natuurlijk aan Heimerstein.

Het landgoed en het Huis Heimerstein hebben een lange historie achter zich, een historie die helaas nog nooit werd beschreven.

Ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan van Heimerstein als tehuis voor geestelijk gehandicapten heb ik getracht gegevens bij elkaar te vinden die ons een indruk zouden kunnen geven over de geschiedenis van het goed Heimerstein.

Nu is het helaas in de meeste gevallen zo dat in de archieven vooral oudere gegevens over historische objecten en gebeurtenissen slechts bij toeval te vinden zijn. Een systematische beschrijving van dergelijke zaken werd vroeger nagenoeg nooit gegeven. De onderzoeker is bij zijn werkzaamheden meestal geheel afhankelijk van terloops geregistreerde gegevens over pachten, vermeldingen bij grenskwesties, inventarissen van verkopen e.d. Een historisch overzicht, op basis van dergelijke gegevens samengesteld, zal vanzelfsprekend grote leemtes vertonen. Een alternatief is echter niet voorhanden.

Met de hierboven genoemde beperkingen volgt hierna het voorlopige resultaat van hetgeen ik over Heimerstein tot nu toe bijeen heb kunnen vinden.

De vlakte voor Heimerstein zou in 1198 het strijdtoneel geweest moeten zijn van een bloedige slag, die hier plaats moet hebben gevonden tussen Dirk VII, graaf van Holland en Otto II, graaf van Gelre. Deze slag eiste zeer vele gesneuvelden en gevangenen aan Gelderse zijde.

Er wordt in enkele boekjes over Rhenen gespeculeerd over de herkomst van Heimerstein. Het zou een oud kasteel geweest zijn, gesticht door de ridder, Heer of koning Haymo. Aanvankelijk zou het landgoed Haymosburcht of Haymostein geheten hebben. Ook zou de Friese koning Radboud er gewoond hebben. Omdat we hier het gebied van de sagen betreden moeten er grote vraagtekens achter deze verhalen geplaatst worden.

Familie De Bruijn

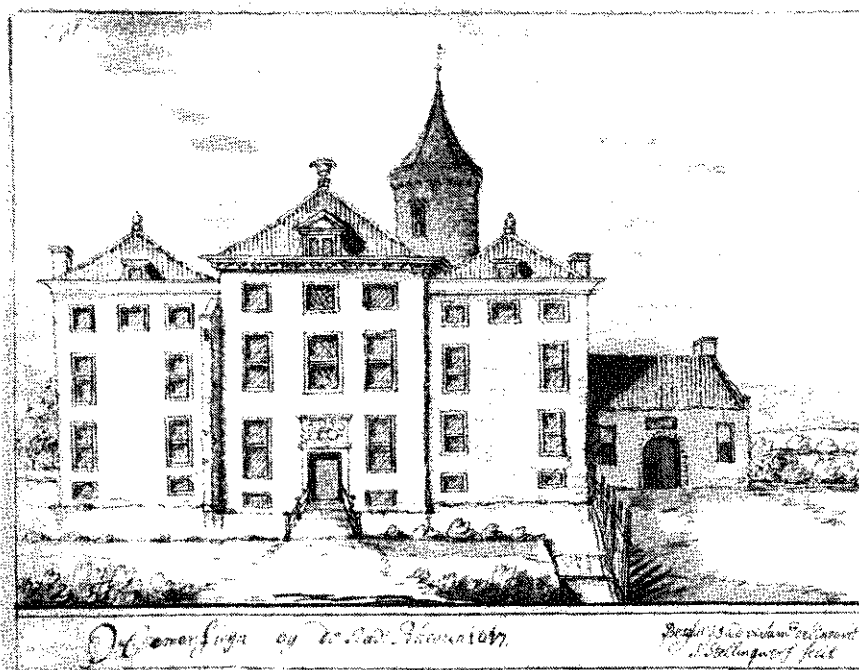
De oudste vermelding van Heimerstein vond ik in een stuk uit 1581 1). Hierin is sprake van de verkoop van een stukje grond, gelegen naast de bongerd, genaamd Heijmersteijn te Achterberg, in het bezit van Mr. Renger of Rutger de Bruijn, een van de twee burgemeesters van Rhenen. De familie de Bruijn of De Bruin heeft gedurende een drietal eeuwen in het openbare leven van Rhenen min of meer leidende posities bekleed als schepenen en raadsleden. De familie had ook veel grondbezit, bekend zijn nog steeds de Bruine Eng en de Bruine Engseweg, gelegen ten noordoosten van de Rhenense binnenstad en vernoemd naar deze familie.

Helaas vertelt de mededeling over de bongerd van Heimerstein ons niet, of er toen ook al een villa, landhuis of kasteel van die naam stond, wij kunnen er slechts naar gissen. Overigens duidt het woorddeel '-stein' wel op een stenen gebouw, een zeldzaamheid in die tijd.

Enkele jaren later, in 1599 2), is er naar aanleiding van een inspectie door het stadsbestuur bepaald dat Hendrik de Bruijn, volgens een besluit van de voorgaande 'raadsvergadering', zijn tuin ten noorden van Heimerstein 'midsloots moet zetten', en wel binnen zes weken op straffe van een boete van zes Karolusguldens. Uit de omschrijving valt op te maken, dat het hier om Heimerstein als een gebouw gaat en niet als een perceel grond bedoeld.

Familie van Reede

De oudst bekende afbeelding van Heimerstein bevindt zich in de Gemeentebibliotheek van Rotterdam 3). Het is een tekening van de situatie in 1617, ruim een eeuw later getekend door Stellingwerf, naar Berghuijs. We weten niet in hoeverre de afbeelding waarheidsgetrouw is, noch hoe de tekenaar over zijn gegevens beschikte.



'Heimersteijn bij de stad Rhenen in 1617', door Berghuijs naar het leven getekend en door J. Stellingwerf nagetekend. (gemeentebibliotheek Rotterdam).

Het Huis is vermoedelijk in de loop van de 17e eeuw in het bezit geweest van de familie Van Reede. In het lidmatenregister van de Hervormde kerk te Rhenen 4) wordt vermeld dat op 4 oktober 1657 als lidmaat werd aangenomen 'de vrouw van Emmickhuijsen woonende op Heimersteijn'. In 1682/83 wordt in de Rhenense registers van het schildgeld 5), een grondbelasting vermeld die ten laste stond van de 'weduwe Reede te Heimerstein'. Wie was zij? Was zij de echtgenote van Johan Baron van Reede, Vrijheer van Renswoude en Emmikhuijsen? Waarom woonde zij op Heimerstein en niet in het kasteel Renswoude?

Bekend is dat Johan van Reede onder meer lid was van de Staten Generaal en veel buitenslands vertoefde als buitengewoon gezant 6). Zou zijn vrouw, Jacoba van Eeden, het op Heimerstein prettiger hebben gevonden? Wij weten ook, dat Jacoba in 1671, vlak na haar 55-jarige bruiloft op 77-jarige leeftijd overleed.

Was er dan sprake van een andere vrouw Van Reede? De kleinzoon Johan, Gerard van Reede, volgde zijn grootvader Johan op als Heer van Renswoude. Gerard stierf in 1666. Hij was getrouwd met Machteld van Zuylen van Nyevelt, die in 1699 overleed. Zij zou zeer goed de weduwe van het schildgeld geweest kunnen zijn.

In 1688 staat er een Hubert van Rhenen Hubertz. vermeld, die schildgeld verschuldigd was over 'een erf genaamd Heimerstein, met huis en hof'. Hij woonde er niet zelf, want de pachter of huurder, vroeger sprak men over 'bruijcker', was toen Gerrit Cornelisz.

Overste Stuart

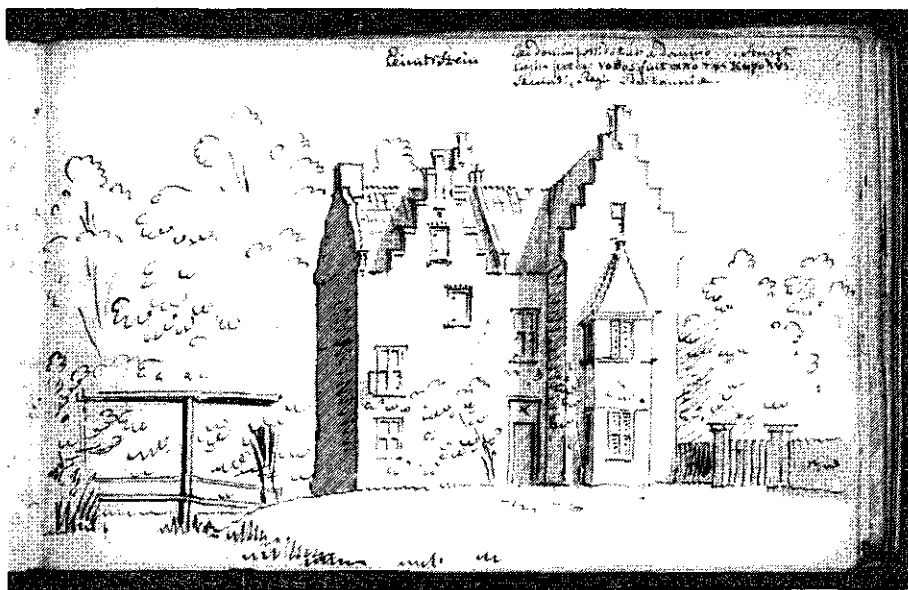
Het goed werd op 24 februari 1699 verkocht aan de overste Stuart 7). Het betrof hier ongeveer 11 morgen bouw- en weiland, voor een deel mede aan de kerk toebehoord hebbend, gelegen aan het Laar. Pachter was toen Willen Symonsz.

Stuart betaalde er 3000 gulden voor en voor nog eens 5 morgen extra 750 gulden. Het is nog niet bekend, waar deze Stuart vandaan kwam, vermoedelijk was het een Schotse militair die in dienst van de Staatse troepen was en die in ons land was blijven hangen. In 1707 betaalde 'mevr. Stuwaert', vier gulden voor het haardstede-geld 8). Het haardstede-geld was een soort belasting, die werd geheven op elke haard of oven, die men bezat. In het kohier wordt voor verreweg de meeste huizen het bedrag van 1 gulden vermeld. Alleen Heimerstein en Levendaal betaalden 4 gulden. De familie was ook in het bezit van de Botterkamp vlak bij Heimerstein gelegen. Alexander Stuart wordt namelijk omstreeks 1700 als eigenaar hiervan vermeld in de registers van de Veenraden 9). In 1720 moest het haardstede-geld over Heimerstein worden betaald door de erfgenamen van mevr. 'Stewart': 15 gulden, 11 stuivers en een schelling. Alexander was dus kennelijk overleden, of zou hij zelf een tijd van huis geweest zijn? In dat jaar betaalde de Heer van Levendaal 24 gulden 10). Een merkwaardig gegeven is een vermelding in de manualen van het schildgeld over 1723 11). Toen was er sprake van de Heer Alexander Stuart, overste etc., in plaats van de weduwe Reede. Merkwaardig, omdat toen weer of nog sprake was van de weduwe Van Reede, en omdat er weer een Alexander Stuart woonde, een zoon van de bovengenoemde Alexander wellicht?

Aan het eind van de 18de eeuw heeft er weer een burgemeester op het landgoed gewoond: Mr. Jacob Haksteen van Cadier, gehuwd met Eva Helena Jacoba de Swart. Haksteen had Heimerstein gekocht voor f 46.700, hij was burgemeester van Rhenen in de jaren 1779-1789, schepen in 1781/82 en 1785/86 en 'raadslid' tussen 1774 en 1787. In het boekje van Haakman wordt enkele keren de Haksteen's heuvel genoemd, op de Heimenberg gelegen. Haksteen werd in 1777 of 1778 ingeschreven in het lidmatenboek van de Ned. Herv. Gemeente 4) en weer uitgeschreven (met attestatie voor 's-Gravenhage) op 4 febr. 1789, toen hij dus burgemeester af was. Na zijn overlijden (1811?, zijn weduwe trok zich terug op Huize Blankenburg bij Maastricht) kwam Heimerstein in 1812 bij een publieke verkoping aan Daniel Marcellis Georg de Swart, vermoedelijk een broer van Eva.

Deze overleed in 1819, waarna het verkocht werd aan Hendrik Koppiers, een rentenier die toen reeds op Heimerstein woonde. Hij liet zich in 1820 met een attestatie van Bennekom in het lidmatenregister van de Ned. Herv. Gemeente inschrijven, maar was na twee jaar weer vertrokken naar 's-Gravenhage, nadat hij in 1819 het buitengoed Grebbestein had gekocht van Georg Hendrik Christiaan Paul, Baron van Vos van Sinderen, die majoor bij de Generale Kwartiermeesters-staf was. Voor Grebbestein moest Koppiers f 32.079,50 neertellen. De meeste van deze gegevens zijn terug te vinden in de archieven van de Hypotheekbewaarders.

Ook de 19e eeuw stelt ons voor enkele raadsels. In het oudste register van de burgerlijke stand 12) van Rhenen (1830) treffen wij op Heimerstein, adres B 39 de familie Meijjes aan. Johannes Meijjes, geboren te Amsterdam, was toen 53 jaar, gehuwd met Cornelia Sophia van Oostrom, 39 jaar oud. Het echtpaar had toen vier kinderen tussen de vier en acht jaren oud, alle geboren te Amsterdam. Er was een negentienjarige gouvernante Susanne Maria Davijt, een veertigjarige dienstbode Hendrika Jans van Enkhuizen en Gerretje van Walsem, tweeëntwintig jaar oud, uit Rhenen afkomstig. Vermoedelijk had de familie Meijjes het huis in huur. Op het terrein woonde in de tuinmanswoning ene Frederik Rieffen, een 60-jarige Duitser, gehuwd met Henderina van Ginkel uit De Bilt. Dit echtpaar had eveneens vier, iets oudere kinderen.



Heimerstein, in 1731 door C. Pronk getekend. Het was, volgens het opschrift, toen in bezit van de heer Stuart. (Rijksmuseum Amsterdam).

Had de familie Meijjes relatie met de toenmalige dominé Reinier Posthumus Meijjes, die in 1833 vanuit IJzendoorn naar Rhenen beroepen was? De naam Posthumus hing er kennelijk een beetje los bij, want in 1840 stierf zijn 5 maanden oude zoonje Willem Christiaan Meijjes. Of was er een verband met een andere

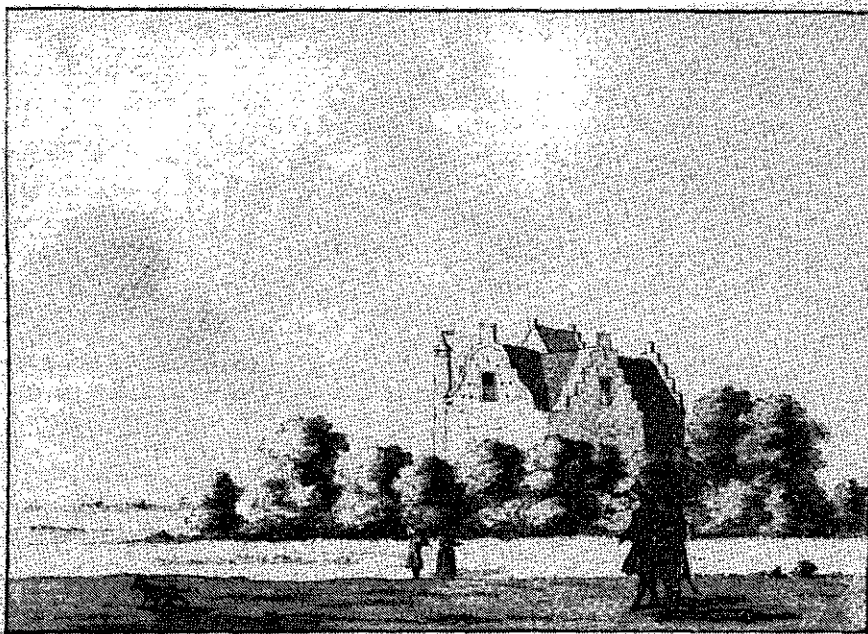
Rhenense predikant: Isaak Arnold van Beuningen van Helsdingen? Hij stierf in 1829 en twee jaar later zijn 36-jarige weduwe Trijntje Meijjes, geboren te Amsterdam. Haar ouders waren: de heer Jeremias Meijjes en mejuffrouw Atje Posthumus.

De familie Van Knobelsdorff

Het tweede register van de burgelijke stand dateert van 1840 13). Toen bleek hier op Heimerstein, no. 33, vermeld te staan Anthony Frederik Godlieb Gijsbert Constantijn Baron van Knobelsdorff, oud 41 jaar en geboren te Konstantinopel. Hij was kamerheer van Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, woonachtig te 's-Gravenhage en gehuwd met een vrouwe Schuylenburch, 36 jaar oud en geboren te 's-Gravenhage. Het echtpaar had geen kinderen, wel werd een achttal personeelsleden opgegeven: Evert Zweers, een 42-jarige tuinman, Janna Modderkolk, 32 jaar en zonder beroep, vermoedelijk huishoudster. Voorts Louis Noverraz, 20 jaar oud, geboren te Ouchy in Zwitserland en als huisknecht werkzaam, Hannes van Rensum, een 23-jarige Rhenense boerenknecht, de 21-jarige Wilhelmina Schmidt uit Wezel als kamenier, Antje Kloppe, 42 jaar, geboren te Vlissingen, werkzaam als keukenmeid en tenslotte nog twee werkmeiden: Koos Veer, 25 jaar oud en uit Deventer afkomstig en de 16-jarige Mietje van Rensum uit Rhenen. Al dit personeel was ongehuwd.

Wij hebben de juiste gang van zaken bij de verwerving van Heimerstein door Van Knobelsdorff nog niet kunnen achterhalen. Uit notariële bescheiden blijkt dat de Baron reeds sinds 1832 met enige regelmaat grond in Achterberg kocht, zowel van particulieren als van de Domeinen. In 1835 kocht hij van E. Hulshof een huis en achterhuis met bouw en weiland voor 1005 gulden, in 1837 van P.H. Roghair een hofstede met landerijen voor f 3600 en in 1837 het 'adellijke Riddermatige landgoed Levendaal' met gebouwen, landerijen voor f 26.400. Wanneer en van wie hij Heimerstein kocht moet nog nader onderzocht worden.

Er zijn wat gegevens uit de tijd van Baron Van Knobelsdorff te vinden in het boek 'Rhenen en Omstreken', in 1847 door G.C. Haakman geschreven 14). Dit boekje werd onder meer aan Van Knobelsdorff opgedragen. Hoewel de stijl van Haakman, naar onze smaak, wat wijdlopig aandoet, kunnen wij in de beschrijvingen van een aantal wandelingen enkele interessante gegevens aantreffen. Hij beschrijft dat hij, tegenover het rasterwerk van het huis 'Heimerstein' *'aan het schoonste gedeelte van den Heimenberg, ja veelligt aan de schoonste plek van geheel Nederland gekomen'* is. De Heimenberg was tot aan het begin van de twintigste eeuw de gebruikelijke naam voor de Grebbeberg. Haakman vermeldt, de berg opgaand, een aantal veranderingen, verbeteringen en verfraaiingen, alles te danken *'aan den hoogwelgeboren heer Baron Van Knobelsdorff, die er sedert den nazomer van het jaar 1844 eigenaar van geworden is, en nog steeds voortgaat met verbeteringen en versieringen te bewerkstelligen'*. Dit gedeelte van de Heimenberg, dat vroeger ook wel de Tafelberg heette, was voorheen eigendom geweest van de Heren van Amerongen. Op een publieke veiling werd het goed door de Baron aangekocht. Haakman gaat een eind verder in zijn boek wat dieper in op het huis Heimerstein, *'welks aangename ligging tot een wezenlijk sieraad van het oord verstrekt. Door de vriendelijke vergunning van den eigenaar, den heer Baron Van Knobelsdorff, staat het ieder vrij, zonder voorafgaande beleturaging, doch met inachtneming van de noodige bescheidenheid, het bosch of de overplaats te bewandelen. Weldra zijn wij ook aan dit landgoed genaderd, en zullen daar, bij al het schoone, dat zich*



Twee tekeningen van Heimerstein uit 1729 en 1731, naar de oorspronkelijke tekeningen van Pronk getekend door L.P. Serrurier. (rijksarchief Utrecht).



aanbiedt, verlegen staan, werwaarts wij onze schreden rigten zullen. Er zal echter eene keuze moeten gedaan worden. - Als wij verder op door die donkere laan willen gaan, komen wij nog eerst aan een geheel open terrein, hetwelk de plaats van de overplaats afscheidt, en kennelijk zoodanig ingerigt is, om het ruime gezigt uit de vertrekken van het Heerenhuis op het daar tegenover gelegene hooge terras aan de andere zijde niet te belemmeren'. Na nog enkele malen in lyrische bewoordingen de schoonheden van de omgeving en de koekamp te vermelden, schrijft hij dan: 'Welk eenen schoonen weg zijn wij daar van den berg afgekomen, om nu naar Heimerstein te gaan, en ons in de lommerrijke dreven dezer plaats te verlustigen. Reeds in het afdalen zagen wij den witten voorgevel van het heerenhuis tusschen de groene toppen van het omringende geboomte bevallig uitstekende. Hoe schoon moet het hier in vroegere jaren geweest zijn, toen het oude huis Leefeldale, of Leevendaal, nog in volle pracht en luister prijkte, en de weg door zware en jarige beuken, zooals wij ze op onze wandeling door de Veensche allee aangetroffen hebben, overschaduwde werd, maar die in lateren tijd door een der voormalige eigenaars geveld zijn geworden. Het is nog niet lang geleden, dat de tegenwoordige bezitter van dit terrein, de meergemelde baron Van Knobelsdorff, dit jeugdige plantsoen, ter verfraaiing van het landschap, heeft doen verrijzen, en waarvoor het nageslacht hem nog lang dankbaar zal zijn....' 'Laat ons nu de hier gelegene hofstede van den baron Van Knobelsdorff, als het hoofdsieraad van zijne uitgetrekte bezittingen in deze gemeente, wat meer op ons gemak opnemen. Hoe eenvoudig, maar deftig pronkt aan de linkerzijde het heerenhuis met deszelfs statigen stoep, waarvoor zich een groote vijver met eenen breeden graszoom bevindt, rondom met fijne bloem- en heestergewassen bezet, te midden van een ruim plein, aan beide zijden in eenen halven cirkel met hooge populieren en verschillende soorten van bloemhout beplant, zoals wij dat hier, van den algemeenen weg beschouwd, achter eene dicht bewassen doornenheg, door rasterwerk afgescheiden, aantreffen, en dat men het tegenovergelegene hoog opgaande terras, hetwelk allerbevalligst met eene groep boomen beplant is, een treffend gezigt aanbiedt. Behalve de genoemde heerenhuizing bevat dit gedeelte der plaats nog de in Zwitserschen trant gebouwde tuinmanswoning, de stalling, de orangerie, de broeikassen, den boomgaard, de moestuinen enz., al hetwelk voor het algemeen niet toegankelijk is. Het heerenhuis zelf bevat twee merkwaardige zalen, welke voor hen, die de eer hebben, bij den baron toegelaten te worden, een aangenaam onderhoud opleveren, en waarvan gij het, zoo wij vertrouwen, niet onbelangrijk zult achten iets naders te vernemen.

Behalve met het fraaie uitzigt op de overplaats, hetwelk de groote receptiezaal aanbiedt, kan men zich aldaar nog verlustigen met het beschouwen der prachtige moderne en antieke meubelen, benevens vele andere sieraden uit den ouden tijd, waarmee dit vertrek smaakvol opgesierd is, terwijl de kasten eene keur van kostbare boek- en plaatwerken bevatten, welke allezins geschikt zijn, om den tijd nuttig en aangenaam te kunnen doorbrengen. De andere zaal, welke tevens tot eene billardkamer ingerigt is, vertoont u een zeldzaam voorkomend en uitmuntend kabinet van ijzeren helmen, harnassen en geheele wapenuitrustingen uit de riddertijden, benevens onderscheidene soorten van wapenen, welke van de 13e tot de 17e eeuw bij verschillende volkeren in gebruik waren, en alle keurig onderhouden zijn. Onder andere zeldzaamheden, munten inzonderheid de degen uit, waarmede Hendrik IV, koning van Frankrijk, omgord geweest is, en op welks lemmet, onder het handvat zijn wapen, zijne gewone handteekening en andere

sieraden, gegraveerd zijn, en een zwaard uit de Romeinsche tijden, hetwelk voor eenige jaren, onder het gebied van het naburige Tiel, bij zekere opgraving in de rivier de Linge, door den WelEd.Geb. heer Van Dam Van Isselt, lid der Staten Generaal, gevonden, en als eene merkwaardigheid voor dit kabinet aan den baron vereerd is. Dit, zelfs buiten'slands, beroemde kabinet, is voor de liefhebbers overwaardig om bezigtigd te worden. Men kan na voorafgaande beletvraging, en onder het geleide van een 'inwoner der stad of een' bekende van den baron, daartoe gereedelijk toegang verkrijgen.'



Een anonieme tekening van Heimerstein uit 1834. (Coll. Coenen van 's-Gravensloot, Mus. Flehite Amersfoort).

Van het door Haakman zo omstandig beschreven uitzicht op het Huis Heimerstein krijgen wij een visuele indruk aan de hand van een aquarel, die in 1830 werd getekend door een niet met name bekend geworden kunstenaar. Zie hiervoor de afbeelding, waarvan het origineel zich bevindt in de collectie Coenen van 's-Gravensloot.

De familie Schimmelpenninck

In 1850, na de derde algemene volkstelling, werd er weer een register van de volledige Rhenense bevolking opgemaakt. Hieruit blijkt, dat Heimerstein toen onbewoond was. In de tuinmanswoning woonde toen Hendrik Mager met zijn vrouw Jantje van Wijk, beide uit Rhenen afkomstig, met enkele kinderen. Uit de leggers van het kadaster valt op te maken, dat in 1847 reeds percelen grond van Van Knobelsdorff werden aangekocht door Jkvr. Maria Jacoba Schimmelpenninck-Fabricius, wonende te Goor. Rond 1856 komt de familie Jhr. Ernst Herman Frederik Adriaan Schimmelpenninck op Heimerstein wonen. Er is hierbij geen sprake geweest van koop van het goed, vermoedelijk heeft Schimmelpenninck het

Huis verworven door erfenis: zijn vader, Graaf Gerrit Schimmelpenninck, Heer van Nyenhuis en Peckedam (1794-1863) was in tweede echt getrouwd met Johanna (of Jeanette) Philippine Frederique Caroline Constantine Baronesse (Freiin) von Knobelsdorff, geboren te Konstantinopel, en dus vermoedelijk een zuster van de eerdergenoemde Baron Van Knobelsdorff. Uit dit tweede huwelijk werd Jhr. Ernst geboren.

Jhr. Ernst, geboren in 1824 te Amsterdam, was oud officier bij de huzaren, in Duitse dienst en kamerheer in bijzondere dienst. Hij heeft vijf kinderen gehad, waarvan de drie jongste op Heimerstein geboren zijn. De eerstgeborene, zoon Jhr. Gerrit Johan Anne, werd nog in 's-Gravenhage geboren maar kwam op tweejarige leeftijd in Rhenen.

In 1863, het jaar waarin Jhr. Ernst op Heimerstein overleed, werd zijn oudste zoon Gerrit Johan Anne burgemeester van Rhenen. Deze kwam in maart 1882 weer op Heimerstein wonen, dat hij op achttienjarige leeftijd verlaten had. Hij was inmiddels in het vorige jaar te De Bilt getrouwd met Jkvr. Cecile Marie Steengracht (van Oostkapelle).

Voordat er echter sprake was van wonen in eigen huis hebben er nog enkele verkopeningen plaats gevonden. Hoe deze verkopeningen zich precies hebben afgespeeld is niet duidelijk. In 1884 heeft de Douarière Schimmelpenninck, dus de moeder van de burgemeester, een deel van het landgoed, namelijk een huis en een terrein van vermaak, een koetshuis met stal en erf en nog een huis met orangerie en weiland verkocht aan Jan Copijn, boomkweker te Maartensdijk en Arie Westeneng, landbouwer te Maartensdijk. In 1887 vond er een scheiding van de landerijen en bebouwing plaats, maar hoe is ook weer niet duidelijk. Drie kinderen Schimmelpenninck, waaronder de burgemeester, verwierven elk 1/3 deel van het goed.

Een grote gebeurtenis vond plaats in 1890.

PUBLIEKE VERKOOPING
VAN HET AANZIENLIJK
LANDGOED
Heimerstein c. a.
MET DE DAARTOE BEHOORENDE
wildrijke Eiken-, Sparren-, Beuken- en andere
rente-gevende Bosschen en Lanen, —
Het Heerenhuis GREBBESTEIN,
de Boerderij **PAPENKAMP,**
Boschwachters- en Landbouwers-woningen,
Bouw-, Wei- en Hooiland en enz.
alles te **RHENEN,**
TEN OVERSTAAN VAN
de Notarissen **MOS** te Rhenen en
H. VAN MEERLANT te Utrecht.

OP
VRIJDAG 27 JUNI 1890 bij inzet, en op
VRIJDAG 11 JULI 1890 bij toeslag.
Beide dagen des middags ten 12 uur, in het Hôtel
„DE GREBBE" onder Rhenen.

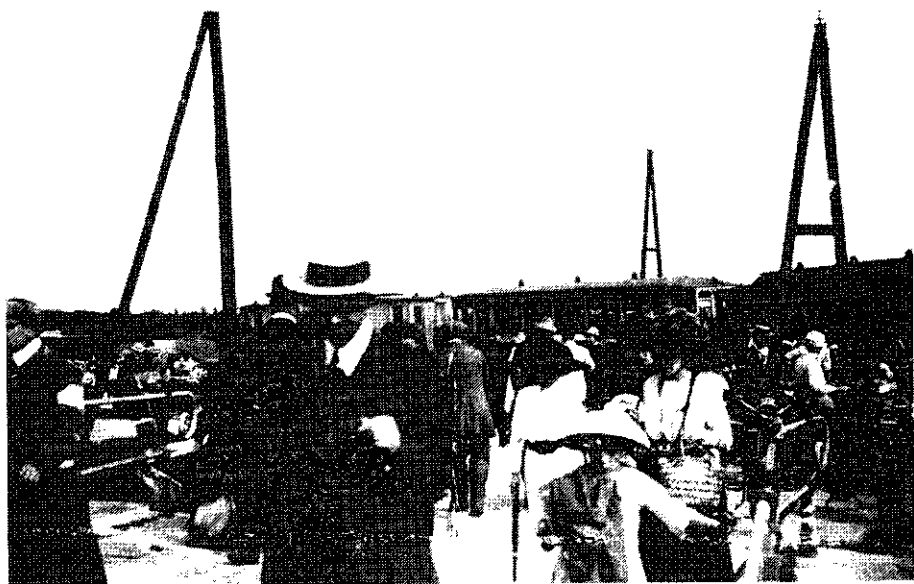
Er werd toen namelijk een grote publieke verkoping georganiseerd door de Rhenense notaris Mos en diens Utrechtse collega Van Meerlant. Te koop werd aangeboden het aanzienlijke landgoed Heimerstein, het Herenhuis Grebbestein, de boerderij Papenkamp, boswachters- en landbouwerswoningen, de Boterkamp en vele andere landerijen, waaronder vrijwel de gehele Grebbeberg tot aan de Vogelenzang toe. Eigenaresse van deze goederen was Mevr. de Douarière Jhr. E.H.F.A. Schimmelpenninck.

Onder nr. 9 werd de buitenplaats Heimerstein zelf aangeboden, deze was toen verhuurd aan de burgemeester, G.J.A. Schimmelpenninck. Waarom deze verkoop plaats vond weten wij niet. Vele van de afzonderlijke percelen werden gekocht door Copijn, onder andere Heimerstein, dat voor 19.500 gulden in zijn bezit kwam. Het is later weer in het bezit van de burgemeester gekomen.

Schimmelpenninck is 41 jaar burgemeester van Rhenen geweest: van 1882 tot 1923. Ook was hij lid van de Tweede Kamer. Zijn zilveren huwelijks- en ambtsfeest in 1909 werd op grootse wijze gevierd. Voor Heimerstein was een grote boog aangelegd. Bovenin de boog was naast het Rhenense stadswapen het familiewapen aangebracht: in zilver twee schuingekruiste zwarte sleutels. Het echtpaar ontving in het Raadhuis enkele grote schalen ten geschenke.

Over de feestelijkheden lezen wij bij Van Nas 15) het volgende:

'In het begin van Julij (1909) was er een bazar op Heimerstein, een weldadigheids-tentoonstelling, ten bate van het Protestantsch bestedelingen huis, hetwelk als een toevluchts-oord voor behoeftigen wel een bestedeling-armhuis mag genoemd worden. Iedereen mogt iets inzenden, wat voor den verkoop tot het doel geschikt was, en gaarne maakten velen hiervan gebruik. Men werd vriendelijk



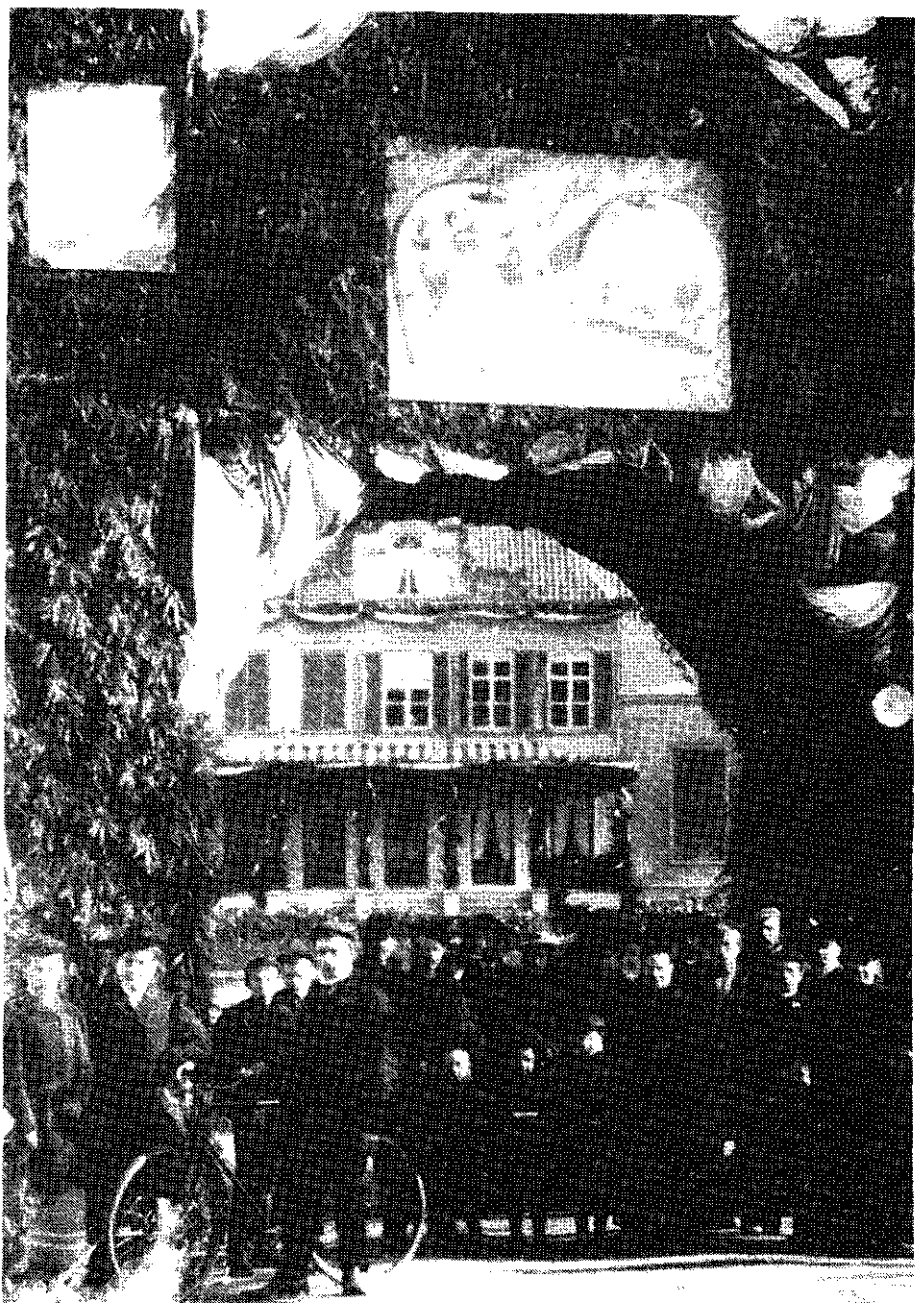
Bij de feesten op Heimerstein in 1909 was het een grote drukte onderaan de Greb, "want tram en rijtuigen bragten bezoekers aan, fietsers snelden aan op de rijwielen.....".

aangemoedigd en uitgenoodigd tot een bezoek, en een woensdag was bepaald voor de feestelijke zamenkomst. Goed weder begunstigde het genoegen van den dag, en velen gingen op den middag voor het bestemde uur derwaarts; want tram en rijtuigen bragten bezoekers aan, fietsers snelden aan op de rijwielen, en vele wandelaars rigtten hunne schreden naar de buitenplaats. De adel zou de bewoners gastvrij ontvangen in het park, waar de tennisbaan (waar jongeling en maagd wedijverden in de behendigheid van het balspel) voor de bijeenkomst bestemd was. Hoe gezellig, aanlokkend, smaakvol was alles ingerigt; alles was zoo geregeld, dat niemand verhinderd was om iets bij te dragen, en men alzoo gaarne van de gelegenheid gebruik maakte, om te leeren weldoen. Verschillende tafels waren keurig voorzien van een talrijke verzameling uitgezochte artikelen, billijk geprijsd voor verschillende beurzen. Het publiek was gemengd: als daar zijn de edelen uit den kring der aanrighers van den feestdag, en velen uit den gegoeden burgerstand.



De erezetels in het Oude Raadhuis en de zilveren gedenkborden voor de Rhenense burgemeester Schimmelpenninck, 1909.

De ordelijke vrolijke drukte werd onderhouden door goede muziek, en allen wandelden rond, waar een behoorlijk toezicht in alles voorzien had. Zelfs jonkvrouwen wilden wel verkoopen voor de inrigting der stichting van weldadigheid, en vele jonge dames uit de stad waren verzocht, om hare welwillende hulp te bieden. Ververschingen waren te bekomen, en men behoeft overigens niets te noemen, omdat niets ontbrak; zelfs een bacchante (hupsche deernen, die bij de feesten der ouden met de schenkan rond gingen, om voor de gasten den roemer met parelenden wijn te vullen) schroomde niet om champagne te schenken. Men



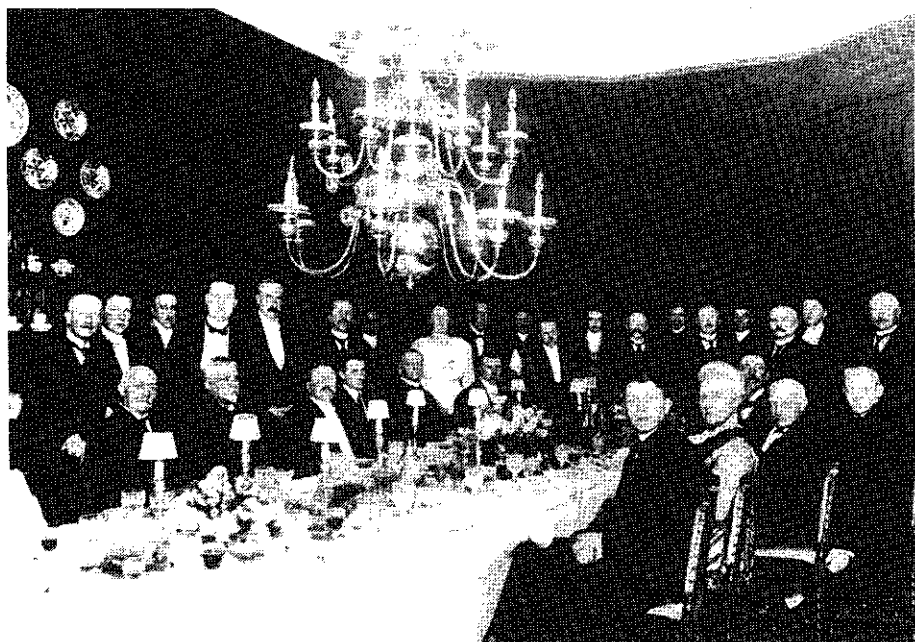
Ereboog voor Heimerstein, ter gelegenheid van het zilveren huwelijks- en ambtsfeest van het echtpaar Schimmelpenninck, 1909.

zag een jonker als kellner dienst doen, en de dochter des huizes was collectante voor den nooddrift der armoede; geen wonder dat iedereen gaarne bijdroeg. Maar bovenal een dankbetuiging uit aller naam voor de gastheer en gastvrouw, die door hun vriendelijk bijzijn meest bijdroegen tot het ongedwongen verkeer in het fatsoenlijk gezelschap. Hoe aangenaam dat blijmoedig gezwemel bedaard afgezonderd gade te slaan, waar deftigen en eenvoudigen, voornamen en geringen zamen kwamen, om mede te werken voor een nuttig doel. Mogten zoo alle menschen hun levenspad bewandelen op weg naar het paradijs. Flonkerende briljanten flikkerden als schitterend edelgesteente, het eigendom der weelde van den rijkdom, waardoor zoo velen voor hun huisgezin werkzamen arbeid bekomen en een huurpenning wordt verkregen voor den daglooner. De welgezeten burgerman zat daar met zijn welvarend gezin te rusten ter verpoozing, en de kinderen hadden plezier in het vermaak. Bedienden en geregtsdienaar waren aanwezig, zoodat in alle opzichten gezorgd was voor de handhaving eener ongestoorde orde, opdat niets ontbreken zou.

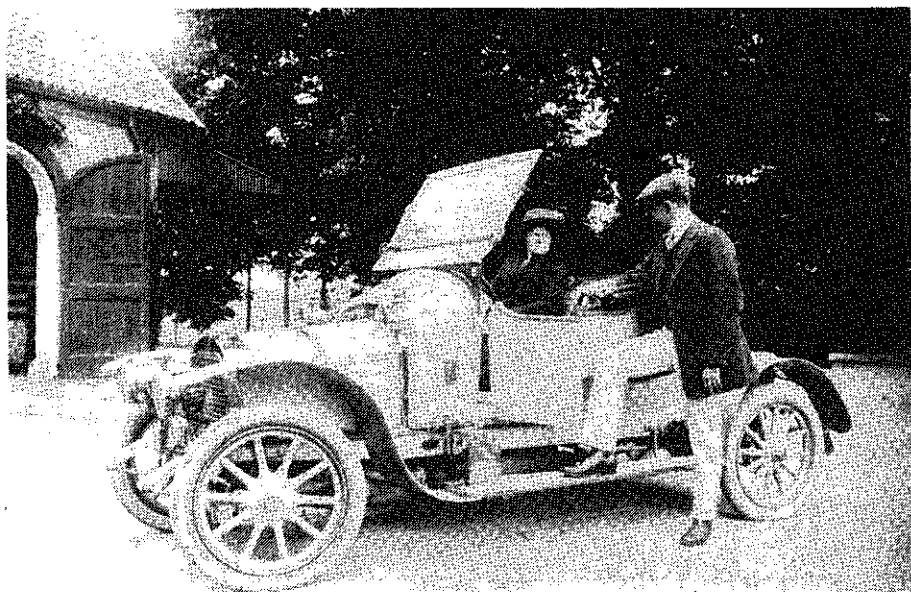


Ontvangst van het jubilerende echtpaar Schimmelpenninck voor het Oude Raadhuis (1909).

Welk een voorregt van de Voorzienigheid, om de wereld te bevolken met verschillende rangen en standen, zoodat de bevoorregten zich onderscheiden door beschaving, met de middelen en behoeften om de maatschappij door de zamenleving te onderhouden; terwijl de anderen in den eenvoud hunne kracht vinden. Men was voldaan over de opbrengst van ruim 1162 gulden'.



Diner op Heimerstein, 1909. Gastheer en gastvrouw Schimmelpenninck zitten tegenover elkaar.



Een van de eerste auto's in Rhenen, de Abeille, type Phaeton, uit 1908. Achter het stuur de freule Schimmelpenninck, de eerste vrouwelijke Rhenense automobiliste. Staand haar broer Dé.

Hoewel men van mening kan verschillen over de sociale opvattingen van de schrijver, blijkt toch uit zijn ietwat gezwollen beschrijving, hoe het er indertijd op Heimerstein moet zijn toegegaan.



Deelnemers aan een karncursus voor de orangerie van Heimerstein, ca. 1893.

Enige jaren vóór Van Nas heeft Voortman 16) een beschrijving van Rhenen gegeven. Op blz. 49 schetst hij het volgende beeld:

Na deze kleine uitweiding op geschiedkundig terrein, vervolgen wij onze wandeling en gaan daarom terug tot de weg, die zich tusschen het hotel "de Grebbe" en 't huis "Grebbestein" bevindt. Deze goed onderhouden grintweg heet sinds eeuwen Kuneraweg en komt onder dien naam op de oudste kaarten voor. Hij begint aan de oostzijde van Rhenen onder den naam van Kuneral aantje, slingert zich langs den Rijn aan den voet van den Heimenberg tot aan de Grebbe en loopt in een halven boog door de buurtschap Achterberg tot de oude ridderhofstad Prattenburg, die sinds een paar jaar geheel vernieuwd in Oud-Hollandschen bouwtrant opgetrokken, een sierraad is geworden van het Noordwestelijkste deel der gemeente Rhenen.

Na eenige minuten loopens staan wij voor het lustoord Heimerstein, bewoond door Jhr. G.J.A. Schimmelpenninck, dat met zijn keur van rozen-, begonia- en marantabedden een sierraad van deze streek uitmaakt. Te midden van hoog opgaand geboomte gelegen, met een groot deel van den berg als overplaats, is deze ridderhofstad zeker een der oudste van de provincie Utrecht, want ze moet meer dan eens tot woonplaats gediend hebben van den Frieschen Koning Radboud, ja zelfs meldt de oude geschiedenis van Rhenen ons, dat zeker Heer of Koning van deze streek, Haymo genaamd, in het laatst der 4e eeuw op deze plaats een burcht zou gebouwd hebben, die naar hem Haymostein en later Heimerstein genoemd is.

Naar oude Rhenenaren mij vertelden, werd vroeger veel van deze ijskelder gebruikt gemaakt, ook door de Rhenense bevolking. In de winter, wanneer de vijver voor Heimerstein bevroren was, werden grote stukken ijs uitgehakt en in de kelder, onder stro bewaard. Vrijwel de gehele zomer kon men hier ijs uit halen. Wanneer toen in Rhenen een patient een ijsblaas of iets dergelijks nodig had, liet dokter Waller, dé huisarts toendertijd, iemand naar Heimerstein gaan om wat ijs te vragen, hetgeen altijd gegeven werd. Koelkasten en diepvriezers waren nog lang geen gemeengoed. De restanten van deze kelder zijn nog aanwezig. Er overwinteren soms vleermuizen in.



Na de ambtsperiode van burgemeester Schimmelpenninck, die werd opgevolgd door Jhr. Van Holthe tot Echten (burgemeester van 1923-1934), werd Heimerstein in 1928 verkocht aan de familie André, die het huis na een verbouwing inrichtte tot een Medisch Paedagogisch Instituut.

In 1901 stichtte de heer Poppers in Zeist aan het Zusterplein een inrichting. Later is dit huis afgebrand, het was toen niet meer als zodanig in gebruik. De heer Poppers was inmiddels verhuisd naar een pand in de buurt van het slot Zeist, waar hij met ongeveer 16 kinderen werkte. Toen hij te oud werd heeft hij omstreeks 1918 het huis verkocht aan de heer Plooi, die ongeveer drie jaar voor het huis heeft gezorgd. Deze verplaatste het huis naar Driebergen en het kreeg de naam Huize De Geer. Toen de echtgenote van de heer Plooi ernstig ziek werd (tuberculose) heeft de heer André het huis in 1921 van de heer Plooi overgenomen. De garage van het huis werd verbouwd tot school, een rijkserkende B.L.O.-school. In huize De Geer woonde de familie André tot 1928, toen bleek dat het huis toch te klein werd. Heimerstein bleek te koop, waarna men verhuisde naar Rhenen. Heimerstein werd reeds in gebruik genomen als tehuis voor geestelijk gehandicapten op 27 november 1927.

In de loop van de zomer 1928 werd Heimerstein in orde gemaakt, met name werd een aantal voorzieningen getroffen, zoals de aanleg van centrale verwarming en een aantal badkamers. Tijdens deze verbouwing bleken er achter de zijden muurbekleding allerlei oude kranten tevoorschijn te komen. Toen werd ook de toenmalige school gebouwd: drie lokalen met een ruimte voor handenarbeid en gymnastiek. Naas het woonhuis was er de boerderij (waar nu het nieuwe paviljoen staat), het koetshuis dat als school werd ingericht, thans in gebruik voor recreatie. Verder was er nog de orangerie (recentelijk vervangen door een garage) en de tuinmanswoning.



Heimerstein, ca. 1900 (Monumentenzorg, Zeist).



De achterzijde van het oude Heimerstein, ca. 1900. (Monumentenzorg, Zeist).

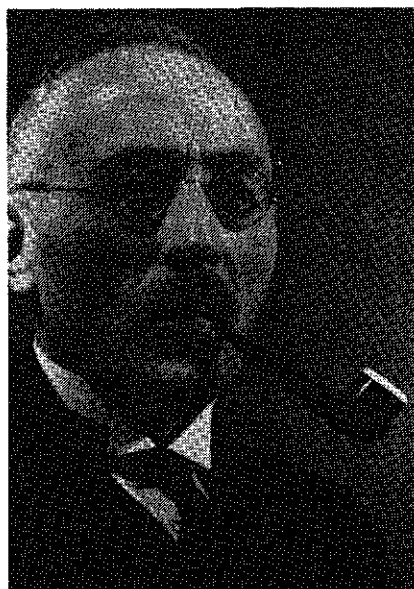
De familie André

De heer André was in Soest hoofd van een christelijke lagere school. Hij wilde echter meer dan alleen onderwijs geven. Zo schreef hij samen met Wouters *Het Nederlands Liedboek* dat 50 à 60 jaar geleden op alle christelijke scholen werd gebruikt. Ook schreef hij onder meer een serie leesboeken, bij Spruijt uitgegeven onder de titel *Oogst en Leven*. Hij had ook contacten met de bekende kinderpedagoog Jan Lighart.

De heer André was een actief persoon, die voortdurend met meer dan zijn dagelijks werk bezig was. De achtergrond van de overstap naar de gehandicapten-zorg is niet zo duidelijk. Misschien wel alleen het feit, dat hij eens wat anders wilde. Het gewone verloor zijn aantrekkelijkheid, zeker in een plaats als Soestdijk, dat toen, zo'n 70 jaar geleden, nog een echt plattelandsdorp was, waar koningin Emma woonde, maar waarin weinig gebeurde.

Wel is bekend, dat André van mening was, dat je, als je veertig werd, iets totaal anders moest beginnen, dat je een draai in je leven moest nemen. Hij voegde dus de daad bij het woord door met geestelijk gehandicapten te gaan werken. In het begin was dat zeker moeilijk want hij wist weinig van deze zorg af. In die begintijd heeft hij veel steun gehad van dr. Postma, een zenuwarts in Zeist, verbonden aan het toenmalige meisjes-opvoedingsgesticht Eikenstein. Dr. Postma kwam aanvankelijk wekelijks een middag als consulent en verstreekte een grote hoeveelheid adviezen op het gebied van studie en praktijk.

Mevrouw André werkte hard mee en ook de kinderen droegen hun steentje bij. Dat ging eigenlijk automatisch. Vader André vond dat de familie tussen en met de bewoners moest leven. Veel werd er samen gedaan, zoals bijvoorbeeld met zijn dertigen aan tafel zitten om te eten. Dat was een normale zaak. Van de andere kant zorgde de familie toch ook wel voor een stukje privé leven.



Frans André en Alberta André- van Lankeren

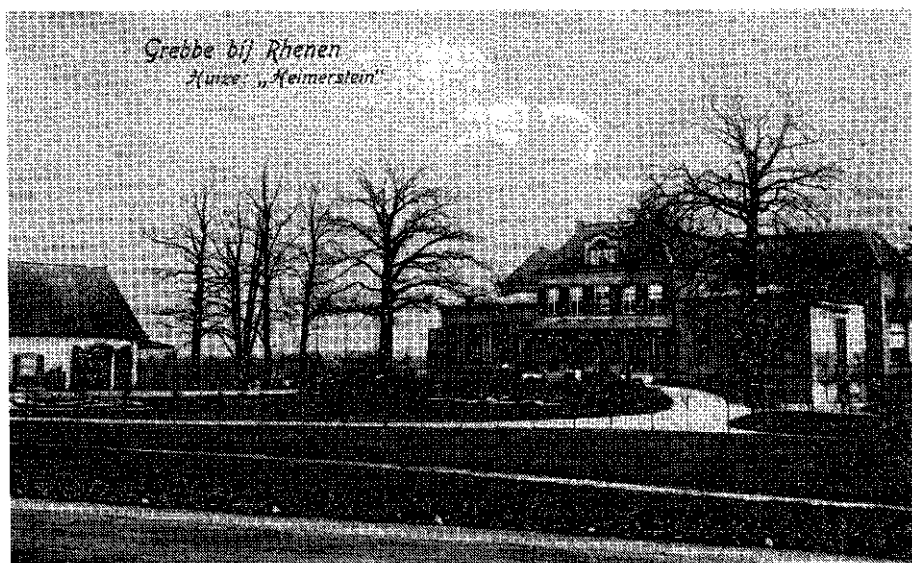
De familie heeft nooit gemerkt dat de 'buitenwereld' hen als iets bijzonders beschouwde. Leeftijdgenoten van de kinderen André waren wel eens nieuwsgierig hoe het er allemaal reilde en zeilde en zij kwamen er daarom ook op bezoek. De familie kreeg vanzelfsprekend ook aanloop van familie en bekenden. Er kon bij de familie André altijd van alles, er was ruimte en er waren de mogelijkheden. Heimerstein behoorde geheel en al bij Rhenen en de familie leefde met de gemeenschap mee. Er werden regelmatig taken en functies extern vervuld zodat van isolatie geen sprake was.

Opnames

Vader André zocht in de begintijd contact met verschillende psychiaters en personen die op het gebied van de zorg voor geestelijk gehandicapten deskundig en invloedrijk waren, zoals prof. Winkler, prof. Grewel, dr. Bierens de Haan.

Doordat de verpleegprijs toen, in de begintijd, uit eigen middelen betaald moest worden en rond f 1500 bedroeg, een enorm bedrag in de jaren '30, woonde er in principe een selecte groep kinderen op Heimerstein. Dat blijkt wel uit namen als, Winkler, een zoon van de hoogleraar, Jelgersma, Gerbrandy, kortom families die over de vereiste financiële draagkracht beschikten. Na de oorlog werd dat anders. Opnames werden toen ook mogelijk met behulp van subsidies.

De contacten bij de opnames verliepen doorgaans rechtstreeks tussen ouders en tehuis, terwijl de aanmelding op Heimerstein als zodanig meestal het gevolg was van mond op mond reclame. Bemiddelende bureaus, zoals tegenwoordig de sociaal pedagogische diensten, bestonden nog niet. Een enkele keer bemiddelde het algemeen maatschappelijk werk, bijvoorbeeld als er sprake was van een sociaal problematische achtergrond.



De oorlogstijd

Bij de ontruiming in geval van oorlogstijd van het Medisch Paedagogisch Instituut 'Heimerstein' te Rhenen moesten de bewoners volgens het 'Spoorboekje der Gestichten' naar Ermelo-Veldwijk worden getransporteerd met behulp van autobussen 17). De ontruiming was noodzakelijk omdat Heimerstein lag onder artilleriebereik. De evacuatie vond plaats op 10 mei 1940:

'Uit Rhenen zou afvoer van gestichtsbevolkingen moeten plaats hebben en wel uit het Ned. Pead. Instituut Heimerstein en uit het Rusthuis voor Ouden van Dagen. Na de ontruiming van Heimerstein zouden 40 verpleegden uit deze inrichting naar Ermelo-Veldwijk worden getransporteerd per autobus, waar zij zouden worden ondergebracht in de inrichtingen 'Groot Emaus', 's-Heerenloo' en 'Loozeroord'.

'Opgegeven was een totaal aantal te vervoeren verpleegden van 40, op de dag der evacuatie bleek het aantal hoofden van dit autotransport echter 51 te bedragen, waaronder zich geen zieken bevonden, voor wie speciaal vervoer nodig was. De het eerst te Wageningen aanwezige vervoercommandant overtuigde zich tijdig, dat de bevolking van Heimerstein zich gereed maakte voor vertrek in afwachting van de aankomst der twee autobussen, die voor dit transport gereserveerd waren. Alles geschiedde, de bijzondere omstandigheden in aanmerking genomen, rustig, zodat te 12.00 uur kon worden afgereden naar Ermelo, dat zonder bijzondere wederwaardigheden des namiddags te 15.00 werd bereikt en waar allen in 'Groot-Emaus' liefderijk werden opgenomen en verpleegd. Tijdens het verblijf te Ermelo werd van de directie en het personeel der stichting aldaar de gewenste medewerking ondervonden, waarvoor men van de zijde van 'Heimerstein' zeer erkentelijk was. Op woensdag 29 mei kon de terugkeer naar Rhenen worden aanvaard, die zonder stoornis werd volbracht.'

Bij de terugkeer bleek dat Heimerstein slechts lichte schade had opgelopen: glasschade die met behulp van de toenmalige onderwijs-inspecteur Van Houten werd hersteld.

1944

In 1944 werd Heimerstein weer geëvacueerd. Aanvankelijk naar Remmerstein. Toen dit door de Duitsers gevorderd werd verhuisde men naar 'De Hucht' aan de Stokweg, de woning van de burgemeester d'Aumale van Hardenbroek. Ook hier bleek men niet veilig en men moest verder naar Huizen, waar de jeugdherberg 'De Meent' werd betrokken. Inmiddels waren er al verscheidene jongens en meisjes door hun ouders weer naar huis gehaald, zodat 45 pupillen in Huizen terecht kwamen. Van deze 45 pupillen zijn er in Huizen 15 jongens en meisjes overleden wegens voedselgebrek en vermoedelijk ook als gevolg van de vele spanningen. Men is hier gebleven tot de terugkeer naar Heimerstein.

Aan die tijd bewaart de familie André de meest trieste herinneringen: het afbranden van het oude Heimerstein door de Duitsers. Heimerstein moest met de grond worden gelijk gemaakt als gevolg van een conflict tussen de Wehrmacht en de S.S. De S.S. vond Heimerstein een zodanig riant onderkomen, met alle mogelijke voorzieningen, dat de Wehrmacht, die zich hier reeds had genesteld, moest verdwijnen. Uit wraak heeft de Wehrmacht toen het gebouw in brand gestoken. De brandweer was wel paraat maar mocht niet ingrijpen. In rieten stoelen zaten de Duitsers te genieten van het schouwspel, aan de familie vroegen ze, of zij het ook geen prachtig gezicht vonden!



De verbrande resten van het eens zo statige Heimerstein, september 1944.

Bij de terugkeer van de pupillen moest met man en macht worden gewerkt om weer leef- en werkruimte te scheppen. Met meubilair vanuit Huizen werd de toenmalige school als leefruimte ingericht, de orangerie werd weer werkplaats, garage en koetshuis werden slaapgelegenheid.

Het heeft zes jaar geduurd voordat met de zorg binnen het herboude Heimerstein kon worden gestart. Na tekeningen van de architecten H. van Hoogdalem en Ir. P.H.N. Briet werd begin 1951 de bouwvergunning verstrekt voor het nieuwe Heimerstein, dat in de loop van 1952 gereed kwam.

De zorg op Heimerstein

Heimerstein was een schoolinternaat. Er fungeerde een rijkserkende B.L.O. school. Een klein aantal kinderen was afkomstig uit de omgeving, het merendeel was op Heimerstein woonachtig. Na beëindiging van het onderwijs gingen bewoners werken in de tuin, in de werkplaats (de vroegere orangerie) en in de huishouding. De boerderij stond in de dagopvang nogal centraal. Er werd geen werk verricht voor externe bedrijven of instellingen.

Wat het onderwijs betreft bestond er aanvankelijk maar weinig specifiek materiaal voor geestelijk gehandicapten. Mw. P. André studeerde daarom enige tijd aan het heilpedagogisch Seminar te Zurich bij prof. Hanselmann en zij volgde de cursus buitengewoon onderwijs in Den Haag. Op grond van de onder meer daar opgedane ervaring en kennis kon verder gewerkt worden aan de ontwikkeling van aangepast onderwijs. Daarbij moest natuurlijk ook vaak, naar de behoeften van de individuele bewoner worden gekeken. Het grote probleem hierbij was echter steeds weer de vraag: wat heeft zin en wat heeft geen zin?, een vraag met een permanente waarde overigens, want hij is vandaag de dag nog steeds actueel.

PLAN VOOR WEDEROPBOUW VAN „HEIMERSTEIN“ TE RHEINEN

25



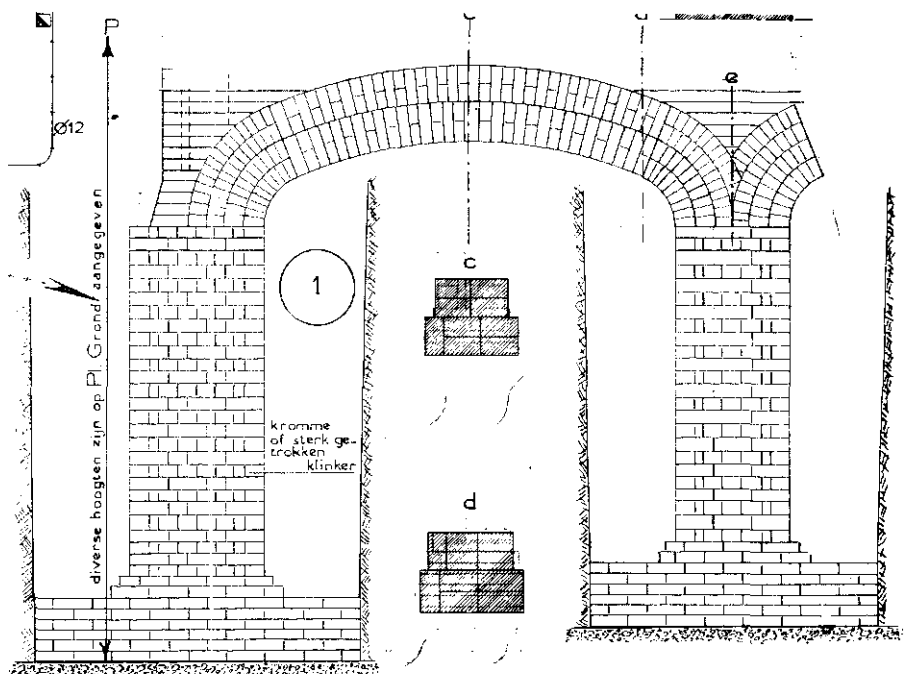
WESTGEVEL SCHIJK 1:100

in groen
X in rood gemerkt

ARCHITECTEN H. VAN HOOGE DALEN en Ir. P. H. N. BRIET in.
MILVERGUM 15 DECEMBER 1950

BLAD № 5

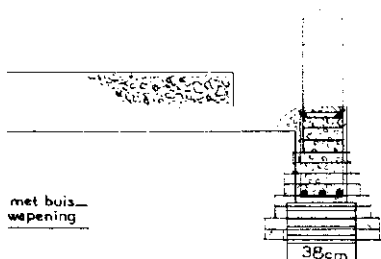
Natuurlijk waren er ook modes: steeds zie je, bij het overzien van zo'n 60 jaar buitengewoon onderwijs allerlei zaken uit het verleden terugkeren. Dit geldt trouwens ook voor de discussie over het bestaansrecht van de inrichting. Vlak voor de oorlog was er een tendens tot afbouw van de inrichtingen, alles moest zo klein mogelijk en gezinsverpleging werd gepropageerd. In de jaren '50 ontstonden echter juist grotere inrichtingen, veel grotere dan Heimerstein. "Zo zien we steeds weer schommelingen terug, die veroorzaakt worden doordat de mens geen maat kan houden. Daarbij komt dat alles zijn goede en minder goede kanten heeft, die afwisselend een accent krijgen. Natuurlijk tref je dat op allerlei terreinen aan, niet alleen binnen de zorg voor geestelijk gehandicapten" aldus mevr. P. André.



HERBOUW MED. PAEDAG. INSTITUUT
DE HEIMERSTEIN
 te RHENEN
 REVISIE GROND_FUNDERING_EN
 RIOLERINGWERKEN

Behorend schaal 1 : 100
 bij Blad- 8 details 1 : 20

get: *van der Vliet*
Opdrichter De Heimerstein



Bij de planning van de zorg voor en behandeling van de bewoners heeft men in het verleden begeleiding gehad van een psychiater, eerst van de genoemde dr. Postma. later, na diens overlijden van dr. DuBoeuf, verbonden aan het psychiatrisch ziekenhuis 'Zon en Schild' te Amersfoort.

Wekelijks werden de lopende problemen van alle bewoners besproken maar bovendien kon ingeval van nood telefonisch direct advies worden ingewonnen. Nadien werd alles met het gehele personeel besproken, toen een vrij uniek gebeuren. Ook had het personeel een vrije dag per week om op verhaal te komen. Dat werd Heimerstein aanvankelijk kwalijk genomen, want dit 'bedierf de markt'. Na de dienst, 's avonds om 10 uur, werd meestal warme chocolade gedronken en dan kwamen er ook zaken op tafel die tegenwoordig werkoverleg worden genoemd. Voorts werd er op redelijke vertrouwelijke voet met elkaar omgegaan.

De verzorgsters woonden alle intern, op de bovenste verdieping. Zij hadden ook taken als nachtoppas. Kortom, het was een echte 24-uurs zorg.

De André-Stichting

Het einde van het particuliere initiatief naderde. Mevrouw André was reeds in 1938 overleden, de heer André stierf in 1955. De zorg werd door de beide dochters voortgezet.

Financieel kreeg Heimerstein het steeds moeilijker. De Inspectie voor de Volksgezondheid vond dat Heimerstein niet meer aan de te stellen eisen voldeed. Men vond het opleidingsniveau van het personeel te laag en men wenste als directeur een arts, die er overigens nooit gekomen is.

Volgens de Onderwijsinspectie voldeed de zorg echter uitstekend! Toch moest Heimerstein meer een naar de maatstaven van het Rijk bepaalde inrichting worden en dit was niet verenigbaar met de uitgangspunten van de gezusters André.

De bovengenoemde problematiek leidde in 1963 tot de overname van Heimerstein door de Stichting 'De Opbouw' te Utrecht. Uit respect voor de familie André, waarvan de leden met liefde en bewogenheid hun leven hadden gewijd aan de gehandicapte medemens kreeg het instituut de naam van 'De André Stichting'.

De André Stichting, vallende onder de justitiële kinderscherming, heeft ten doen de zorg voor de geesteszwakke minderjarigen. Dit doel tracht zij te bereiken door:

1. het oprichten en in stand houden van tehuizen voor die geesteszwakke minderjarigen, wier opvoeding en vorming, al dan niet in schoolverband mogelijk wordt geacht
2. het oprichten en in stand houden van scholen voor buitengewoon lager onderwijs.
3. het oprichten en in stand houden van werkplaatsen, ten behoeve van het verrichten van aangepaste arbeid door geesteszwakken

In 1965 werd Heimerstein een zogenaamde 'aangewezen' inrichting. Dit wil zeggen, dat het ministerie de inrichting goedkeurde voor het door de Stichting gestelde doel. Een en ander heeft tot gevolg gehad dat Heimerstein thans ook, zoals alle andere inrichtingen, voorlopig erkend werd voor de A.W.B.Z., de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten. Deze erkenning houdt onder meer in, dat Heimerstein aan diverse eisen moet voldoen en onder toezicht staat van de Inspectie voor de Volksgezondheid.

De A.W.B.Z. is een volksverzekering waaraan iedere werknemer in Nederland een zeker percentage van zijn inkomsten bijdraagt. Al deze bijdragen komen in een fonds van waaruit de diverse erkende instellingen hun kosten betaald krijgen. Deze wet is op 1 januari 1968 in werking getreden. Alle verzorgingskosten worden betaald uit dit fonds, behalve zak- en kleedgelden. Hiervoor moeten de ouders of verzorgers zelf zorgen. Wel is inbegrepen de behandeling in het instituut door huisarts, tandarts, psychiater, logopedist, fysiotherapeut en de kosten van medicijnen. Niet inbegrepen zijn de kosten van ziekenhuisopname en specialistenhulp. Daarvoor moet elk kind verzekerd zijn bij ziekenfonds of particuliere ziektekostenverzekering.

Bij de overname in 1963 verbleven op Heimerstein ongeveer 70 jongens en meisjes. Zij woonden allen in het grote huis. Hun leeftijden varieerden van 3-60 jaar.

Naast verbeteringen op het materiele vlak (opknappen van het gebouw, schilderen, vernieuwen van meubilair, kleding enz.) werden andere zaken veranderd. Zo werd een begin gemaakt met het verkleinen van de groepsgrootte opdat iedere bewoner meer tot ontplooiing zou kunnen komen.

Er werden erkenningen aangevraagd welke in 1965 werden verkregen. De opleiding werd ter hand genomen (aanvankelijk kinderverzorging A en/of de Z-opleiding), waarna de opleidingserkenning voor het diploma kinderverzorging A werd verkregen.

In 1966 werd een houten noodpaviljoen geplaatst. Naast huisarts en psychiater kon andere deskundige hulp worden aangetrokken: een psycholoog deed in 1965 zijn intrede, voorlopig voor een dag in de twee weken. Met de komst van de heer Zoutendijk in 1967 werd de tweeklassige school verbouwd tot een drieklassige terwijl plannen werden ontwikkeld voor de bouw van een nieuwe school, die in mei 1970 in gebruik kon worden genomen. Dit was geen overbodige weelde, het aantal pupillen was inmiddels toegenomen tot 100.

De voorzieningen in het hoofdgebouw werden steeds verbeterd zodat de mogelijkheid werd geschapen de groepsgrootte terug te brengen tot 12. In 1969 had men reeds de beschikking gekregen over 'De Klimop', een huisje dat aan de Stichting behoorde maar waar tot dan een echtpaar woonde. Dit huisje werd het eerste fase-huis, er gingen 7 jongens in wonen. Het jaar daarop werd Stationsweg betrokken, hier woonde toen de heer Zoutendijk: hier werden 8 jongens gehuisvest. Deze huizen zijn bedoeld om het socialiseringsproces te bevorderen. In 1970 werden er plannen ontwikkeld om te komen tot de bouw van een nieuw paviljoen terwijl tevens gezocht werd naar een mogelijkheid om de ouder wordende jongens en meisjes te kunnen opvangen.

In juli 1971 werd door het huren van huize "De Hught" een tijdelijke opvang verkregen voor de ouder wordende jongens en meisjes en de eerste 14 bewoners vonden er een gezellige omgeving. Dit huis was daarvoor jarenlang in gebruik als retraite-oord voor paters.

Inmiddels was ook de toestemming verkregen voor de bouw van 2 wooneenheden voor 12 bewoners. De bouw ervan vergde ca. 10 maanden en begin 1972 konden ook deze huizen worden betrokken.

In verband met de behoefte de bewoners meer privacy te kunnen geven was een aantal nieuwbouwprojecten noodzakelijk. Vergunning hiervoor werd eind 1975 verkregen. Het houten noodgebouw kon worden vervangen en het hoofdgebouw werd gerenoveerd. De bouw van een zwembad kostte veel hoofdbrekens totdat men

plotseling een bestaand bad kreeg aangeboden. De hierbij behorende woning werd aangekocht. Dit ging overigens gepaard met de ingebruikname van de directeurswoning als woning voor bewoners.

In de jaren '80 kwamen de verbouw en nieuwbouw in een stroomversnelling. In de eerste nieuwbouwfase werd binnen het kader van een bij het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiene ingediend masterplan een nieuwbouwpaviljoen voor 44 bewoners gerealiseerd, alsmede een moderne keuken, die tot dusver in het hoofdgebouw was gevestigd. Dit gebeurde in de periode van 1982-1983. Tussen de overgang van eerste naar tweede nieuwbouwfase werd en passant de Stationsweg vervangen door de panden aan de Molenberg te Rhenen en werden tevens twee sociowoningen gerealiseerd in Veenendaal aan de Volle Wens. Dit laatste vond plaats binnen het kader van het plan Z'81, een plan dat voorzag in de leniging van plaatsingsnood voor instituten.

In 1985 werd de dependance de Hught aan de Stokweg vervangen door een nieuwbouwpaviljoen op het hoofdterrein. In 1987 werden de Hofstee, als nieuw woonplaats voor bewoners van het Gelderse Ringdaele te Beekbergen en het activiteitencentrum in gebruik genomen.

Ten gevolge van deze activiteiten ontwikkelde het hoofdgebouw zich steeds meer tot dienstencentrum en vindt de dagopvang voor bewoners plaats in een voor het merendeel geschikte outillage.

Inmiddels verblijven op Heimerstein nu in totaal 200 bewoners, verspreid wonend over paviljoens, groepswoningen en sociowoningen.

Toekomst

Er blijven nog steeds plannen ter realisering aanwezig. Binnenkort (1988-1989) zullen twee nieuwe sociowoningen gerealiseerd worden. Tevens wordt de school binnen afzienbare tijd naar verwachting geschikt gemaakt om te dienen als aanvulling op het te kleine activiteitencentrum. Het hoofdgebouw zal uiteindelijk een echt dienstencentrum worden.

Stilstaan zal achteruitgang betekenen. Er worden weer diverse nieuwe plannen tot verbetering van de zorg ontwikkeld. Deze plannen zullen echter een minder spectaculaire omvang hebben dan de afgelopen tien jaar het geval is geweest.

Heimerstein zal zich in de toekomst meer gaan concentreren op een verdieping van de kwaliteit van de zorg voor de bewoners. Dit heeft zowel op Heimerstein zelf betrekking, als ook op de functie van Heimerstein in de regio.

Er liggen dus weer volop nieuw uitdagingen te wachten voor leiding en medewerkers van het Instituut Heimerstein, dat zijn zestig jaren klaarblijkelijk nog lang niet als een last blijkt te ervaren.

H.P. Deys

Op de omslag:

Een zeldzame gravure van Heimerstein, midden 18de eeuw, vermoedelijk naar een verloren gegane tekening van Jan de Beijer.

Geraadpleegde archieven en literatuur

- 1) Oudarchief Rhenen, Inv. 3 24 juni 1581
 - 2) *ibid.* Inv. 105
 - 3) *Zie de tekening van Stellingwerf, naar Berghuijs*
 - 4) Deys, H.P., Voorlopige inventaris van de archieven der Hervormde Gemeente te Rhenen, Inv. no 1
 - 5) Oudarchief Rhenen, Inv. 293
 - 6) Taets van Amerongen, M.J.L., *Hooge en Vrije Heerlijkheid van Renswoude en Emmickhuysen, 's-Gravenhage 1914*
 - 7) Oudarchief Rhenen, Inv. 749
 - 8) Oudarchief Rhenen, Inv. 280
 - 9) Arch. Veenraden, Inv. 372
 - 10) Oudarchief Rhenen, Inv. 275
 - 11) Oudarchief Rhenen, Inv. 312
 - 12) Oudarchief Rhenen, Inv. 629
 - 13) Oudarchief Rhenen, Inv. 631
 - 14) Haakman, G.C. *Rhenen en Omstreken, Amersfoort, 1847. Van dit boek is een facsimile-uitgave (1975) verschenen.*
 - 15) Nas, W. van, *Rhenen en Omstreken voor burgers en vreemdelingen, Rhenen 1906 met het vervolg uit 1910*
 - 16) Voortman, C.J., *Naar Rhenen en de Grebbe, Veenendaal 1890*
 - 17) Koolhaas Reves, J., *Evacuaties in Nederland 1939-1940, 's-Gravenhage, 1950*
- Voorts werden geraadpleegd:*
- Archief Hypotheekbewaarders, kantoor Amersfoort (rijksarchief Utrecht)*
- Archief van de 19de eeuwse notarissen Libert en Mos*
- Nederland's Adelsboek*
- Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels en volgende delen van het Kadaster Burgerlijke Stand Rhenen*
- Notities van de Heer Mund, directeur van Heimerstein, interview met de dames André.*

